

Quaderns Comarcals, núm. 22

El Tio de la Porra

El Tio de la Porra

Josep Joan Coll Fornés

El Tio de la Porra

————— Josep Joan Coll Fornés —————

Quaderns Comarcals, núm. 22

Gandia, 2009

Edita: CEIC Alfons el Vell
www.alfonselvell.com

© D'aquesta edició, CEIC Alfons el Vell, 2009
© Del text, Josep Joan Coll Fornés, 2009
© De les fotografies, els autors

Portada: Dibuix d'escenificació del Tio de la Porra, 1931

Composició: Estudi Pau Lagunas

Impressió: Rodbu, SL

ISBN: 978-84-96839-19-9

DL: V-3172-2009

Llibre imprès amb paper Gardapat 13, procedent de fusta sostenible

Índex

Pròleg	5
Introducció. El simbolisme del tambor	7
La presència del tambor: història, difusió, usos musicals i militars	8
Tambor Major dels terços. Pífols i tambors	12
La porra del Tambor Major	17
La Milícia Nacional, un cos institucional i municipal	21
Les muralles de Gandia i el seu tambor	24
Les milícies urbanes medievals	26
El Reglament orgànic de la Milícia Nacional	32
Caràcter de la Milícia Nacional	34
El Tambor Mayor de la Milícia Nacional	37
Làmina del tambor de la Milícia Nacional de Gandia...	40
El Tambor Major, la banda comparsa de tambors i la cavalcada del pregó de la Fira de Gandia	43
Pròleg d'una trilogia	49
La Cavalcada de l'Ajuntament de Farsa. El Ball de Torrent o una adaptació mal titulada a Gandia	54
Una Fira del segle XIX, la de l'any 1875. Organització i despeses	61
El marc històric on va sorgir la Banda de Tambors El període entre 1868 a 1894	68

La Banda de Tambors en el segle xx	72
El Tambor de granaders	85
Comentari sobre l'argument	90
Comentari musical	91
El Tio de la Porra i la seua Banda de Tambors	
Síntesi de dades i cronologia explicada de fets rellevants	94
La declaració del Tio de la Porra com a BIC	98
Fitxa del Bé d'Interés Cultural	101
Descripció i peces de l'uniforme	102
El bastó de comandament o porra	110
Tambor tradicional i tambor de cordes	111
Vocabulari temàtic documentat	113
Conclusió i recomanacions	137
Bibliografia	139

PRÒLEG

Gandia té una fira antiga que ha travessat els segles i es reinventa de cara al futur tot combinant tradició i modernitat. Un dels seus elements més significatius el constitueixen el Tio de la Porra i la seua banda de tambors, que anuncien la festa i trauen els xiquets de les escoles amb el seu esperat i feliç rebombori capaç de transmutar, per un dia, la disciplina escolar en la seua antítesi més joiosa.

Potser per eixe paper d'herald de l'alegria i el seu lligam íntim amb els records més lluminosos de la infantesa, el Tio de la Porra s'ha convertit en un personatge entranyable per als gandians i els saforencs en general. A Gandia, se l'ha volgut perpetuar amb una escultura d'Hèctor Peiró, emplaçada al començament del passeig de les Germanies venint des de la passarel·la, una fita inicial ineludible per als turistes, que s'hi fotografien i li freguen el nas, que ja té ben lluent. Algun guia els deu haver dit que això dóna bona sort. Així, sense voler, potser està incubant-se una nova tradició. Però la seua figura no es limita a la vessant popular. Els guardonats en els prestigiosos premis literaris de la ciutat també en reben una recreació artística dissenyada per Toni Durà. Tot plegat és un bon indicatiu de la seua acceptació global i del seu caràcter identificatiu com una peça configuradora de l'imaginari col·lectiu. Al mateix temps, per ser un personatge tan ben trobat, alguns pobles com Oliva, Bellreguard i Ador l'han incorporat mimèticament als seus programes festius.

El darrer terç del segle XIX era un moment en què la ciutat, i la seua fira com a exponent exterior, començaven a experimentar uns canvis que les acostarien a la modernitat. La fira veia decaure la seua funció comercial, itinerari que la conduiria a l'actual fira d'atraccions; el gran espectacle de carrer del Ball de Torrent es desgranava en episodis solts sense connexió; les antigues desfilades dels gremis amb les seues comparses, dansetes i el carro triomfal vivien el seu cant del cigne perquè anys després acabarien engolides per la imitació de les batalles de flors de la Fira de Juliol que incorporà ràpidament una Gandia que tan gustosament acceptava l'apel·latiu de "València la Xica". En aquell context apareixia un component que ha sobreviscut, el tamborer que anunciava les festes, reinterpretació festiva de l'antic tambor major de la milícia nacional que, una vegada assentada la revolució burgesa, havia perdut la funció que tenia encomanada, talment com argumenta convincentment Josep J. Coll en les pàgines que segueixen.

La descripció que Pasqual Sanz i Forés realitzà de la fira extraordinària de 1871, amb el tambor grotesc i la posterior cavalcada d'ajuntament de farsa, ha estat considerada l'acta de naixement tant del Tio de la Porra com de la cavalcada del pregó. L'autor d'aquest llibre ho posa en dubte. En favor de la seua tesi podem

aportar el programa de la fira de catorze anys abans, reproduït pel diari *ElValenciano* (29-IX-1857): “A las ocho horas de la mañana la comparsa llamada ayuntamiento del baile de Torrente, con su numerosa ronda de farsa, discurrirá por toda la ciudad verificando la ceremonia titulada repeso, poniendo en movimiento a todo el vecindario. A las diez, y después que un tambor habrá tocado a llamada para dar la señal de reunión a todas las danzas, comparsas y demás que han de componer la cabalgata...”. Sembla, per tant, que, més que una novetat absoluta, l'any 1871 es produí una simple alteració de l'ordre anterior i un lleuger canvi de funcions. Primer isqué el tambor i, després, l'ajuntament de farsa amb el pregó sobre els pesos i les mesures que tan arbitràriament pensaven imposar. El notari-cronista ho contà deslligant-ho incomprendiblement del passat que ho explicava.

Amb el temps, el poble batejà aquell primitiu tambor de festa, que, un any, es vestí amb l'uniforme de granaders, que féu fortuna i hui l'identifica. I, un altre, irrompé festívolament en el col·legi “Joaquín Costa”, orgull de l'escola pública de la II República, per a despertar la gatzara infantil amb l'estrèpit dels seus redoblaments. I després d'algunes dècades calgué historiar-lo i se li buscaren interpretacions desmemoriades i en algun cas interessades. Calia una aproximació monogràfica conscienciosa com la que ens presenta Josep J. Coll que, com ja ens té acostumats en la seua important bibliografia sobre les festes de la ciutat, reuneix un treball ben documentat amb una metodologia rigorosa i una estima profunda pels temes que aborda.

La mateixa dilecció que mostraren els edils municipals en declarar el Tio de la Porra, segons la nomenclatura de la Llei del Patrimoni Cultural Valencià, “bé immaterial de rellevància local” i en sol·licitar la incoació del procediment per a la seua catalogació com a “bé d'interés cultural” com a expressió de les tradicions pròpies. Per tal de fonamentar la demanda, tractar adequadament el bé i fomentar-ne la conservació calia un bon estudi que, a més d'aclarir els dubtes històrics, en delimitara amb claredat els valors i elaborara amb precisió una fitxa detallada que en permetera la identificació. L'informe, que s'encomanà encertadament a Josep J. Coll, és la base del present llibre on, a més d'estudiar la gènesi del personatge i descriure'l minuciosament, realitza unes recomanacions ben fonamentades per a la seua gestió futura. El CEIC Alfons el Vell, dins la seua missió investigadora i divulgativa, aprovà difondre aquest estudi entre la ciutadania, que té la singular figura festiva del Tio de la Porra com a dipositària, tant la que el considera un element valuós dins les seues experiències vitals com la que vulga acostar-se al seu coneixement i al de la societat que el creà i que tan amorosament el conrea.

Gabriel Garcia Frasquet
Director del CEIC Alfons el Vell

Introducció. El simbolisme del tambor

El tambor enclou una cosa profunda i misteriosa que ha obligat l'home a tenir-lo a prop des de la nit dels temps i a fer-lo sonar en els moments més importants de la seua vida. L'antiguitat del tambor és impossible de determinar, ja que no hi ha dades històriques que corroboren la seua aparició. Els monuments antics d'Egipte, Assíria,¹ Índia i Grècia testimonien, amb les seues escultures i pintures murals, l'ús d'aquest instrument des d'èpoques remotes. Se suposa originari de l'Índia, encara que gens no se sap amb certesa. Les antigues civilitzacions van emprar el tambor per a aconseguir determinats efectes en l'home, i així van veure que la seua qualitat és estrepitosa, potent i tendeix a despertar i excitar, per la qual cosa prepara l'home per a l'acció. És per això que el tambor és l'encarregat de mantenir el ritme de marxa en un exèrcit i dels exercicis físics

---

1. Assíria era un antic país de l'Orient Mitjà, situat al nord de Mesopotàmia (actual Iraq).

amb finalitats rituals, com s'acostumava a realitzar en alguns cultes grecs. Molts pobles van utilitzar el tambor en les seues cerimònies religioses i rituals festius, per la seua senzillesa, pel seu simbolisme o pels seus poders màgics. Aspectes desconeguts avui per nosaltres, ja que el cristianisme en els seus primers temps es va encarregar, a través d'Isaies, de prohibir el tambor en la litúrgia cristiana, juntament amb altres instruments musicals de les cultures mediterrànies, per la seua associació amb cultes politeistes i pagans. No obstant això, alguna cosa d'aquella mentalitat màgica ha perdurat fins als nostres dies, com ho demostra la Tamborrada de Sant Sebastià, on deu mil tambors fan estremir el cel i la terra durant 24 hores. El simbolisme del tambor és bastant ampli i, en realitat, caldria tenir en compte de quins materials està fet, la seua forma, el seu ritme, el seu timbre, el seu ús, etc. I moltes altres coses més.

⁸ _____

La presència del tambor: història, difusió, usos musicals i militars

Els primers cristians no van usar música instrumental, sinó oral, doncs els instruments que eren pagans havien de ca-llar, ja que se suposava que estaven al servei dels dimonis i falsos déus. Per aquesta raó el cristianisme va evitar l'ús de tambors i aquests van quedar sobrevivint només per a antics cultes agrícoles, mantinguts pels tradicionals panderos de músics, acròbates i rodamóns. Com diu Fernando Ortiz (1952) els tambors de gran volum i sonoritat no es van usar a Europa durant l'Edat Mitjana i van ser oriünds dels pobles negres d'Àfrica. Se sap que els tambors sempre van

acompanyar els negres en la guerra per a espantar els guer-rers i ordenar els seus moviments. També se sap que els musulmans, quan van envair Hispània, en el segle VIII, ho van fer amb nombroses tropes negres al so dels seus tam-bors. Els àrabs van ser els primers que van usar en els exèrcits aquests instruments que ells anomenaven Al-tambor. En el segle XI, va ser l'emir Yusuf Ben Tachfin, que va envair Espanya al capdavant dels almoràvits, el que va introduir a Europa els tambors dels exèrcits. L'exèrcit dels almoràvits estava format pels tuaregs del Sàhara. D'aquesta manera va passar als espanyols la mateixa tradició militar, basada en el simbolisme del soroll negre i moro del tambor guer-rer. A finals de l'Edat Mitjana i principis del Renaixement, la flauta i el tambor es van incorporar a les capelles cortesanes

Un gravat anglés del segle XVII ens mostra un intèrpret de flauta i tambor (*pipe and tabor*) i un dansant de *Morris dance* en un acte festiu. Autor: desconegut.

10

i cossos de ministrils municipals. En l'època de Carles V i posteriors, el tamborer era el que ensenyava les danses i balls en la cort, tenint llocs privilegiats entre els servidors. Per un altre costat, existiren altres tamborers de menor classe social que eren els que prestaven els seus serveis als municipis en els seus actes socials (festes, processons, romeries...). A Europa, la flauta i el tambor eren emprats en actuacions ambulants, torneigs i esdeveniments de la noblesa. Més tard, en els segles XVI i XVII, serien utilitzats fonamentalment per les classes populars per a la dansa, ja que només un executant podia tocar ambdós instruments.

Actualment a Anglaterra s'estan recuperant de nou la flauta i el tambor (*pipe and tabor*) per a la música tradicional, ja que en les primeres dècades del segle xx sols quedava un executant tradicional de *Whittle and Dub* a Oxfordshire. Gràcies a la labor de folkloristes i investigadors com Kenworthy Schofield (1938) i Russell Wortley (1959), es va aconseguir dur a terme la recuperació de l'instrument, aprenent de la manera de tocar de l'últim *taborer*, Joseph Powell, en les primeres dècades del passat segle.

En quasi tots els llocs del món el tambor ha estat associat al cerimonial, sacre, festiu o simbòlic. La pandereta, amb o sense sonalls, és un descendent dels *tympanum* de l'antiguitat grecoromana, que s'utilitzaven en els ritus sagrats i en les festes populars. Consistien en un pegat tensat sobre un cercle de fusta. La pandereta es va introduir en l'orquestra simfònica i en l'òpera en el segle xix, per a evocar ambients espanyols com en la *Rapsòdia espanyola* de Maurice Ravel o en l'òpera *Carmen* de Georges Bizet. És indubtable que els espanyols van adoptar el tambor en prendre'l dels àrabs, ja en l'Edat Mitjana. Els timbals, instrument propi de l'antiga cavalleria i conservat encara en alguns llocs de Catalunya en les festes populars, són, igualment, invenció àrab. La dualitat de tambor militar i festiu va ser una constant a Espanya des del regnat de Carles V. La caixa o tambor militar, usat en la infanteria europea, comunicava ordres als soldats i acompanyava la seua marxa.

Tambor dels terços espanyols del segle XVI. Recreació en figura de plom. Soldadet de plom.

Col·lecció Josep. J. Coll

Totes les companyies comptaven amb un tambor i la plana major del terç amb el Tambor Major, que s'encarregava de transmetre correctament les ordres i coordinar la resta dels tamborers i pifolers.

El reclutament de la milícia en viles i ciutats es feia al so del tambor i el lloc on es penjava el tambor en exposició pública era on es realitzava l'allistament dels soldats.

Tambor Major dels terços

Del sergent major depenia el Tambor Major, que anava armat amb una menuda llança de ferro. Tenia per missió suplir la transmissió oral de les ordres i vigilar l'actuació de la resta dels tambors del terç. A més de conèixer tots els tocs: "arma furiosa", "batalla superba", "retirada apressada" etc. havia de ser capaç d'interpretar i explicar les respostes. Havia de ser espanyol, però estava obligat a conèixer els tocs francesos, alemanys, anglesos, escocesos, valons, gascons, turcs i moriscs (els tocs italians eren els mateixos que els espanyols). També era convenient que pogués actuar com a intèrpret. El sergent major estava encarregat de la instrucció tàctica del cos, de la seua seguretat en els desplaçaments i de l'allotjament de les tropes que el componien. En un terç solament ell podia "passar la paraula", és a dir, transmetre verbalment les ordres del mestre de camp o, fins i tot, del capità general a tots els seus oficials. El comte de Clonard, en la seua obra *Historia Orgánica de las Armas*

Segle xvi.

Tambor i pífol d'infanteria.

Any 1534.

Dibuix de Villegas per a
l'obra del comte de
Clonard

Álbum de la Infanteria
Española. Servei Gràfic de
l'Arxiu Històric Militar.
Madrid.

de Infantería y Caballería españolas, indica que la composició i havers mensuals de la plana major dels primers terços era la següent:

Sergent major ... 20 escuts

Tambor general... 10 escuts

Un tambor ..... 3 escuts

Un pífol ..... 3 escuts

Pífols i tambors

No anaven armats, sinó amb una menuda daga, i no usaven cap tipus de casc ni d'armadura. Com a peça de cap em-

praven una *parlota* de drap groc adornada amb un plomall roig. Els seus gipons i greguescos solien ser grocs acotellats en roig, les calces roges i les sabates negres. Els tambors o “caixes de guerra”, com llavors s'anomenaven, eren molt alts i voluminosos. La caixa solia estar pintada amb freqüència del color de la lliurea dels mestres de camp, coronels o capitans. També en alguns casos es pintaven en la caixa les armes imperials, les armes ducals o les simbòliques de la ciutat.

A partir del segle XVI la infanteria espanyola va marxar precedida per tambors o caixes de guerra i pífols, als quals s'agregaven trompetes i clarins o altres instruments de vent de diferents dissenys, segons l'oportunitat. El pas militar al compàs del tambor va començar a estar reglamentat en la infanteria espanyola des de mitjans del segle XVIII; hi existien tres passes, la curta, la llarga i la redoblada, establertes per la longitud del recorregut del peu i per les seqüències per minut.

Durant aquell segle també es van produir grans innovacions en l'organització dels serveis de música de l'exèrcit espanyol. Es va augmentar el nombre de músics i es van començar a incorporar instruments no habituals en l'àmbit militar d'aquells anys. Aleshores la banda del Regiment, composta per tambors i pífols, va tenir 39 músics incloent un Tambor Major, a càrrec de la instrucció i disciplina i guia en les marxes i el combat. Però, com a dada curiosa podem assenyalar que, als pocs mesos d'abdicar Amadeu de Savoia com a rei d'Espanya i de proclamar-se la I República, els tambors van ser suprimits de l'exèrcit i, vint anys després, van tornar a ser restablerts en 1893 pel ministre de la Guerra, el general José López Domínguez. Precisament, període de temps durant el qual els tambors van començar a prendre major protagonisme festiu a Gandia.

Gandia, per ser ciutat emmurallada, va tenir tambors i milícies encarregades de la defensa urbana i de la costa més

immediata del seu litoral amb tres torres vigies: la de Piles, la del Grau i la de Xeraco. Amb els Borbons, Gandia continua tenint presència militar; ara les unitats, per decisió de Felip V, es diuen regiments.

L'exèrcit de la Corona espanyola dels Àustries estava compost per terços. En l'ordenança de 1636, que regulava la composició dels terços d'infanteria, s'esmenta que existirien, almenys, tretze companyies. Cada companyia es componia d'un peu de 200 homes aproximadament. Els comandaments de cadascuna d'aquestes unitats eren: un capità amb el seu patge, un alferes amb un banderer, un sergent, dos tambors, un pífol, un furrier, un barber i un capellà. El terç també comptava amb una plana major, composta per un mestre de camp, que manava també una companyia i que tenia una guàrdia personal de vuit alabarders, un sergent major amb dos ajudants, un capellà major i dos ordinaris, un auditor amb dos agutzils i un escrivà, un capità de campanya amb quatre homes, un furrier major, un cirurgià major, un doctor i un tambor major. El Tambor Major depenia del sergent major. S'encarregava de transmetre correctament les ordres i coordinar la resta de músics integrats en el terç. Havia de conèixer tots els tocs i ser capaç d'interpretar també els tocs de l'enemic.

En el segle XVIII, amb la dinastia dels Borbons al tron de la Monarquia espanyola, el 31 de gener de 1734, es va publicar

una Reial Ordenança sobre la formació de 33 regiments de milícies. Les milícies provincials ja existien a Espanya des del segle XVI, però va ser Felip V qui els va donar l'organització i eficàcia moderna i és a partir d'aquesta ordenança quan s'estableixen definitivament i en forma adequada.

Cada regiment havia de constar d'un únic batalló de set companyies i aquestes havien de constar de: capità, tinent, alferes, dos sergents, tambor, quatre caps d'esquadra i 96 soldats. Els regiments es van repartir per províncies i les companyies es van formar en els llocs en la mesura de la població del seu veïnat. El més important d'aquesta Ordenança consistia a assignar un tambor major per regiment i un tambor per companyia, així com l'establiment de tres banderes en cada batalló, d'igual forma que les assenyalades per a la infanteria en 1728. És a dir, una coronela amb les armes reials i dues amb la creu de Borgonya, tot col·locant en les rematades d'aquesta creu l'escut d'armes de la província del regiment i afegint un rètol a la part alta de la bandera amb el nom de la província. En 1735, com assenyala Corona Barratech (1989), es va permetre als soldats, dur als seus pobles o llocs, l'uniforme i armament quan regressaren de les assemblees o d'altres funcions, i quedava, tot això, a càrrec dels justícies.

Si bé en l'antic Regne de València la im plantació de les Milícies Provincials va ser rebutjada sistemàticament al llarg del segle XVIII, en 1789 la infanteria espanyola estava formada

per 39 regiments de línia, dels quals 27 eren espanyols, tres irlandesos, dos italians, tres flamencs i quatre suïssos. A més, hi havia tres regiments d'infanteria lleugera i dos regiments fixos destinats a la guarnició dels presidis de Ceuta i Orà. Cadascun dels regiments de línia, excepte els suïssos, tenia dos batallons i les seues planes majors eren:

1r batalló: 1 coronel, 1 sergent major, 1 ajudant major, 2 sub-tinents banderers, 1 caporal de gastadors, 6 gastadors, 1 tambor major, 2 pífol, capellà, cirurgià, mestre armer.

2n batalló: 1 tinent coronel, 1 ajudant major, 2 sub-tinents banderers, 1 caporal de gastadors, 6 gastadors, 2 pífol, capellà, cirurgià, mestre armer. I cadascun dels batallons estava compost per 9 companyies amb 1 tambor cadascuna.

¹⁷ A principis del segle XIX i durant la Guerra de la Independència, cada regiment d'Infanteria, tenia dos pífol, quatre tambors i un d'ordres. Les cornetes es van establir en la Infanteria per Ordre del Consell de Regència de 19 d'octubre de 1811, en nombre de dos en cada companyia. En el Reglament de 31 de maig de 1818 es va prescindir dels pífol. Actualment, els pífol només es conserven, com un homenatge al passat militar, en la Banda de la Guàrdia Real.

La porra del Tambor Major

Les ordenances militars de Carles III estableixen que la porra del Tambor Major havia de col·locar-se “en el centro del Campamento y alrededor de la misma tendrán lugar los

arrestos correspondientes a las faltas dictaminadas por el Consejo de Disciplina”. Per la qual cosa, als soldats arrestats se’ls enviava “a la porra”. L’oficial ordenava al castigat amb veu de comandament: “Vaya usted a la porra, señor soldado”. L’expressió era del tot correcta i usual en l’àmbit militar, pero va passar a l’ús civil com a menyspreu a qui no ens mereix major mirament o consideració.²

Dos exemples d'indumentària militar del segle XIX.

Tambor Major del Regiment Madrid, 1808, i Tambor Major del Regiment d'infanteria de Numància, 1819.

Figures modelades en plom per Fernando Martín Beneito. Escala 54 mm. Col·lecció Josep J. Coll.

---

2. Vés-te'n a la porra! Aquesta frase feta o expressió, que té el seu origen en la porra que portava el Tambor Major, s'utilitza en l'actualitat per a fer fora de forma despectiva a algú de la nostra companyia.

En les desfilades, el Tambor Major, impressionava tant com la massissa porra de plata que servia de puny al seu llarg bastó d'enormes borles d'or. Veure la porra pels aires, ser recollida al vol i girar en vertiginosos molinets sobre el cap era tot un espectacle.

Aquestes bandes tocaven amb considerable gust i perícia. Ara bé, cal distingir dos coses: quan el Tambor Major i els tambors dels regiments acompanyaven els exèrcits per a transmetre les ordres i marcar el pas als soldats, aquesta formació es denominava Banda de Guerra. Al contrari, les denominades Músiques Militars eren les bandes militars pagades per l'oficialitat i eren les que s'utilitzaven per a desfilades, actes castrenses i concerts a l'aire lliure. Tant en les Músiques Militars com en formació de Banda, que no era cap altra cosa que la reunió de tots els tambors i pífols, el Tambor Major es col·locava al capdavant, lluïa roba molt vistosa i usava com a arma un matxet. La posició de la porra indicava quin toc s'havia d'interpretar i si aquest toc havia de ser executat a pas regular o redoblat. El maneig del bastó es feia d'acord amb els tocs d'ordenança. Els tocs d'ordenança, s'utilitzaven per a diferents finalitats. Uns estaven dirigits a la regulació horària i de tasques en la vida quotidiana dins de la caserna o el campament. I altres, a ordenar el pas i les evolucions de la tropa tant en formació de gran parada, simple desfilada o en batalla.

Tambor Major del Regiment Princesa, també el Tambor Major del Regiment Zamora, acompanyats dels seus respectius músics. Lit. Arxiu Històric Militar. Madrid.

Els tocs reglamentaris principals que havien d'observar el Tambor Major i els pifolers, eren:

1. Generala, 2. Assemblea 3. Tropa, 4. Marxa granaders, 5. Alt, 6. Retreta, 7. Banda, 8. Cridada, 9. Missa, 10. Oració, 11. Ordre, 12. *Fajina*³, 13. Diana, 14. Redoblament d'atenció.

Els senyals que feia el Tambor Major amb la seua porra eren quaranta-un.

---

3. La *Fajina* és el toc militar que assenyalava el moment d'anar a la taula.

La Milícia Nacional, un cos institucional i municipal

La Milícia Nacional va tenir una significació important en la gènesi de les institucions constitucionals i la seua lògica interacció en la institució municipal de pobles i ciutats.

Entre les fonts avaluades de l'Arxiu Municipal de Gandia existeixen llistes completes dels homes i professions dels milicians en diferents fases dels períodes, que ens aporten la possibilitat d'elaborar quadres socioprofessionals de la Milícia a Gandia en les seues diferents conjuntures.

Les milícies urbanes dels segles XIV al XVII i, principalment, les Milícies Provincials del segle XVIII són el seu antecedent més immediat. Institució aquesta tan summament atractiva com desconeguda. "Província vol dir provicta, perquè, després de ser vençudes, s'agregaven a l'imperi romà".⁴ En el segle XIX, les milícies de les províncies vençudes esdevenien en milícies de triomfant Nació. Categoria històrica que "significava uniformar la diversitat i centralitzar la dispersió".⁵

El règim senyorial, en aquell moment agonitzant per les seues pròpies contradiccions, preservava el seu aparell superestructural. Per contra la nova classe social ascendent, la burgesia, s'enfrontava a un entramat juridicomilitar

---

4. SEBASTIÁ. E. *La transición de la cuestión señorial a la cuestión social en el País Valenciano*. Tesis doctoral inédita, Universitat de València. 1973, pág. 16.

5. SEBASTIÁ. E. Estudio preliminar en *El Taller y la Escuela en la Valencia del siglo XIX*, / José A. Piqueras Arenas. Valencia: Ayuntamiento de Valencia, 1983, pág. 22.

antagònic als seus interessos, però com postil·la Pierre Vilar “el règim feudal no va morir sense defensar-se”.⁶

És evident, que el nou estat burgés no podia recolzar-se en els aspectes de la superestructura feudal, perquè senzillament li eren antagònics i perquè havia de crear el seu propi aparell coercitiu, conformant-lo en dos aspectes: revolucionari, per a superar la manera de producció feudal i, moderat, per a consolidar l'estat burgés i, també, per a controlar la nova classe social que la burgesia estava engendrant: el proletariat.

Seran en les dues situacions revolucionàries burgeses antifeudals de 1808 a 1814 i 1820 a 1823, quan, inserida dintre de la Constitució de 1812, naix la Milícia Nacional; i, posteriorment, el Trienni Liberal la desenvolupa.

En la seua tercera temptativa la burgesia conquerirà el poder. Aquesta es verifica en la revolució espanyola que va des de 1834 fins a 1843 . És quan la Milícia Nacional, moderada en principi, democràtica després, revolucionària sempre, es configura com l'instrument coercitiu de la burgesia. No obstant això, al mateix temps que la burgesia trobava més obstacles per a superar els aspectes armats del feudalisme: el carlisme, la connivència de l'exèrcit regular feudal, etc., necessitava d'altres capes socials per a vèncer. La inclusió dels sectors populars en la Milícia farà que aquesta supere àmpliament els objectius polítics de la

---

6. VILAR, P. *Introducción al análisis histórico*, Barcelona: Crítica, 1982, pàg. 186.

burguesia. L'esdevenir radical de la Milícia es configura amb la pròpia revolució, perquè la burgesia que havia conquerit el poder volia conservar-lo.

La Milícia és una organització que és armada per la classe social dominada per a derrocar la classe dominant del règim senyorial: els senyors. El canvi social, la revolució, a causa de les resistències que oposa la classe social en el poder, solament es pot produir mitjançant la força, mitjançant la coerció. L'estratègia miliciana, per tant burgesa, és clara: fer caure la manera de producció feudal. L'aparent tàctica defensiva davant el carlisme no té perquè d'ocultar-nos la seua veritable estratègia ofensiva, la liquidació del règim senyorial on va actuar el tambor de la ciutat.

23

La creació de la Milícia Nacional comportava un reglament minuciós i detallat promulgat el 29 de juny de 1836.

La Milícia Nacional integrava al seu si a qualsevol ciutadà entre vint anys i quaranta-cinc, que estiga aveïnat i tinga propietats, rendes, indústria o una altra manera coneguda de subsistir, segons el parer de l'ajuntament. Heus aquí la important connexió entre ajuntament i milícia. Sobretot quan la llei municipal de 1823 entrava una altra vegada en vigor i dotava les capes populars del dret al vot.

Les eleccions d'oficials i suboficials milicians s'efectuen tots els anys en el mes de setembre. En el primer any es renovaven totes les ocupacions de les companyies senars i de la plana major. En el segon any, els de les companyies parelles i, així, successivament. Aquesta problemàtica

Les muralles de Gandia i el seu tambor

Gandia va disposar d'un recinte emmurallat immediatament després de convertir-se en nova vila cristiana. La primera fortificació va ser iniciada per Jaume I, però va ser el seu nét Jaume II qui va manar construir el primer cinturó emmurallat que protegia la "vila" primitiva. Un circuit rectangular de llenços construïts a base de tàpia amb torres rectangulars en els angles, envoltat per un fossat. Aquest nucli original s'organitzava al voltant de la plaça Major. El ràpid creixement de la ciutat va fer necessària la construcció d'un segon recinte fortificat, obra escomesa pel IV duc de Gandia, Francesc de Borja, i acabada al voltant de 1564. Aquest emmurallament protegia l'anomenada "vila nova"; els seus llenços emmerletats es van alçar amb grans pedres i morter de calç, amb torres cantelludes circulars i quatre portals: els de Benipeixcar, Sant Lluís (en el carrer Sant Pasqual), Sant Doménech i València.

Les muralles van ser enderrocades a finals del segle XIX i només en queden pocs, però significatius, vestigis. En la ribera del riu Serpis, la torre de l'homenatge i un tram de llenç pertanyen al primer recinte construït en 1310. També queda en peus la torrassa del Pi, la més coneguda i millor restaurada, en l'encreuament dels carrers Sant Rafael i Alzira, que conserva un menut tram de muralla. Aquesta torrassa formava part del segon recinte fortificat, i en els seus angles s'aprecien troneres per a les peces d'artilleria.

En aquests recintes va desenvolupar missió defensiva una guarnició amb el seu tambor. En despuntar el dia recorria els carrers tot realitzant la diana que permetia obrir les portes. Al capvespre la retreta, senyal per al tancament de portes i tavernes. A més de servir en múltiples crides.

Gravat d'Enric Bofi. Visualització de Gandia de 1800 amb els dos recintes de muralles. Paisatge urbà on va actuar el tambor de la ciutat.

25

organitzativa va motivar que la *Subinspección* cursara diversos oficis als ajuntaments perquè agilitaren els tràmits burocràtics que impedièn el desenvolupament normal de la Milícia. Sobretot, tenint en compte que a partir de setembre els partits carlistes eren molt actius i bel·ligerants. Aquestes ocupacions de la democratització de l'oficialitat miliciana estaven ocupats en gran mesura per sectors populars: treballadors, assalariats i empleats.

El nombre de membres de la Milícia Nacional va experimentar un augment espectacular en 1836. A l'àmbit estatal l'increment va ser tan rellevant com en el cas valencià, de 30.000 milicians a la fi de 1834 es va passar a 400.000 nacionals en 1836.⁷

7. MARICHAL, C. *La revolución liberal y los primeros partidos en España*, Madrid, Cátedra, 1980, pàg. 126.

Les milícies urbanes medievals

Segons els Furs de l'antic Regne de València, tot ciutadà noble o plebeu estava obligat a acudir a la crida de la ciutat quan eixia a campanya el seu penó o bandera, sota pena de perdre tota prerrogativa, preeminència o gràcia. El servei militar obligava tots els homes, des dels 16 fins als 60 anys, a acudir a la crida del rei amb el seu vestit i armes pròpies. El sistema era doncs el de ciutadans armats. Aquesta obligació dels valencians de servir en l'exèrcit estava circumscrita al servei dins del Regne. Tampoc les milícies valencianes no podien ser obligades a eixir de la seua ciutat mentre no se'ls assegurara el pagament dels soldats i obtingueren les provisions règies per a ser pagats. En canvi, sí que quedaven obligats els valencians quan les fronteres del Regne estigueren amenaçades o quan els dominis del rei foren envaïts per tropes d'un altre Estat, casos en els quals havien d'acudir les milícies de les ciutats i viles a engrossir les files dels exèrcits reials. El nombre d'homes del contingent de les milícies urbanes el determinava el Consell de la ciutat i, principalment, estava integrat pels gremis dels oficis mecànics. Aquestes tropes urbanes concorrien a l'exèrcit amb les seues banderes al capdavant i anaven acompanyades dels seus tambors.

Els moriscs eren un altre element integrant d'aquesta força ciutadana i solien servir en les milícies com a infants a manera de tropa lleugera. L'allistament de les milícies ciutadanes corresponia al Consell general de cadascuna de les ciutats i viles amb la facultat

de determinar el contingent que havia de concedir-se al rei en cas de guerra. En els caps de partit, l'allistament corresponia als jurats. En la Safor ho eren Gandia i Oliva amb un contingent de 100 soldats cadascuna. Quan les ciutats havien de reunir els seus contingents en virtut d'una crida reial, s'avisava amb antelació del perill que corria el Regne perquè la població prenguera el suficient armament (V. Minguet, 1897). Segons Querol (1935), el reclutament de les forces urbanes es feia de la següent manera: una bandera amb la imatge del sant patró del gremi col·locada en la porta de les respectives cases gremials era indicadora que havien d'armar-se els homes del gremi. Els redoblaments d'un tambor col·locat al costat de la bandera era la veu de la crida a les armes als menestrals del respectiu ofici. Als moriscs, se'ls demanava el concurs militar a través d'una crida o proclama dictada pel rei. L'alfaquí de l'aljama era qui s'encarregava de tot allò concernent al reclutament i armament dels moriscs. El contingent dels nobles també hi participava. Cada senyor disposava, en els seus dominis, de la seua tropa pròpia, que reclutava en el terme de la seua jurisdicció. Els nobles i la gent del seu acotament constituïen, generalment, la cavalleria de l'exèrcit reial. Una vegada armats, si el motiu de la crida del rei era causa d'una guerra d'importància, es reunien els ciutadans armats dels pobles en les capitals dels seus respectius partits, com eren Oriola, Xàtiva, Dénia, Alzira, Gandia, Morella, Lliria, etc. per a ajuntar-se després amb els de València i, tots units al comandament del virrei o del governador de València, presentar-se al punt designat per a la reunió de l'exèrcit general de la Corona.

La promulgació del decret de 8 de desembre de 1836 creava una escala d'impostos a pagar per aquelles persones que per diferents motius no es trobaven integrades dintre de l'organització miliciana. Amb aquest impost es permetia a les autoritats locals (ajuntaments i Diputació) el finançament de la Milícia. L'impost oscil·lava entre 5 i 50 reals mensuals, proporcionals a la riquesa de cada persona. D'aquesta forma les autoritats locals obtenien de nou un poder inusitat, en posseir els ajuntaments el comandament d'una força militar i el suport d'amplis sectors socials inclosos en el cos legal de cada municipi. No obstant això, la concepció de l'Estat, tant per als progressistes com per als moderats, era centralista. Les diferències entre els dos partits eren una qüestió de grau, tal com afirma Concepción de Castro en el seu llibre *La revolución Liberal y los Municipios Españoles*.⁸

Era l'alcalde qui tenia l'únic poder de convocatòria de la Milícia. La decisió d'utilitzar o no l'organització miliciana en circumstàncies conflictives requeria en una autoritat civil i no en una militar com fins ara. I això no era tot, era l'alcalde qui cursava diàriament l'ordre de la Milícia. El mètode en l'elecció de l'alcalde cobrava així major rellevància. A més, la corporació municipal s'ocupava de custodiar i subministrar les armes als milicians, així com les municions, les fornitures i les muntures. Però també, alhora, havia de donar part d'això a la Diputació Provincial.

---

8. DE CASTRO, C. *La revolución liberal y los municipios españoles*, Madrid, Alianza, 1974, pàg. 126.

Aquesta gestió miliciana per la corporació municipal va provocar diversos enfrontaments no solament entre autoritats civils i militars, sinó també entre les mateixes autoritats civils.

Vegem en quadres de taules qui va integrar la Milícia Nacional de Gandia en comparació de la de València ciutat. El tema ja el va tractar Manuel Chust en la seua tesi *La milicia nacional en el País Valencià, 1834-1840*. Les diferències socioprofessionals són rellevants per al servei milicià en els dos àmbits locatius, entre una ciutat menuda i una ciutat gran.

Àrea professional	Gandia	València ciutat
Professions liberals	1,1 %	7,1 %
Propietaris	—	6,0 %
Llauradors.....	78,0 %	—
Activitats mercantils	8,3 %	24,1 %
Menuda artesanía	8,3 %	4,1 %
Empleats	4,0 %	11,5 %
Treballadors assalariats ...	0,5 %	10,3 %

Estructura socioprofessional de l'oficialitat de la Milícia Nacional de Gandia en l'any 1837.

Professions liberals.....	10 %
Propietaris	17 %
Llauradors	37 %
Activitat mercantil	8 %
Menuda artesanía	15 %
Empleats	13 %

És lògic que la major part de milicians a Gandia s'intitulen llauradors. Però també és cert que la classificació professional que aporten les fonts planteja el problema de dilucidar com era la veritable situació social de cadascuns d'aquests pagesos, ja que aquesta denominació professional, igual que unes altres, manté una ambigüitat gran en relació a la classe o capa social de cada milicià. Aquests llauradors eren jornalers, arrendataris o menuts propietaris? Aquesta ambigüitat era extensible a altres àmbits socioprofessionals. Per exemple, la inscripció en la milícia d'un fuster no aclareix si aquest era amo de la fusteria o sols un assalariat. El mateix en relació a professionals com ara argenter, sabater, barber, sastre, etc. Com argumenta Pérez Garzón: "la confusión lingüística correspondía a la realidad social".⁹

30

Quant als altres sectors professionals, les diferències són ostensibles. Cap no concorda amb el seu homònim en la capital. Potser el més destacable és que artesans i comerciants, que constitueixen el major percentatge de nacionals a la ciutat de València, a Gandia no són molt significatius. De totes formes cap destacar el paper jugat pels sectors burgesos o aburgesats canalitzant i dirigint les aspiracions de la seua oficialitat. Per altra banda, la Milícia Nacional va complir un important paper en defensar els ciutadans de les incursions carlines, gràcies a la popularitat dels milicians en les eleccions.

---

9. PÉREZ GARZÓN, J. S. *Milicia Nacional y revolución burguesa*, Madrid: C.S.I.C. 1978.

Tambor Major de la Milícia de Madrid, 1822-1843.

Aquest Tamborer Major de la Milícia Nacional representa per a alguns estudiosos l'embrió de les policies nacionals i locals, ja que aquest cos estava sustentat pel municipi i els empresaris de la ciutat. Ministeri de Defensa i Institut d'Història i Cultura Militar.

El reglament orgànic de la Milícia Nacional

La vertebració de l'Estat liberal durant el segle XIX va requerir de tot un ampli mecanisme polític, social i jurídic. La Constitució de 1812 suposaria, en aquest sentit, el punt de partida per a una sèrie d'actuacions que, a través d'un procés no lineal ni directe, duraria pràcticament tot el Vuit-cents. I per a desenvolupar-se necessitava dotar-se així mateix d'un element armat com a mecanisme militar, policial i coercitiu.

Durant el Trienni Liberal (1820-1823) i a l'empara de la Constitució es va començar a engegar la creació de la Milícia Nacional, però aquesta institució va travessar diferents vaivens durant la centúria, ja que en els moments àlgids absolutistes hom va tractar de desarticlar-la mentre que en les fases d'intensificació liberal es procurava la seua potenciació, com va ocórrer a partir de 1833 després de la mort de Ferran VII. A continuació s'inicià el regnat d'Isabel II, del qual Clonard va escriure: "Es difícil encontrar en la historia militar de España una época más fecunda en ensayos orgánicos". El 30 d'agost de 1836 per reial decret es tornava a posar en vigor el reglament de la Milícia Nacional de 1822. A través d'un ampli articulat s'establia tota la seua actuació.

Els milicians s'elegien entre els qui disposaven de propietat, renda, indústria o una altra manera de subsistir segons el parer de l'ajuntament, els càrrecs eren amovibles,

electius i les funcions en la milícia eren compatibles amb l'activitat professional. Els serveis de la Milícia Nacional es dividien en ordinaris, extraordinaris i de campanya. Els dos primers eren de caràcter obligat i voluntari l'últim. Els serveis ordinaris i extraordinaris es realitzaven per companyies i tenien com a objecte fer plantons, rondes, eixides, patrulles, guàrdies i reforços. Entre les obligacions de la milícia estaven: “sostener la Constitución”, “dar las patrullas necesarias para mantener el sosiego público” i “defender los hogares y el término municipal de los enemigos interiores y exteriores”. És a dir, controlar la ciutat en els diversos punts estratègics i recórrer-los en previsió de conflictes.

33 No obstant això, encara que la Milícia tenia una reglamentació, una organització i atribucions militars estava composta per ciutadans, és a dir, per civils amb múltiples problemes quotidians que transcendien en les hores dedicades al servei dels milicians. Un dels seus majors problemes estava en la impossibilitat de separació de la realitat miliciana de la realitat quotidiana civil. Les possibles faltes de disciplina que es derivaven d'això eren moltes i molt variades.

Vegem a continuació, l'ampli articulat de la Milícia Nacional fent especial esment en els articles de major interès i significat.

Caràcter de la Milícia Nacional

El reglament decretat per les Corts de Cadis per a la Milícia Nacional té caràcter progressista. Cos civil armat, depenent de l'alcalde i del cap polític provincial, del qual havien de formar part tots els ciutadans entre divuit i cinquanta anys. Els oficials s'elegien pels milicians de cada companyia mitjançant el vot; es declarava, així mateix, que els caps d'aquesta Milícia, qualsevol que fos el seu grau, havien de comportar-se com a ciutadans que manen a altres ciutadans i que les penes per faltes en el servei serien iguals per a tots, sense distinció de jerarquies, i les determinaria un consell de subordinació i disciplina elegits per votació en cada companyia. Els milicians juraven emprar les armes que la pàtria posava en les seues mans, en defensa de l'ordre interior i de la Constitució, i seguir sempre les banderes nacionals, tot guardant la consideració deguda als altres espanyols.

A Gandia la Milícia Nacional Local es reunia per a tots els seus actes d'elecció d'oficials, discussió i juraments en el col·legi de l'Escola Pia.

Tambor amb la casaca de la Milícia Nacional de 1833. La imatge recrea el de Gandia. Col·lecció Josep J. Coll.

L'organització de la Milícia Nacional era competència exclusiva dels ajuntaments i també Gandia va disposar de Milícia pròpia, a través d'una companyia assignada al Batalló 18, que en 1856 estava formada per "el Tambor Mayor y cuatro tambores de Compañías de la Safor y veinte fusiles que tiene la referida Compañía". Segons el reglament, el tambor era una pertinença comprada i pagada per l'Ajuntament.

Título I. Formación, pie y fuerza de la Milicia Nacional local de todas armas.

Art. 1.- Todo español desde la edad de veinte años hasta la de cuarenta y cinco cumplidos, que esté vecindado y tenga propiedad, rentas, industria u otro modo conocido de subsistir, a juicio del ayuntamiento, o sea hijo del que tenga alguna de estas circunstancias, está obligado al servicio de esta Milicia. Desde la edad de diez y ocho años se admitirán como voluntarios.

Art. 13.- Cuando el número de milicianos sea de cuarenta a sesenta se formarán escuadras mandadas por un teniente, un subteniente, un sargento primero, dos segundos, tres cabos primeros, tres segundos y un tambor.

Art. 14.- De sesenta a ochenta, un teniente, un subteniente, un sargento primero, dos segundos, cuatro cabos primeros, cuatro segundos y un tambor.

Art. 18.- Desde cuatro compañías hasta seis formarán un batallón, y la clase de capitán, un segundo de la de teniente, y otro de la de subteniente, con obligación de llevar la insignia; un sargento y un cabo de brigada, otro de gastadores, y un tambor mayor. Habrá un tambor por cada compañía, y un pito por cada dos. Podrá haber un capellán, un cirujano y un maestro armero de la clase de voluntarios.

Título II, Elecciones.¹⁰

Art. 32. Todos los empleos son movibles cada dos años; en cada uno se renovará la mitad.

---

10. Totes les ocupacions eren per elecció.

Art. 33. Empezarán las elecciones el primero de setiembre de cada año.

Art. 37. Habrán de concurrir para las elecciones las tres cuartas partes al menos de los individuos de las compañías existentes en el pueblo. Ninguno podrá excusarse de votar, y no se admitirán votos de los que no estén presentes.

Art. 41. Toda elección se hará precisamente en domingo.

Art. 42. Se verificará en público ante los ayuntamientos, o ante una comisión de ellos, con asistencia precisa del Capitán cuando la elección fuere para cualquier otro de los empleos de la compañía, y con la del Comandante del batallón, donde lo hubiere, si fuere para capitán.

Art. 43. Los ayuntamientos expedirán dentro de tercero día a los elegidos sus títulos.

Art. 44. En el mes de setiembre de cada año se nombrarán ante los ayuntamientos, o ante las comisiones que éstos elijan de su seno, los vocales para el consejo de subordinación y disciplina en esta forma. Uno para cada diez individuos donde haya una compañía o menos; seis por cada compañía en donde haya más de una.

Título III. Armamento.

Art. 53. Se entregará a los ayuntamientos de los almacenes de la Nación el armamento, fornituras, y monturas que necesite la Milicia con la debida cuenta y razón y conocimiento de las Diputaciones provinciales, completándoseles a la mayor brevedad posible las que al pronto no puedan facilitarse.

Título IV. Obligaciones de la Milicia

Art. 61 La Milicia Nacional Local tiene por principal objeto el sostener la Constitución política de la Monarquía promulgada

El Tambor Major de Milícia Nacional

Després de les guerres napoleòniques de la Independència va ser creada en 1814 la Milícia Nacional per les Corts de Cadis en compliment de l'imperatiu de la Constitució del 1812. No obstant això, no es va procedir a organitzar-la fins al seu restabliment en 1820. Dissolta en 1823, en acabar el Trienni Liberal, va reaparèixer en 1834 amb el nom de Milícia Urbana. En 1836 va recuperar el seu primitiu nom fins al seu desarmament en 1843.

La Milícia Nacional era una organització de ciutadans armats distinta de l'exèrcit. Totes les ciutats emmurallades tenien un tambor major que servia per a les convocatòries ciutadanes. Aquest tipus de forces encarnava la base organitzativa d'un estat participatiu de ciutadans amb capacitat per a fiscalitzar les autoritats. El seu principal objectiu era la defensa de la Constitució i l'ordre públic.

Aquesta milícia, estava uniformada i s'organitzava en unitats de barri. Realitzava serveis constants de vigilància en les portes de la ciutat, rondes nocturnes i, sobretot, col·laborava amb l'exèrcit.

De la Milícia Nacional, cal destacar el paper exercit en el desenvolupament dels esdeveniments d'aquella època i, especialment, el seu protagonisme en la vida local de les menudes ciutats. Al mancar de real alé espontani, la Milícia Nacional va lluitar, a poc a poc, fins a 1874 que va desaparèixer pràcticament, sense haver estat dissolta ni prohibida de manera oficial.

La imatge recrea un Tambor Major de 1854 encarregat de realitzar una convocatòria de participació ciutadana. Porta la bandera del Bayle de Calaveras, una de les populars comparses que desfilaven en la Fira de Gandia.

en Cádiz en diez y nueve de marzo de mil ochocientos doce, y restaurada en primero de enero de mil ochocientos veinte.

Art. 62. Esta Milicia debe dar guardia cuando el ayuntamiento lo crea necesario en las mismas casas consistoriales, o donde él mismo señale, que deberá ser en el sitio más conveniente para seguridad del vecindario.

Art. 63. Dar las patrullas necesarias para mantener el orden y sosiego público.

Art. 64. Concurrir a todas las funciones públicas en que deba haber tropa armada a juicio de los ayuntamientos.

Art. 68. Será también obligación de esta Milicia Nacional Local defender los hogares y términos de sus pueblos de sus enemigos interiores y exteriores.

Botons utilitzats a Gandia en els uniformes de la Milícia Nacional.

Grandària de 2 i 1,5 cm. Una branca d'olivera enllaçada a una de palmera. En el cor, les inicials del cos i, en l'obertura entre les dues branques, una corona de llorer. Significa el cos milicià envoltat dels honors patris, la glòria de les victòries portadores de la pau.

Col·lecció Josep J. Coll.

Título V. Uniforme

Art. 86 El uniforme de la Milicia será sencillo, y de la forma más análoga a los usos de cada provincia. La infantería usará del color azul con cuello y vuelta carmesí y botón blanco y la caballería verde oscuro con vuelta y cuello amarillo y botín dorado. La artillería igual a la infantería con botón dorado y bomba en el cuello. Se usará de sombrero o morrión, casaca o chaqueta, pantalón o calzón con botín, según sea más conforme al uso del país. Las Diputaciones provinciales serán las que determinarán las demás circunstancias del uniforme, ciñéndose a la mayor economía. Continuarán en cada provincia los que ya estén en uso, con solapas o sin ellas.

Art. 87. La Milicia Local llevará en el cuello de la chaqueta o casaca la inicial del pueblo a que pertenezca, u otra divisa que la distinga del Ejército permanente; pero no podrá usar de otros bordados u adornos en el uniforme que los aprobados por la Diputación provincial.

Art. 89. Los milicianos a quienes se les dé uniforme estarán obligados a conservarle a su costa, así como el armamento, fornituras y monturas, bajo la responsabilidad de cada uno de devolverlo cuando deje de ser Miliciano.

Título VI. Instrucción

Art. 95. La instrucción de los nuevos Milicianos se hará en los días festivos sin interrupción, y sólo se ejecutará en otros días cuando ellos mismos se presten voluntariamente a hacerlo para conseguir más pronto el conocimiento necesario.

Art. 96. Una vez al mes cuando menos, y los demás que se estimen necesarios, se harán ejercicios doctrinales, y siempre en días festivos, principiando por revistar las armas.

Làmina del tambor de la Milícia Nacional de Gandia amb el seu uniforme reglamentari d'infanteria.

Col·lecció Josep J. Coll.

Al llarg de la història, els tambors han exercit múltiples funcions. Eren la veu de comandament que tenia per objecte indicar l'execució dels diferents actes del servei i donar solemnitat a alguns d'ells, així com suplir la veu en els moviments d'armes, evolucions i desplaçaments.

Principalment, el tambor ha servit per a transmetre ordres, infondre moral als combatents, ordenar el ritme d'avançar les tropes i quan havien de reagrupar-se o iniciar la retirada. També emetre senyals i fins i tot confondre o desmoralitzar l'enemic.

En formació de marxa, els tambors es col·locaven davant al costat dels oficials i la bandera, en canvi en formació de batalla passaven a la rereguarda del seu regiment juntament amb la bandera. En la batalla eren un blanc molt preuat. En el cas de ser abatut el tambor, les ordres no es podien transmetre, per la qual cosa la tropa quedava amb problemes d'operativitat.

Dins d'un recinte ciutadà emmurallat tenia una funció pública: l'inici d'activitats amb el toc de diana i amb el de retreta, l'hora de tancar les tavernes i les portes, a les 9 de la nit a l'estiu i a les 8 a l'hivern.

El tamborer tocava en solitari o podia anar acompanyat d'un pifoler. El tambor era el protagonista i els altres instruments ocupaven un segon pla, però amb els canvis de costums al llarg del segle XIX, el tambor va perdre protagonisme. Quan el tamborer perd totes les seues funcions, el tambor agafa paper festiu.

INFANTERIA,

Tambor, 1842.

Gandia

(...)

Título IX. Fondos de esta Milicia y su distribución en ella.

Art. 153. Todo individuo comprendido en la edad de veinte a cuarenta y cinco años que no pertenezca a la Milicia que se halle en servicio, sea por la causa que fuere, pagará cinco reales vellón mensuales de contribución, exceptuándose solamente los simples jornaleros de todas clases, los sirvientes domésticos, los pobres de solemnidad, los militares en activo servicio, y los retirados que no sean propietarios, o no gocen sueldo mayor de quinientos reales mensuales.

Art. 154. Los ayuntamientos cobrarán contribución para el mantenimiento de la Milicia Nacional.

Art. 158. Estos fondos serán invertidos en la compra y composición de armamento, cajas de guerra (tambores) y demás atenciones señaladas en esta ordenanza.

Art. 165. Los Tambores, Pífanos, Cornetas y Trompetas de la Milicia Nacional gozarán del haber que contraten con los Ayuntamientos, cuyos presupuestos serán aprobados por las diputaciones provinciales antes de llevarse a efecto. Continuará el número de aquellos individuos que actualmente exista, aunque exceda del que ahora se señala.

Título X Autoridades de quienes depende la Milicia.

Art. 166. Los Ayuntamientos de cada pueblo cuidarán de la organización, reemplazo, armamento, fondos de la Milicia, y demás atenciones que les están señaladas en esta ordenanza. El primero de enero de cada año remitirán a las Diputaciones provinciales los estados de fuerza, y las demás noticias que creyeran oportunas.

Art. 178. A la Milicia Nacional Local se proporcionará en cada pueblo un local el más adecuado que sirva de cuartel o punto de reunión para la Milicia.

El Reglament de la Milícia Nacional consta de deu títols i unes disposicions transitòries. El Decret d'ordenança per al seu compliment, rubricat de la mà reial i del senyor Ramón Gil de la Quadra, d'uns altres quatre articles.

El Tambor Major, la banda comparsa de tambors i la cavalcada del pregó de la Fira de Gandia

Gràcies al relat de Pascual Sanz i Forés coneixem com es van celebrar les festes de la Fira de 1871 commemorativa del II Centenari de la canonització del IV duc de Gandia.

⁴³ D'aquelles festes poc o gens ha perdurat o ha evolucionat tradicionalment per a mantenir-se en la memòria col·lectiva de la ciutat. Sí que ho han fet, amb les seues, altres ciutats pròximes com és el cas d'Alcoi o també Algemesí, que per aquells anys del segle XIX tenien igual riquesa patrimonial festiva.

El primer dia de festa de 1871, que era 8 d'octubre, Pascual Sanz i Forés, en la seua detallada crònica diu que,

a primeras horas de la mañana un figurón grotescamente vestido recorrió las calles anunciando la fiesta a son de tambor.

A continuació, expressant diferència d'horari i espacialitat ciutadana, parla d'una comitiva organitzada per joves:

Horas más tarde, a las diez, salió del Colegio de las Escuelas Pías, una cabalgata grotesca, compuesta por jóvenes de la clase

más distinguida de la ciudad, vestidos con trajes antiguos de concejal.

Després amb més precisió assenyala que la cavalcada va desfilars amb el següent ordre:

Los vergueros con grandes pelucas blancas; luego los concejales: después, el alguacil y, finalmente los dos alcaldes de farsa en un elegante carruaje llamado Jardinera, tirado por dos caballos en uno de los cuales montaba un postillón, y era guiado el carruaje por uno de los lacayos que vestían su correspondiente librea.

Com es pot comprovar els dos actes són independents i, alhora, diferents ja que no guarden relació d'identitat ni amb els seus personatges, formació o seguici de desfilada. Un és militar i l'altre és civil.¹¹

El primer encara no té nom propi i la seua missió és la de despertar, la d'anunciar, animar i transmetre als ciutadans l'alegria per a celebrar les festes que comencen. És el Tambor Major que té per costum fer la diana en una ciutat emmurallada. En un aquarterament militar, toc reglamentari al trencar el dia, perquè la tropa s'alce i iniciï els serveis o activitats.

El segon realitza la publicació del ban o pregó festiu que ha estat redactat per encàrrec i pregonat per l'agutzil després de fer sonar la seua corneta. Missió que s'encarrega de representar amb caràcter satíric el conjunt d'un ajuntament de farsa.

---

11. Per a una visió complementària de context i molt més documentada veure la reproducció de text i comentari que s'acompanya en la pàgina següent.

MEMORIA DE LAS FIESTAS RELIGIOSAS Y SEGLARES CON QUE LA CIUDAD DE GANDIA CELEBRÓ EN EL AÑO 1871 EL SEGUNDO CENTENARIO DE LA CANONIZACIÓN DE SU EXCELSO PATRONO SAN FRANCISCO DE BORJA ELEVADO A LOS ALTARES POR SU SANTIDAD EL PAPA CLEMENTE X

por Don PASCUAL SANZ Y FORÉS, Notario de Gandia

PRINCIPIO DE LAS FIESTAS

Domingo. Día 8 de octubre

A las primeras horas de la mañana un figurón grotescamente vestido recorrió la población anunciando la fiesta a son de tambor.

A las diez salió del Colegio de Escuelas Pías, una cabalgata también grotesca, compuesta de jóvenes de la clase más distinguida de la Ciudad, vestidos con trajes antiguos de Concejal, en acto de ceremonia, y desfigurados sus rostros con varios colores y descomunales narices.

El orden de la cabalgata era el siguiente: Los vergueros, con grandes pelucas blancas; luego, los Concejales; después, el Alguacil, y, finalmente, los dos Alcaldes de farsa en un elegante carruaje llamado *jardinera*, tirado por dos caballos en uno de los cuales montaba un postillón, y era guiado el carruaje por uno de los lacayos que vestían su correspondiente librea.

Al son de una corneta hacía alto la comitiva y el alguacil, cuyo cargo desempeñaba Don Jacinto Orts y Orts, encuadernador, hijo del Registrador de la Propiedad, de este partido, puestas unas grandes antiparras sobre sus descomunales narices, publicaba el bando obra original de Don José Román y Crespo, escribano de actuaciones del Juzgado de Primera Instancia de esta ciudad.

La cabalgata grotesca recorrió varias calles de la ciudad y del arrabal, y regresando al Colegio se disolvió allí.

No es fácil ponderar la multitud que seguía la cabalgata, y la que se reunía en los puntos en donde hacía alto para publicarse el bando y los estrepitosos aplausos que mereció esta farsa que tan bien supo interpretarse.

En cap moment el text diu que el *figurón* i la cavalcada del pregó siguen una mateixa cosa, ni que guarden relació d'actuació festiva. Són dos elements actors diferents i amb missió distinta. El protagonisme de papers també és diferent. Prova de la diferència és que el *figurón* torna a desfilar el dia 9 en la Cavalcada General de participació ciutadana. També ho fa una música sorda de *figurón* o *farran*. Segons l'ordre de la Cavalcada General, el *figurón* tocant un tambor va desfilar després del carro del Gremi de Moliners. I la música sorda de *figurón* darrere de la comparsa de llauradors.

Són dos treballs dels quals s'ocupen dos personatges diferents en situacions de caràcter distint per a l'ocasió de celebració festiva.

Com hem pogut llegir, en aquell any de 1871 la redacció del ban va córrer a càrrec de José Román Crespo, que era l'escrivà del Jutjat de Primera Instància; i d'actuar en el paper d'agutzil de l'Ajuntament de Farsa en la Cavalcada del Pregó, Jacinto Orts i Orts, que era enquadernador i fill del registrator de la propietat.

La caracterització de tots els personatges d'aquest ajuntament de farsa festiva va amb les seues cares desfigurades de diversos colors i descomunals nassos. Unes caretes que sens dubte segueixen el model carnavalesc italià, molt popular en tota l'Europa d'aquells anys. Cares en les quals el tret destacat risible per a la burla és el nas prominent.

D'aquesta manera ressenya Sanz i Forés l'aspecte del personatge principal de la cavalcada, que no és altre que l'agutzil pregoner: *duia unas grandes antiparras sobre sus descomunales narices*. Aquesta cavalcada del pregó amb burla a l'Ajuntament de Gandia és la reproducció adaptada a la nostra ciutat d'un altre model festiu popular valencià, la cavalcada del virrei de la gran representació del Ball de Torrent.

Aquesta representació era molt popular, des de feia molts anys, en tot el territori valencià i, a Gandia, tota la comitiva de l'Ajuntament de Farsa per a fer el pregó amb el seu agutzil va desfilar pels principals carrers amb magnífic èxit.

VOCABULARI

Les definicions, que oferim, són les donades als diccionaris del segle XIX i es corresponen amb les paraules utilitzades per Pascual Sanz i Forés.

Figurón m. Persona encarregada d'aparentar una missió encomanada. Al teatre, personatge que es fa veure gran importància però té poc contingut.

Jardinera Un carruatge obert de quatre rodes.

Lacayo m. Cria de lliurea que acompanyava el seu amo a peu, a cavall o amb cotxe.

Librea f. Uniforme de gala que usen alguns empleats per a exercir el seu ofici o professió. Majordom.

1. f. Vestit que els prínceps, senyors i algunes altres persones o entitats donen als seus criats; comunament, uniforme i amb distintius.

2. f. Patge o criat que usa lliurea.

3. f. Vestit uniforme que usaven les quadrilles de cavallers en els festejos públics.

Postillón Guia, conductor, genet, *lacayo*.

Tambor m. Instrument musical que pot ser utilitzat amb caràcter festiu o militar

Verguero

1. Agutzil portador de maça, també anomenat *macer*.

2. Magistrat que a Aragó, Catalunya i Mallorca exercia la mateixa jurisdicció que el corregidor a Castella.

Dibuix de *figurón* con *tambor* del segle XIX acolorit a principis del XX per a convertir-lo en crom encunyat. Anava en una pastilla de "Chocolates Nogueroles" com un obsequi. Forma part d'una col·lecció amb diferents personatges que utilitzen tots com a únic motiu el tambor. Col·lecció Josep J. Coll.

Figurón con tambor

Al llarg de sis segles el tambor havia complit amb la dualitat de servir en temps de guerra i en temps de pau com a comunicador i convocador ciutadà, però en la dècada dels anys setanta del segle XIX va perdre la seua utilitat; i també poc després es van derrocar en 1882 les muralles de la ciutat de Gandia. Tanmateix aquestes adversitats li van reservar, com a home fantàstic d'una altra època, la representació i l'acompliment de la seua antiga funció històrica, ara com a personatge amb pintoresca missió festiva. Del vocabulari del moment va rebre el nom de *Figurón* i, a l'anar acompanyat en esquadra d'altres redoblants, de *Banda de Tambores a la antiga usanza*. El fet de dur vestimentes en desús va ajudar a preservar l'autenticitat del seu caràcter.

Pròleg d'una trilogia

Aquests dos primers actes eren, a Gandia, el pròleg de la trilogia festiva de tota celebració valenciana.

A l'endemà, tenia lloc, la Cavalcada General amb gran parada i amb la participació de tot l'univers associatiu ciutadà i una altra vegada la intervenció del *figurón grotesco con tambor* i una música sorda de *figurón*. Carros adornats de gremis. Les danses de nans, gitanos, pastors, pastores, calderers, diables, de turcs, de mariners i d'obrers de vila. Comparses d'hortolans, de llauradors, de contrabandistes i tres bandes de música. Tancava la desfilada el carro triomfal al·legòric de l'Ajuntament. Un dia després, se celebrava la processó del sant amb l'habitual cerimonial i parafernàlia de la seua

pròpia desfilada. L'últim dia, les comparses per lliure feien les seues pròpies demostracions de lluïment pels carrers.

A la fi del segle XIX, el mostrari festiu de la Fira de Gandia canvia totalment, perquè la burgesia liberal en el poder està decidida a dotar-la d'actes i celebracions acords amb un model que aquesta classe governant considera de bon gust i distinció. La Cavalcada General amb gran parada serà substituïda per desfilades de carruatges decorats luxosament, cerimonials que rebran el nom de "Coso de colores" o "Coso blanco" segons quin color predomina, o bé, "Batalla de flors", si són aquestes el principal projectil llancívol.

Una de les víctimes del menyspreu burgés, en considerar-la com un referent festiu decadent de l'antic règim, és la cavalcada del pregó que desapareixerà de la celebració, com ho demostra el programa de 1896. Per la seua banda, el *figurón* amb tambor, grotescament vestit, que no té uniformitat en el vestuari, s'ha transformat en una esquadra de tambors en la qual el Tambor Major pren protagonisme amb el seu bastó de comandament. Millora en la seua hora de desfilada i la seua missió festiva. No va disfressat, sinó que vesteix indument militar i l'aspecte grotesc el reflecteix desfigurant el rostre amb grans ulleres amb nassos postissos. El primer acte s'anuncia de la següent manera:

Viernes 9. A las diez de la mañana, una banda de tambores vestidos a la antigua usanza, dará el anuncio de que a las doce principiarian los festejos, y a esta hora, un vuelo general de campanas y pasacalles por varias bandas de música y dulzainas,

indicaran que los festejos comienzan, repitiéndose el acto a las siete de la noche.

L'esperit del *figurón con tambor* encara segueix present en aquest enunciat i la cavalcada burlesca del pregó que protagonitzen els estudiants ha estat substituïda per bandes de música i dolçaines.

Dos anys després, el protagonisme de la banda de tambors millora de forma magnífica. En el programa de 1898 s'anunciava el primer acte festiu del dia nou d'aquesta manera:

A las diez de la mañana, una bien organizada comparsa, vestida con trajes a la antigua, recorrerá la población anunciando los festejos a tambor batiente.

51 Fem notar que van vestits i no disfressats i que és una comparsa ben organitzada. És a dir, imiten amb intencionalitat burlesca les evolucions d'alguna formació de música militar. A continuació prenen gran rellevància al carrer les bandes de música civils.

L'anomenat *figurón con tambor*, que encara no té nom propi, s'ha transformat en comparsa. Una banda de tambors amb indumentària militar en la qual tots duen cares pintades i grans nassos amb ulleres de gust carnavalesc italià. A partir d'ara la gràcia i els jocs malabars de la porra que porta el protagonista de la banda, el faran mereixedor de rebre el nom sarcàstic de Tio de la Porra.

El canvi produït en la figura simbòlica i protagonista és enorme. Un músic militar amb porra. Es ridiculitzen les

Vocabulari

Les definicions, que oferim, són les donades als diccionaris del segle XIX i es corresponen amb les paraules i expressions en castellà utilitzades en els programes de Fira.

A la antiga usanza Expressió que vol dir, com era costum d'antany, com es feia en altre temps, en el passat, antigament, molt apartat del temps present.

A tambor batiente Tocar el tambor amb aire triomfal, amb ganes.

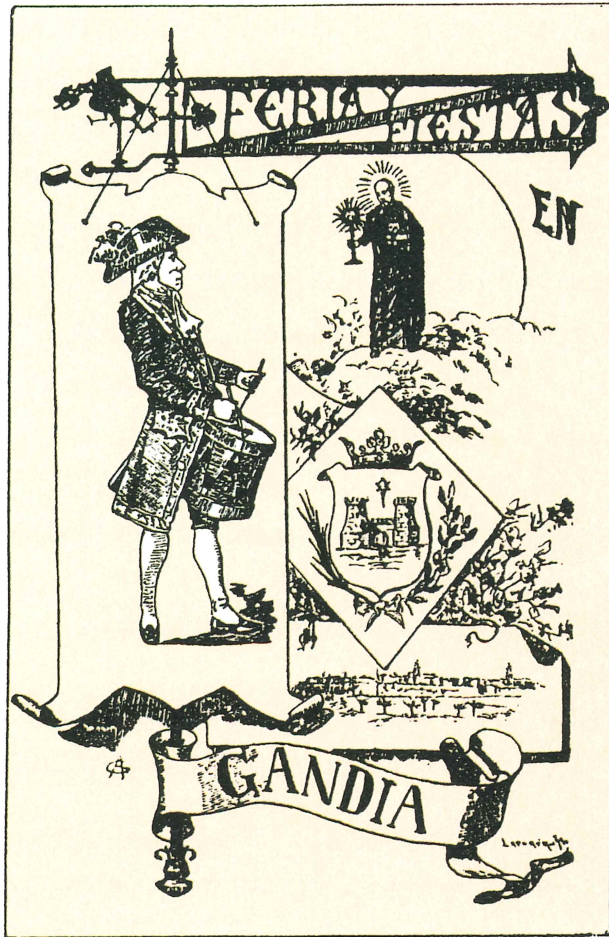

La banda còmica El Empastre sorgida a Catarroja per a ridiculitzar les bandes de música civils. El seu equivalent a Gandia és la banda de tambors del Tio de la Porra, sàtira de les bandes militars.

Equivalències en els personatges protagonistes:

- El Mestre Llapissera en la banda El Empastre.
- El Tambor Major, “Tio de la Porra”, en la banda de tambors.
- Útils de director i comandament:
  - La batuta en el Mestre Llapissera.
  - La porra en el Tambor Major.

Les dues, per a fer risible i còmic el seu aspecte, utilitzen caracterització: nassos postissos i grans ulleres. En les dues la seua indumentària és singular de fàcil identificació. I les dues amb el pas dels anys van ampliar les seues funcions amb una nova dimensió. La banda El Empastre, en les actuacions, combinant els números musicals i còmics amb la tauromàquia. La banda de tambors del Tio de la Porra, amb la seua desfilada, entrant en els col·legis i convertint, per als xiquets, el seu missatge d'alliberament de les tasques escolars en il·lusions i emocions.

1898. Portada cartell del llibret programa. El protagonista de la banderola estandard és el Tamor Major del primer acte de la Fira amb indumentària militar d'època, que encara no té nom propi i que Pascual Sanz i Forés anomena "figurón con tambor", i en el programa d'aquell any, "comparsa vestida con trajes a la antigua".

A partir de 1931 rebrà oficialment el nom popular de Tio de la Porra. En aquest dibuix duu l'uniforme reglamentari del segle XVIII, tot fent valdre la frase "a la antigua o a la antigua usanza".

Col·lecció Josep J. Coll.

bandes militars tan de moda en els programes de festes del segle XIX com a conseqüència d'una humorada festiva. I ara la comparsa és municipal i arranca per a desfilat des de l'Ajuntament, però açò no la lliurarà de patir els avatars de l'estima dels regidors de la Comissió de Festes responsables d'organitzar la Fira. El que resulta curiós de tot açò és que a Catarroja, amb similars característiques burlesques, sorgirà "La Banda El Empastre" per a ridiculitzar les bandes de música civils i convertir la seua acció en tot un espectacle del Mestre Llapissera.

La pervivència del Tio de la Porra en la dècada dels anys vint del segle XX serà difícil, fins i tot va estar a punt de desaparèixer definitivament del programa de festes.

La Cavalcada de l'Ajuntament de Farsa

El Ball de Torrent o una adaptació mal titulada a Gandia

Tots els pobles necessiten uns senyals d'identitat que els permeten afirmar-se com a tals. Molt sovint són les festes on els diferents col·lectius d'una comunitat humana reforcen els seus llaços d'unió. Els valencians ho fem en les festes principals de les Falles i també amb els Moros i Cristians. Tots els pobles que les celebren se senten identificats entre ells per tenir el mateix tipus de festa, però alhora cadascun d'ells té uns actes propis que els permeten diferenciar-se de la resta i mostrar el seu caràcter i forma de ser. Si tenen singularitat, afegim el locatiu com ocorre amb el Misteri

d'Elx o amb la Muixeranga d'Algemés en honor d'haver-la conservada amb valor simbòlic, perquè també es dansava a Peníscola, Titaigües, l'Olleria i a Gandia en la seua Fira.

Si repassem la història de les festes valencianes, descobrirem una celebració de carrer, teatral, còmica i festiva anomenada el Ball de Torrent. Aquesta representació era duta a terme durant el segle XVII, XVIII i XIX per companyies semi-professionals a les principals ciutats valencianes amb motiu d'alguna celebració festiva. Era una pantomima burlesca, pròpia del folklore valencià, on es representava de forma grotesca com un ajuntament de farsa rebia la visita d'uns virreis a les festes locals d'una població. S'hi efectuaven diferents quadres còmics, figuracions i danses. El número final d'apoteosi de la representació sempre acabava en brega, d'ací la dita popular "acabar com el Ball de Torrent".

El Ball de Torrent fou hereu de les antigues grans mascarades valencianes. Alhora, a molts pobles es van copiar algunes coreografies i músiques d'aquest ball que es van afegir a les seues festes patronals, algunes de les quals han arribat a l'actualitat. És el cas de la Dansa dels Oficis de Lliria, els Porrots de Silla, el Ball dels Espies de Biar i la Festa dels Folls de molts pobles de l'Alcoià, per citar-ne només algunes. Va inspirar altres celebracions buscant l'originalitat: el Ball del Virrei d'Ibi, un acte burlesc que parodia tant l'ordre social establert com el poder municipal amb la publicació d'un ban o pregó satíric on es fa crítica dels successos de l'any.

Música de la cabalgata y del Ayuntamiento

La vuelta por la plaza

El alguacil leyendo el pregón ante la comitiva

El Ball de Torrent amb la seua representació de l'ajuntament de farsa, molt popular en la tradició festiva valenciana.
Col·lecció Josep J. Coll.

També a Gandia el Ball de Torrent era tant popular que algunes parts i comparses es van acomodar dins del repertori fester de la Fira. L'ajuntament de farsa per a fer el pregó, les danses comparses de Contrabandistes, de Gitanos, l'Estudiantina eren tots els anys les que millor mostraven els signes d'alegria de les desfilades. El 1871 per celebrar el II Centenari de la canonització de sant Francesc de Borja es van seguir els mateixos passos que el 1855 s'havien fet per a la celebració del segle IV de la canonització de sant Vicent Ferrer. Commemoració que a València va tenir com a número destacat del programa el Ball de Torrent. Es va organitzar una gran cavalcada que, partint de l'Ajuntament, va recórrer els carrers de la capital fins a arribar a la plaça de bous i allí va pronunciar el ban de convocatòria per a assistir a la funció i la llista de preus. La descripció que ens fa la crònica valenciana diu:

A las doce del mismo día se formaba en las Casas Consistoriales una cabalgata para invitar al vecindario. La integraban el virrey i la virreina en carroza, varios miembros del ayuntamiento, que eran los que daban el tono cómico, un capellán, un escribano de largo levitón y olla en vez de tintero, maceros con gramallas y demás figurantes de las danzas y comparsas. Al frente iba el dulzainero y el tamboril. Y todos rivalizaban en gestos desaforados, muecas risibles, ademanes descompuestos...

És evident que, si ens hem fixat bé, aquesta cavalcada del Ball de Torrent guarda una gran similitud amb la descripció feta pel notari Pascual Sanz i Forés d'aquella Fira de 1871 de celebració extraordinària a Gandia. No només això,

la de Gandia és quasi igual a una representació del Ball de Torrent feta a Sogorb. A la carrossa, els virreis van ser substituïts, amb més protagonisme, per l'alcalde i l'alcaldesa perquè la interpretació dels papers dels virreis es corresponia als ducs, i el duc de Gandia era el que rebia l'homenatge de la commemoració sense cap tipus de burla. Els gestos "desaforados, muecas risibles" i "ademanos descompuestos" es conservaren perquè en aquesta dansa la màmica jugava un paper de gran importància al ritme de la música gesticulant i festiva.

Tota aquesta explicació la deixem en aquest punt perquè la investigació aporta dades i més dades aclaridores en la mateixa línia i són per ara suficients. Per tant, la cavalcada ressuscitada fa pocs anys a Gandia, és una recreació moderna que, en dir-se del Tio de la Porra, utilitza un nominatiu que no és el seu, a més de restar valoració antropològica, folklòrica i etnogràfica sense parlar que no s'ajusta a la veritat històrica. El Tio de la Porra té un origen, significació i evolució diferents, al qual cal preservar-li el seu nom propi de valor simbòlic i allunyat de qualsevol confusió i distorsió, perquè amb la cavalcada no guarda cap relació.

Després de tot el que acabem d'exposar, el bon ànim per solucionar els errors i salvar la situació ens fa proposar les possibles denominacions apropiades:

Ball de Gandia. Respecta el vocabulari antic. Comparsa de gent que executa una dansa en festes majors i desfilades, més el locatiu de la població on se celebra o realitza.

Ball del Ban o Pregó. La comparsa encarregada de la crida amb disposicions de caràcter satíric que es fan públiques. També la del discurs que es pronuncia en públic en ocasió de l'inici d'una celebració festiva.

Ball de l'Alcalde. Regidor en cap de l'Ajuntament qui, acompanyat de la seua dona, presideix tota l'escenificació i mana fer públic el ban o el pregó.

Cavalcada del Pregó de Gandia. Conjunt d'un ajuntament de farsa que desfila amb dansades de comparsa pròpies d'una festivitat. Aquesta aporta els referents històrics de celebració als anys 1944 i 1967.

Finalment, segons la nostra opinió, considerem que les més apropiades per a acabar amb la desmeritació són les dues últimes. Després caldrà emplenar i completar a poc a poc els diferents apartats temàtics de la fitxa científica de festologia, a l'igual com ho farem després amb la pròpia dedicada al Tio de la Porra.

1967. En l'escala de la casa consistorial, l'ajuntament de farsa a càrrec dels fallers de la comissió de la plaça del Prado.

L'acte es va anunciar de la següent manera: "Sábado día 7, a las 20 horas, Cabalgata del Pregón con sus personajes: el Alcalde, timbaleros, los alguaciles y el pregonero". Va llegir el pregó, Enric Ferri, vicepresident de festes de la Falla Prado. En la foto estan les tres reines i el president de festes de la Junta Local Fallera, Agustí Tormo, qui va organitzar l'acte per encàrrec de la Comissió Municipal de Festes. Vint-i-tres anys abans, **1944**, es va organitzar el mateix acte de fer el pregó amb un ajuntament de farsa i en aquell any el programa va dir: "A las 11, una gran cabalgata de personajes grotescos recorrerá las principales calles y plazas de la ciudad, dando a conocer el 'Bando' de las Fiestas al Santo Patrón".

En les dues ocasions està clara la diferència entre el Tio de la Pora, que havia desfilat hores abans, i l'ajuntament de farsa. No es relacionen per a res, perquè són dos elements d'actuació festiva independents i distints. Però des del 2002 aquesta cavalcada de l'ajuntament de farsa utilitza el nominatiu de Tio de la Porra, el qual és robat com a propi, a la vegada que és enganyós i confon el valor simbòlic de la Banda de Tambors.

Una fira del segle XIX, la de l'any 1875

Organització i despeses

Un any més i després de quatre de la commemoració del II Centenari de la canonització del IV duc de Gandia, la ciutat, com era costum, es va preparar per a organitzar els festejos públics anuals en honor del sant patró. Aquell any per complir amb aquesta missió es va constituir una comissió formada per president amb el seu vice; un secretari, més un altre en qualitat de sotssecretari; agutzil de convocatòries i dotze vocals, encarregada de preparar tota classe d'alegries com eren cavalcades, focs artificials, músiques, danses, il·luminacions i adorn de carrers més altres diversions públiques que es consideraren convenients per al millor lluïment de la Fira.

61

Sobre aquests quatre pilars fonamentals es dissenyava la celebració amb vint-i-un apartats. En la sessió del 5 de juny es decidia actuar sobre el següent esquema de contingut per a elaborar el programa:

- Col·locar dos arcs de triomf amb il·luminació, un al carrer Major i un altre a la plaça del Palau.
- Il·luminació del campanar i de la porta de València.
- Córrer pels carrers de la ciutat un bou que després serà repartit als pobres de solemnitat.
- Tres dies de bous de torejar.
- Pregó de farsa encarnat per diversos joves de la ciutat.
- Dues cavalcades, una de personatges a l'antiga i una altra de llauradors a l'estil del país.

- Restauració i ornament del carro triomfal de l'Ajuntament.
- Convidar els alcaldes dels vint-i-nou pobles de la comarca perquè envien una grupa a la usança del país, i s'hi donarà un premi consistent en un parell d'arracades d'or i una faixa de seda a la parella que millor es presente.
- Composició de diverses dancetes.
- Una murga estudiantina ben organitzada d'instruments de corda per a recórrer els carrers.
- Un orfeó musical compost per l'orquestra de la ciutat.
- Contractar les bandes de música de Gandia i Ador per a vuit dies de festes i les de l'Alqueria de la Comtessa, Bellreguard i Oliva per als actes de la cavalcada i processó.
- Restauració dels gegants, nans i cavallets.
- Invitació als colombares perquè construïsquen un colomer en la Plaça per a la solta de coloms a l'eixida del Sant en la processó.
- Enramar de murta la carrera de la processó amb música i dolçaines.
- Il·luminació general de tots els carrers costejada pels majors o clavaris de les festes de barri.
- Invitació als amos o administradors dels edificis més notables i societats per a l'ornament de les façanes.
- Elevació de dos globus i preparació de dues cucanyes.
- Adjudicació de diversos premis en les carreres de cavalls.
- Encarregar als pirotècnics la confecció de dos castells i tres cordes de focs artificials.

COMISIÓN DE FESTEJOS PÚBLICOS DE LA FERIA DE 1875 EN HONOR DE SAN FRANCISCO DE BORJA

Presidente:	Andrés Ferrer Marquesta
Vicepresidente:	Joaquín Guzmán Tur
Secretario:	Carlos Reignon Velásquez
Subsecretario:	Baldomero Solís
Alguacil:	Cayetano Lurbe
Vocales:	Luis Morell Torres
	Joaquín Abargues Marquesta
	Jesús Maria Arias Todo
	Roberto Gómez Mazparrota
	José Feliu Vivanco
	Cirilo Romaguera Renix
	Jaime Morell Torres
	Angel Calahorra Brugada
	Manuel Pelayo Oria
	José Aranda Comas
	Vicente Ros Reig
	Jacinto Orts Orts

Fem notar, que l'últim de la relació de la Comissió, va ser qui va actuar en el paper d'agutzil en la cavalcada del pregó de 1871. També que el sotssecretari en 1898 es va ocupar de ser el Tambor Major de la Banda de Tambors a l'antiga usança.

La mateixa reunió del 5 de juny va servir per a encarregar a diversos especialistes el treball tècnic d'organització de quatre apartats principals. A Francisco Orchillés, la formació de la murga estudiantina amb bandúrries i guitarres. A Modest Lloret, director de l'orquestra de Gandia, l'arranjament d'un orfeó perquè interpretara diverses peces de bon gust. A Andrés Escrivà, la direcció artística i restauració del carro triomfal. A Manuel Marzal, dolçainer, la invenció i direcció de diferents dansetes, comparses i la participació de totes elles en la cavalcada general. Tots ells van acceptar

la seua ocupació de bon grat. També al dolçainer per desig del vicepresident, Joaquín Guzmán, se li va demanar que fera el Ball de Torrent en el recinte de la plaça de bous i es cobrara entrada al donar-li condició d'espectacle teatral.

Fem notar dues coses: l'especial interès que es represente el Ball de Torrent on figura la cavalcada del pregó i que, a Marzal, en la proposta se li demana "inventar", per tant, que cree i aporte novetats en les comparses per a les desfilades. En l'acta del 6 de juny queda reflectida la seua acceptació de realitzar el treball de la següent manera: "la comisión deseaba fuesen danzetas de novedad; el contestó, que con mucho gusto se encargaría de la dirección de las mencionadas danzetas, pero que el arreglo de trages y personal era incumbencia del M. I. Ayuntamiento".

64

Set van ser les comparses ideades per Marzal amb la seua corresponent denominació:

- 1) *Bayle de gitanos*, compost per setze comparsers del gremi de llauradors.
- 2) *Bayle de la Moixeranga*, format amb vint persones i un xiquet del gremi d'obriers.
- 3) *Bayle d'esquelets i ratpenats*, de vint comparsers del gremi de sabaters.
- 4) *Bayle de Mariners*, amb setze individus del gremi de soguers.
- 5) *Bayle de mones*, a càrrec de setze agremiats a l'ofici de calderers.
- 6) *Bayle de llauradores i llauradors*, de setze xiquets d'ambdós sexes.
- 7) *Bayle de pastores i pastors*, amb igual composició.

Tambors i músics desfilant per una població cap a la seua caserna.

DEFINICIÓ ENCICLOPÈDICA DEL SEGLE XIX DE BANDA DE TAMBORS

Banda de Tambores

(Milicia.) Llámese así el pelotón de éstos que precede a la tropa para correr los avisos o para dar compás al paso de Marcha.

En tiempos de los reyes católicos, Fernando Ayora, trajo al ejército el uso del compás del pífano y tambor para la marcha de las hileras de soldados. Esta innovación y la visualidad no vista, y extraña por consiguiente, que presentaban los soldados marchando por tiempos simultáneamente y a compás, excitó en un principio el menosprecio de los soldados, que llamaban procesión por irrisión a las hileras que marchaban a dicho compás. Pero a poco se fueron reconociendo las ventajas de la precisión del paso simultáneo a compás, y éste, que Ayora había aprendido sirviendo a varios príncipes de Italia, se introdujo andando el tiempo en todo el ejército. La banda tiene por jefes inmediatos sus cabos de tambores y su tambor mayor, equivalente a sargento primero, y cuyo bastón sirve para marcar a toda la banda de tambores, según la posición y movimiento que dicho tambor mayor le da, los diferentes toques. También se dice banda de cornetas al conjunto de estos en cada batallón y regimiento.

Enciclopedia Moderna. Diccionario Universal. Por Francisco de Paula Mellado. Tomo IV. Madrid: Establecimiento Tipográfico de Mellado, 1851

La implicació de tota la societat de la Gandia de llavors era més que evident en la celebració de la Fira. En la reunió del 20 de juliol la comissió municipal era coneixedora que el gremi de pellers havia decidit participar amb el *Bayle de Contrabandistes* el més famós per aquells anys. Els fusters amb un de la seua pròpia invenció. En canvi els ferrers i manyans havien decidit contractar una banda de música perquè tocara en els actes de la cavalcada i processó.

La comissió municipal va començar els treballs de confecció del pressupost de despeses de la Fira en la reunió de 26 de juny i, després d'algunes sessions més, es va calcular una quantitat de 17.400 rals, incrementada poc després amb 1.480 rals. Els quatre pilars de la festa es van emportar el gruix del pressupost:

- 1.- A focs artificials es van destinar 4.000 rals.
- 2.- A bandes de música, uns altres 4.000 rals.
- 3.- A il·luminació 3.200 rals. Dels quals 800 foren emprats en arcs de triomf i la seua il·luminació, i 400 per a il·luminar el campanar i la porta de València.
- 4.- A cavalcada, uns 3.380 rals, i per a satisfer la curiositat direm que la restauració del carro triomfal va costar 340 rals; en sabates es van gastar 120 rals i un mestre per instruir a marcar el pas i la coreografia de cinc *Bayles*, va cobrar 300 rals.

Després de tot el que hem vist, la pregunta és: quan es va inventar el *Bayle de tambors o de redoblants*, anomenat després del Tio de la Porra? També, si es prefereix, aquesta altra: va ser una ocurrència inventiva del dolçainer Marzal?

La data exacta no es coneix, ni la nitidesa de la seua evolució, però el ben cert és, com hem vist en un altre capítol, que ja existeix com a banda de tambors vestits a l'antiga usança en el programa de 1896. Un any després, en el programa de 1897, el primer acte de la Fira s'anunciava així:

El día 9 a las diez de la mañana, se inaugurarán los festejos recorriendo la población una banda de tambores vestidos a la antigua usanza. A las doce, pasacalles por varias músicas y dulzainas.

Comprovem, una vegada més, que la cavalcada del pregó que corre a càrrec de joves estudiants ha perdut l'estima del poder municipal i mor oblidada; i que l'anomenat en 1871 *figurón con tambor*, per Pascual Sanz i Forés, s'ha transformat en una banda de tambors que encara no té nom propi.

De l'any següent, 1898, sabem la despesa i les incidències de l'actuació de la banda de tambors, que han quedat reflectits en els comptes de la Fira d'aquell any:

7 d'octubre, a Baldomero Solís per *parches* per als redoblants o tambors, 10 pessetes.

15 d'octubre, a Vicente, Salvador y Bautista Nadal per redoblar els tambors els dies 9 i 10, són 15 pessetes.

A Salvador Català i en nom dels tres tamborers restants, 15 pessetes.

El tambor major va ser Baldomero Solís i el van acompanyar formant esquadra set redoblants. Recordem que Baldomero, en la comissió de festes de l'any 1875, va ocupar el càrrec de sotssecretari.

A partir d'ara és quan la gràcia i els jocs malabars de la porra del Tambor Major de la banda de tambors amb uniforme militar, el faran mereixedor de rebre el nom de Tio de la Porra.

El marc històric on va sorgir

la Banda de Tambors

El període entre 1868 i 1894

A la fi dels anys 60 i principi dels 70 del segle XIX, Espanya es trobava en una constant inestabilitat política. La Revolució de 1868 i la fugida d'Isabel II van donar lloc a un govern provisional presidit pel general Francisco Serrano. Aquest nou govern va convocar Corts Constituents que, amb una àmplia majoria monàrquica, van proclamar la Constitució de 1869, la qual establia com a forma de govern una monarquia constitucional. La primera dificultat va ser trobar un rei que acceptara el càrrec i que el candidat fóra catòlic i demòcrata. Finalment van trobar al seu monarca en la persona del duc d'Aosta, Amadeu de Savoia, fill del rei d'Itàlia.

El 16 de novembre de 1870, Amadeu es va convertir en el primer rei d'Espanya elegit per un parlament. Però la seua arribada al tron, l'única cosa que va aconseguir, va ser unir tota l'oposició, des dels republicans fins als carlistes. També s'hi van sumar l'aristocràcia, per veure'l com un estranger nouvingut, i l'Església, per donar suport a les desamortitzacions. El seu regnat només va durar dos anys.

La ingovernabilitat del país i una conjunció de problemes van fer que Amadeu, l'11 de febrer de 1873, prenguera la decisió d'abdicar per pròpia iniciativa. Després de l'abdicació, les Corts es van veure obligades a proclamar la I República, que només va durar onze mesos.

Durant tots aquests anys el tambor va començar a ser considerat com un instrument poc útil dintre de l'exèrcit. A pesar de la disminució que havia sofert en les seues dimensions, no per això deixava de ser pesat i molest tenint en compte la poca aplicació dels tambors en els combats i que el seu ús era molt limitat fins i tot en guarnició. En conseqüència, el 7 d'agost de 1873 es va dictar l'Ordre que els eliminava: "que los tambores fueran sustituidos por cornetas de reglamento en todos los Cuerpos de Arma de Infantería".

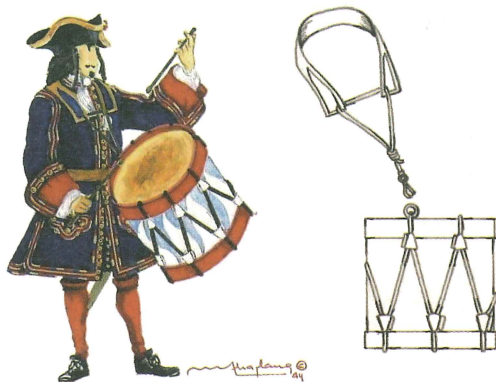
Vint anys van estar els tambors fora de les bandes militars i se'ls va trobar a faltar molt, perquè van ser restablerts. Però, no d'una forma expressa, sinó aprofitant la introducció d'una àmplia reforma territorial militar i una reorganització de les armes i cossos per Reial Decret de 29 d'agost de 1893, signat pel ministre de Guerra, general José López Domínguez. Es va determinar que les bandes dels regiments actius d'Infanteria de Línia, es componrien de dos tambors i dues cornetes per companyia, un cap/caporal de cornetes i altre de tambors per batalló i un sergent mestre de banda per regiment.

Al ser restituïts els tambors, no va succeir el mateix amb el Tambor Major. Però algú se'n va recordar de la seu porra, ja que una Reial Ordre de 23 de febrer de 1894 deia que:

(...) en vista de la consulta hecha a este Ministerio sobre si los Cabos de Tambores deben llevar caja de guerra o el bastón que usaban antiguamente, se ha servido disponer que las expresadas clases lleven cajas de guerra como todos los demás individuos de las Bandas que dirigen.

Queda clar que el fet de no ressuscitar al Tambor Major, no va ser un oblit i, si ho haguera estat, no es va considerar aleshores oportuna la seua reposició, com modernament sí que s'ha fet en algunes bandes com en la de la Legió i en la de la Guàrdia Reial.

En el transcurs de tot aquest període de temps explicat, Pascual Sanz i Forés va anomenar al tamborer militar, que havia perdut la seua ocupació, *figurón con tambor*, el nom que millor el definia en aquell moment. Poc després, la inventiva festera no tardarà a donar-li una millor actuació: quan el Tambor Major forme esquadra, es dirà “Banda de Tambors a l'antiga usança”, en record d'aquella antiga formació musical militar d'un altre temps molt passat i que acabava de prendre utilitat amb protagonisme de caràcter festiu. La qual, per a una millor imatge de caracterització romàntica, adoptarà com a indumentària els uniformes militars utilitzats en el XVIII.

1717. Figurí de tambor amb uniforme militar reglamentari dels regiments del segle XVIII, pintat per a la Casa Reial.

En la documentació que existeix en l'Arxiu Municipal de Gandia, al Llibre d'Inventari General 1880-1881, figura com a bé inventariat d'aquella època, un bastó i un barret de *figurón*, que degué utilitzar el Tambor Major. Després, seguint-li la pista i molt més clarament. En la dècada dels anys noranta, el Tambor Major va acompanyar d'una esquadra i formant la Banda de Tambors, la qual va servir per a criticar el protagonisme i la presència destacada de les bandes militars de música en el programa de la Fira, mentre la banda de música de Gandia no aconseguia alçar cap per falta del suficient suport municipal. Tant és així, que l'alcalde Joaquín Ballester, en reclamar-li una subvenció, va arribar a dir: "no hi ha falta de música". El 1924 la seua actitud moralitzadora i gens favorable a la sàtira va fer suprimir el Tio de la Porra per una banda de trompetes i tambors d'Oliva, de desfilada molt més marcial.

La Banda de Tambors en el segle xx

Per primera vegada en 1931 té nom propi: “El Tio de la Porra”. I en 1929 adopta per a sempre l’uniforme militar de granaders.

Hem vist en capítols anteriors la banda de tambors en el segle XIX; vegem-ne ara el desenvolupament i l’evolució durant el segle XX.

El 1904 el programa escrit en vers per Lluís Català ens descriu, entre altres músiques, un esquadró de tamborers amb uniformes antics i barbes postisses:

A las doce del día ocho
serán echadas al vuelo
las campanas de las torres,
y saldrán, al mismo tiempo,
de la plaza del Mercado,
tamboriles, dulzaineros,
notables bandas de música
contratadas al efecto,
y un escuadrón de tambores
con trajes de antiguos tiempos
y luengas barbas postizas,
anunciando a todo el pueblo
que en aquel preciso instante
dan principio los festejos.

El 1913 la variació de com s’anuncia el primer dia és mínima. Però, el programa d’aquell any li tenia reservat més

protagonisme, perquè actuarà i desfilirà en tres ocasions més: els dies 10, 13 i 18 amb el mateix horari. En la del dia 13 el programa diu:

A las diez, saldrá de la Casa Consistorial la Banda de Tambores haciendo el recorrido de los días anteriores.

El 1926 el bastó que duu el cap de la banda com a emblema d'autoritat ja és un element definitori:

A las diez de la mañana, la típica Banda de tambores con la Porra recorrerá la ciudad como anuncio de festejos.

L'any 1927 va fer doble actuació, fins i tot la despertada del segon dia:

Diana por la banda de música y la clásica Banda de Tambores con su Porra.

73 Any rere any, pas a pas, adquirirà càrrega simbòlica i el 1930 va acompanyat:

Cuatro heraldos seguidos de la típica Banda de Tambores, saldrán de la Casa Consistorial, repartiendo al vecindario el programa oficial de festejos.

El 1931, per primera vegada, el nom popular té reconeixement oficial definitiu i passa al paper escrit:

Varios Heraldos saldrán de la Casa Consistorial para repartir el programa de los festejos, seguidos de la tradicional Banda de Tambores (Tío de la Porra).

Com hem vist, primer era comparsa i després banda, una transformació que ha fet que passe de típica a ser tradicional i clàssica, encara que, entre parèntesi, la banda ja ha sigut batejada amb nom propi; i en anys posteriors, quan

Dibuix d'escenificació del Tio de la Porra de l'any 1931. Aqueix mateix any, per primera vegada, el nom popular té reconeixement oficial definitiu; la banda de tambors és batejada amb nom propi. És la primera Fira que organitza l'Ajuntament del nou règim sorgit del 14 d'abril, i els tambors duen els colors de la bandera de la República. El Tambor Major, "Tio de la Porra", vesteix casaca de gala en roig i la porra porta un llaç distintiu. Col·lecció Josep J. Coll.

se li reconega el protagonisme simbòlic, simplement, Tio de la Porra.

Com a aportació il·lustrativa del que acabem d'exposar, escorcollem per un altre camí la documentació municipal i trobem el nom i el cognom del Tio de la Porra d'alguns anys del període en què la banda ja està ben definida, la dècada dels anys vint del segle xx.

En 1922 el dolçainer Antoni Orchillés, en representació de la colla, cobra 37,50 pessetes per tocar la banda de tambors, i la botiga Viuda de Camps, de València, la quantitat de 60 pessetes per lloguer de vestits militars d'època.

En 1926 i en 1927 continua amb la responsabilitat de Tio de la Porra, Antoni Orchillés. Cobrarà 150 i 167 pessetes respectivament en concepte de Banda de Tambors "La Porra".

Del 1927 sabem la distribució de les 167 pessetes, especificades de la manera següent: 80 pessetes de lloguer de roba, 12 pessetes de ports d'ordinari i 75 pessetes per dos dies d'actuació de cinc homes.

En 1929 és Miguel Insa qui cobra 70 pessetes per lloguer de set vestits amb tambor de *Granaderos*, els mateixos que també li lloga la Setmana Santa del Grau de València. És Salvador Simó qui cobra 70 pessetes en representació del personal i per participació de la banda en dos actes de la Fira.

Acabem la mostra il·lustrativa l'any 1930: la casa de Miguel Insa proporciona la indumentària militar de *Granaderos* i

és Salvador Nadal qui cobra 84 pessetes per actuar la banda dos dies, el 9 i el 10. A partir d'ara sempre el vestit de *Grana-deros* serà l'indument militar definitori del Tio de la Porra.

El 1983, en un reportatge que vaig fer per a Ràdio Gandia sobre la Fira, plantejada la pregunta “Què recorda més de la Fira d'altres anys?”, tots, absolutament tots recordaven únicament el Tio de la Porra. Amb les persones majors que superaven els 70 anys, en preguntar-los quin era el seu origen, responien sense unanimitat, i eren moltes les argumentacions que justificaven el seu caràcter i la seua simbologia, que havien sentit contar d'uns i d'altres. Tampoc estava clar que la seua missió fóra la d'alliberar de l'escola els xiquets durant els dies de Fira. Sí que, en el seu recorregut pels carrers, era seguit per moltíssims xiquets, i quan feia algun numeret amb la porra reunia una gran cridòria, opinió que està documentada com acabem de comprovar.

*Tio de la Porra
menja pa i salmorra,
Tio del porrí
menja pa i salmorri*

En la seua desfilada de carrer, cançoneta que li cantaven els xiquets, seguint el compàs del redoblament dels tambors, mentre el Tio de la Porra feia la seua exhibició malabar.

També actua en altres dies de Fira i amb diferents missions i, principalment, la d'animació. En 1923 desfila en les primeres festes oficials del Grau.

Ara bé, tots tornaven a coincidir que es tractava de la comparsa oficial de l'Ajuntament, perquè durant la joventut d'aquestes persones n'actuaven unes altres de ben pomposes i gracioses en les festes de carrer i també en la cavalcada de la Fira, després d'haver sigut organitzades a partir d'una humorada dels festers.

Seguint el fil, i a la pregunta "Per què havien desaparegut?", tres contestacions dels enquestats raonaven que perquè a les festes de carrer "els havia entrat la tristor". Les comparses eren malmirades perquè, després de desfilars moltes vegades, acabaven com acabaven d'emborratxades, i eren multades per les autoritats, contràries a permetre excessos que atemptaren contra la moral i els bons costums. Els anys de la guerra del Marroc, entre que la gent havia sigut reclutada i les autoritats no estaven per a humorades festeres, no tornaren a convocar-se mai més.

També unes quantes vegades el Tio de la Porra va estar a punt de desaparèixer del programa de festes pel mateix motiu. Després de fer la desfilada, acabava bufat i amb torbació produïda per l'excés de beguda. Joan Climent, en una narració titulada *Feliça i la fira d'altres temps*, que rememora anys de joventut, descriu la situació penosa en què arribava al final del recorregut, i després d'haver fet parades en els bars del camí:

En arribar a la plaça de l'Ajuntament, l'home del bastó es va col·locar al centre del rotgle dels tambors i va iniciar l'última prova de la seua habilitat: posar-se la Porra vertical sobre la barbeta i mantenir-la en equilibri un minut. Allí, al costat, sota els porxos, l'oli de la caldera per a fer bunyols omplia d'olor densa l'ambient i a l'home no li quedava el bastó plantat sobre la barbeta. Insistia una i altra volta, li tremolaven les mans i els peus no el deixaven estar-se quiet. A tot açò els tambors anaven a la seua. Tres o quatre es deixaren caure cul a terra i així li soltaven bastonades a l'instrument sense ric ni roc. L'home de la Porra mirava cap al cel i el bastó en alt seguia tremolant-li així que no el soltava. En aquest moment va baixar la Porra, es va agarrar la panxa i va soltar una glopada de beguda, es va gitar a terra cara amunt, es va col·locar la Porra al llarg del pit, va creuar les mans sobre la vara i es va fer el mort. Groc i blanc com un mort sí que estava i els xiquets no deixaren de cantar: "El Tio de la Porra que menja pa i salmorra..." Vista la situació, un guàrdia i un agutzil municipals enviaren els xiquets a casa i entre tots els joves posaren dempeus l'home i la seua Porra. Ell es va refer, va apartar els qui el mantenien dret i, fent-se el digne va entrar pel seu peu dins del portal de l'Ajuntament.

Quasi tots els anys es repetia aquesta situació. En 1924 l'actitud moralitzadora de Joaquim Ballester, que era president de la Comissió Municipal de Festes, va substituir el Tio de la Porra per una banda de trompetes i tambors d'Oliva, molt més concorde amb el ritme militar i marcial, al gust del règim polític de l'època:¹²

---

12. La dictadura de Primo de Rivera va ser el règim polític que hi va haver a Espanya des del colp d'estat del 13 de setembre de 1923 fins al 28 de gener de 1930, data en la qual va dimitir del directori militar.

Jueves 9. A las diez de la mañana, la brillante Banda de Cornetas y Tambores de la ciudad de Oliva, recorrerá las calles anunciando los festejos.

Per aquesta actuació de Fira, l'Ajuntament va pagar 278,50 pessetes. De totes les fires de la dècada, potser la del 1924 siga la més despersonalitzada, com també la de menor valor i mèrit festiu. Un any després, el 1925, l'Ajuntament venia per inservible, per inútil, el carro triomfal per huitanta pessetes. La Comissió Municipal Permanent, en sessió de 18 de novembre, va aprovar sense cap discussió i per unanimitat la proposta de l'alcalde Joaquim Ballester:

la venta a Don Tomás Donderis de un carro triunfal, que constituye un objeto inútil por completo para el servicio del Ayuntamiento, por la cantidad de ochenta pesetas, precio que le ha sido asignado en tasación por peritos carpinteros.

Era l'última actuació per a desfer tot allò que recordara l'antiga Fira tradicional.

Va ser Manuel Cascales qui ens va dir que ell recordava, l'any d'inauguració del col·legi públic Joaquín Costa, haver vist entrar el Tio de la Porra al pati de les escoles per desig exprés de l'alcalde Vicent Palmer. Una decisió molt ben acceptada, perquè va agradar als xiquets veure el Tio de la Porra en desfilada i amb jocs de la porra per tot el pati. Cal suposar que la decisió es va fer extensiva a tots els col·legis de la ciutat.

No he pogut contrastar aquesta informació, perquè el programa de la Fira del 1934 no en diu res. Sí que és cert que el col·legi va ser inaugurat oficialment el 14 d'abril de 1934, diada de la República, amb una funció retransmesa per Ràdio Gandia i amb la participació i actuació dels xiquets. El col·legi s'havia estrenat el dia 1 de novembre de 1933 sense cap cerimònia, cosa que ens fa pensar que tot era poc per a realçar un edifici considerat emblemàtic i perquè era la primera gran aportació de la República a l'escolarització de la ciutat. Si fem cas d'aquesta probabilitat, ja tenim la definició final del Tio de la Porra amb una nova dimensió, que el farà perdurar en convertir els xiquets en els principals destinataris del seu missatge.

Una banda de tambors amb esperit grotesc, que recorre els carrers i col·legis de la ciutat el primer dia de Fira, tot anunciant el començament de les festes, com un homenatge a la memòria i a l'ànima de les antigues comparses de la ciutat.

Era evident que tot el patrimoni festiu de Gandia s'havia desbaratat, des del primer moment en què es va voler reproduir, en un exercici d'emulació, els actes de la Fira de Juliol de València. Primer, perquè els polítics gandians no entengueren la festa com un patrimoni en regeneració constant i moltes manifestacions festives pròpies desaparegueren per indiferència i per oblit. Segon, va ser la burgesia local qui més va pressionar perquè s'eliminaren els rituals

grotescos de les comparses desprestigiant-les, qualificant-les d'indignes i antiquades, perquè eren mostres vives de l'Antic Règim. El 1914 el gremi de teixits es negava a participar en l'organització de la Fira i a contribuir-hi econòmicament, en canvi, en demanava la desaparició i que fóra substituïda per festes atractives.

El 1920, la Comissió Municipal de Festes estava decidida a organitzar festejos nous i atraients, i per a aconseguir-ho era necessari demanar la col·laboració del comerç i convidar la iniciativa particular. A la *Revista de Gandía*, que havia defensat els canvis de model, en un article d'opinió li semblava bé la pretensió i la necessitat que Gandia honorara com calia el seu patró, sant Francesc de Borja:

Se ha invitado al comercio y particulares para que presten su valiosa cooperación, a fin de que dichos festejos salgan de la rutina de otros años y sean en el presente más nuevos y atrayentes.

La resposta no va obtindre el resultat esperat. A una setmana de començar la Fira, *Revista de Gandía* desconfiava de l'habilitat organitzativa i negociadora de la Comissió de Festes. El 9 d'octubre publicava el programa amb el comentari següent:

A fuerza de imparciales hemos de confesar que nos ha parecido pobre el programa de festejos, si lo consideramos en relación con la importancia de Gandía.

Uns dies després d'acabar la Fira, en el balanç final només lloava les festes religioses i deia:

Hemos de insistir en nuestros pasados comentarios sobre la organización de las mismas, pues hubiéramos deseado la preparación de festejos verdaderamente más populares.

A meitat dels anys vint del segle passat, *Revista de Gandia* tornarà a lamentar-se, aquesta vegada perquè moltes festes de carrer no se celebraven tots els anys; només continuaven molt actives les dels carrers de Vallier, dels Obradors i de Sant Salvador, que celebraven festa en honor de la Mare de Déu dels Desemparats, i les dels carrers dels Vicaris, de Castelar i del Canonge Morell, dedicada a dos sants principals, sant Antoni de Pàdua i sant Bertomeu. Igualment, la Fira rebia la queixa per manca d'imaginació en molts actes i participació popular.

Un any abans de la proclamació de la II República, de nou, era la premsa local qui la menyspreava i demanava festes amb la creació d'actes imaginatius. Tot perquè una Fira buidada del seu tradicional i antic contingut fester popular, privada de la festa patrimonial amb els seus actes que es repetien any rere any inalterablement, s'havia convertit en una confecció continuada de programes mediocres, que serviren per a animar crítiques successives, que sempre se salvaven amb el pretext del mal oratge o per defecte del pressupost necessari.

Què hauria passat si en lloc de desbaratar el patrimoni fester propi, s'haguera impulsat i fomentat? La pregunta només es contesta amb elucubracions, però sí que és fàcil imaginar que ara Gandia tindria un patrimoni fester ric,

unes comparses motiu d'activitat associativa i unes comparses evolucionades amb caràcter peculiar i amb molts distintius simbòlics d'identitat.

1935. Primer Tío de la Porra faller. Quatre tambors de cordes i un taulet formen l'esquadra de la Banda de Tambors; tots duen polaines negres i gorra *cuartelera*. El Tío de la Porra, banda amb els colors de la bandera de la República.

En aquest estat d'abandó dels valors d'identitat de les festes gandianes, no és gens estrany que sorgisca una iniciativa favorablement disposada a reproduir la festa de les Falles a Gandia, per a ocupar el buit que havien deixat les festes de carrer de la ciutat. Les humorades burlesques de les comparses passaran a ser representacions satíriques de ninots i, demostrada l'acceptació popular dels gandians a la festa

de les Falles, l'Ajuntament demanarà ajut a les comissions falleres perquè participen en l'organització de la Fira. Cosa que faran després de la creació del primer organisme rector, el Comitè Central Faller, i començaran a participar en l'organització dels actes de la Fira, i ho faran en el *Coso de Colores*, formant la banda del Tio de la Porra i celebrant un dia faller.

Poc després, en la dècada dels quaranta i cinquanta, les comissions falleres arrebegaren, per a traure'n profit, la tradició gandiana de les comparses per a desfilars en un acte espectacular. En recuperaren d'antigues i en crearen de noves seguint l'antic costum fester.

COMPARSES FALLERES

Falla carrer Major i Passeig	Mosqueters Contrabandistes
Falla Avinguda dels Màrtirs	Cristians Indis Americans
Falla Plaça de Sant Josep	Llauradors
Falla Plaça del Mercat	Filharmònica Escocesa de Canya Contrabandistes Cuiners amb casseroles
Falla Plaça del Prado	D'Artanyans Moros Abencerrajes
Falla Sagrada Família (Corea)	Moros Negres d'Àfrica

La comparsa més famosa de la comissió de la Falla del Mercat, la Filharmònica Escocesa de Canya. Durant la dècada dels quaranta i cinquanta del segle xx les comissions falleres van recuperar la tradició gandiana de les comparses festives.

El Tambor de Granaderos

Origen d'una fabulació franquista que va canviar el sentit tradicional del Tio de la Porra

Ruperto Chapí, aprofitant la partitura que compongué per a *La verbena de la Paloma*, encarregada més tard a Bretón, va estrenar *El Tambor de Granaderos* amb lletra de Sánchez Pastor, el 16 de juny de 1894 en el Teatre Eslava de Madrid. Obra en un acte i tres quadres, compta amb un preludi que es va fer cèlebre. L'acció se situa en l'any 1808 quan, després de la invasió francesa, Napoleó va imposar com a rei d'Espanya José Bonaparte, conegut popularment amb el sobrenom de Pepe Botella.

Portada del disc amb la gravació de la sarsuela. Col·lecció Josep J. Coll.

El Tambor de Granaderos es va representar diverses vegades en el Teatre Serrano de Gandia i la popularitat de la sarsuela va contribuir a fixar en l'inconscient popular la imatge prototip d'un tambor militar, tant que en 1929 el seu uniforme de 1808 va ser acceptat amb facilitat com a definitori per a la banda de tambors del Tio de la Porra.

Però, aquesta adopció té un origen fortuït i casual, fruit d'un lloguer d'indumentària proporcionada per Miguel Insa i procedent del seu guarda-robes dels teatres de València. Anys més tard aquest fet, oblidat per conveniència, va dur en conseqüència un desenfocament i una perversió històrica durant el règim franquista.

L'uniforme de granaders, juntament amb l'argument patriòtic de la sarsuela, va servir d'allò més bé per a inventar un origen antifrancès al Tio de la Porra, tergiversant el seu autèntic singular sentit festiu, però d'acord amb l'ideari castellanista d'igualació de totes les tradicions a un mateix caràcter espanyol. Aquesta mentida, alimentada per repetició, va intentar convertir-se en veritat. No obstant això, sense que servisca d'impediment i sent com és tot açò gens fidel amb la història del Tio de la Porra, procedeix ara restituir-li la seua autèntica memòria històrica.

Fitxa de l'obra

Sarsuela en un acte, dividit en tres quadres

Estrenada el 16 de novembre de 1896, al Teatre Eslava de Madrid.

Música: Ruperto Chapí. Lletra: Emilio Sánchez Pastor

Personatges Principals: **Luz**, soprano. **Gaspar**, soprano. **Coronel**, baríton. **Don Pedro**, baríton. **Fraille**, tenor. **Bibiana**, soprano. **Quintina**, actor cantant. **Oficials, pobres, coristes, sentinelles i cor general.**

Argument

L'obra s'inicia a Madrid, en una plaça pública. A l'esquerra, la caserna de *Granaderos*, i al fons, el convent de frares de La Mercè, on un grup de captaires espera que el llec Roque els porte la seua sopa diària. Una vegada fet el repartiment, el llec és informat de l'arribada del conseller Don Pedro, que, decidit a enclaustrar la seua neboda Luz per trobar-se aquesta enamorada de Gaspar, xicot gens del gust de l'oncle, ha arribat per a portar a terme les últimes gestions.

Propiciat unes vegades per l'absència de Don Pedro i altres per la seua vista defectuosa, Luz aconsegueix secretament entrevistar-se amb Gaspar, que està a punt de convertir-se en tambor de granaders, trampa maquinada per l'oncle de Luz per a allunyar els amants. Però Gaspar promet no oblidar la xicota, i ella li jura que no professarà com a monja mentre visca.

Arribada l'hora de la jura de bandera, tots els soldats es mostren disciplinats, excepte Gaspar, que, enmig de la

còlera del seu coronel, es nega rotundament a besar la creu i jurar la bandera per considerar antipatriòtics ambdós actes. Luz, que presència la cerimònia des d'una balconada i no coneix les intencions de Gaspar, cau desmaiada en veure'l amonestat i enviat al calabós pel coronel.

No obstant això, i amb l'ajuda del llec Roque, Gaspar aconsegueix fugar-se de la presó. Es refugia en el convent de La Mercè per a disfressar-se de frare i, sota el nom de pare Benito, inicia els seus plans pensats.

Gaspar i el llec s'encaminen cap a la hisenda de Don Pedro, que té per mort a l'amant de la seua neboda i, únicament, espera la visita del pare Benito per a entrevistar-lo definitivament amb Luz, que continua negant-se a ingressar en el convent. Mentrestant, descoberta la desaparició de Gaspar, el coronel en comença la persecució acompanyat d'uns soldats.

En veure Gaspar, Luz cau desmaiada, actitud que desconcerta Don Pedro, ja que la seua vista defectuosa no li permet descobrir els límits de l'engany. A açò, segueix un diàleg graciós d'equívocs, que dóna lloc a l'arribada del coronel i els seus acompanyants. Moment en què Gaspar i el llec intenten la fugida, però la casa, circumdada pels soldats, fa que la fugida siga impossible.

Aleshores Gaspar, despullat dels seus hàbits, es presenta a la lluita oberta i aprofita per a confessar que prefeix morir abans de lliurar-se a les mans d'uns afrancesats.

En aquell crític instant, arriba a cavall un soldat. Informa com el rei José ha estat substituït per Ferran VII i el pare de Gaspar és nomenat corregidor de Madrid.

Aquestes notícies salven definitivament l'amor de Gaspar i Luz, que per fi poden abraçar-se en públic.

La Banda de Tambores a l'antiga usança que, posteriorment, va ser batejada amb el nom popular del Tio de la Porra, ja existia abans que s'estrenara la sarsuela *El Tambor de Granaderos*, i ja s'utilitzava un altre uniforme militar. En la il·lustració, el d'infanteria del segle XVIII. Col·lecció Josep J. Coll.

Comentari sobre l'argument

El primer quadre ens presenta una plaça que dóna entrada a una caserna on un cor de captaires que esperen el menjar repartit pel frare canten les seues penes. Amb l'arribada del frare es produeix una escena còmica en la qual els captaires es barallen amb ell i que el coronel aprofita per a amenaçar el frare d'afusellar-lo perquè per la seua culpa molts soldats deserten per a lluitar contra el rei José. Precisament un dels soldats que més motius té per a desertar és Gaspar, tambor de granaders, perquè el seu pare, de noble família, és antifrancés. La protagonista femenina, Luz, enamorada de Gaspar, es veu obligada a ingressar en un convent pel seu oncle, profrancés i mig cec.

Es troben els dos i canten el duo amorós: *Luz que alumbra mi existencia...*, barrejat amb els disbarats que l'oncle llig en la gasetta. A l'assabentar-se Gaspar de la destinació a què és obligada Luz vol desertar, però l'arribada del coronel impedeix els seus propòsits. Mentre Gaspar està en capella a l'espera de ser afusellat, el cantiner de la caserna, amb l'ajuda del frare, aconsegueix d'alliberar-lo disfressat de religiós, i amb aquesta vestimenta arriba a casa de Luz; i mentre simula ser el frare Benito, famós predicador, tractarà de convèncer els familiars perquè Luz ingresse pel seu propi peu en el convent. A partir d'ací, moment en què Gaspar simula sense massa precaucions davant l'oncle mig cec ser el pare Benito, les escenes còmiques se succeeixen. Arriben els soldats amb el coronel al capdavant, i quan l'ordre de

disparar està a punt d'acabar amb la vida dels confabulats, arriba la notícia que Pepe Botella ha fugit, el pare de Gaspar ha obtingut la confiança del nou monarca Ferran VII i tot s'arregla per a bé de la parella d'enamorats.

Comentari musical

El *Tambor de Granaderos* s'inicia amb un preludi que és la partitura més famosa del sainet, peça que, per mitjà d'acords sincopats i una flauta indecisa, dona pas a una melodia plena d'encant acompanyada per un baix destacat. Un segon tema, també indecís, es va accelerant per a, després de presentar els trombons, donar pas al primer tema. Tot seguit, principia l'acció amb el cor habitual, en aquest cas de captaires, que basen el seu efecte en un uníson en *pianissimo* que permet el lluïment del germà llec que està repartint menjar.

Luz, la protagonista de la comèdia, que es veu obligada a professar de monja per desitjos del seu tutor, declara els seus sentiments amorosos a *El Tambor de Granaderos* i això és motiu per a una referència constant al tema del tambor; enmig dels aires d'una marxa militar, Rataplán canta un romanç, entre còmic i amorós, de gran efecte i tot seguit el corneta preludia una marxa militar que arreplega el cor a l'uníson. Indubtablement, es tracta d'una obra d'ambient militar i això s'evidència a més en l'interludi que segueix, on predomina l'aire militar instrumental i temàtic a força de ritmes de banda amb la seua apoteosi corresponent.

Així mateix, militar és el número següent, on s'efectua una jura de bandera en nom del rei José I, escarnit i vilipendiat per uns i acatat per uns altres. Luz canta el turment de Gaspar a l'haver de jurar en nom d'un rei que no considera legítim. De nou apareix el tema del preludi i es produeix un enfrontament entre Luz i el coronel perquè Gaspar no ha volgut jurar i, per això, serà jutjat sumaríssimament i després afusellat.

En aqueix moment, Gaspar, aconsegueix fugir mitjançant el truc de fer-se passar per frare. S'escolta un cantar de frares. Açò és un llaurador molt devot i unes cobles d'aire litúrgic entre còmiques i tràgiques, molt d'acord amb l'engany del moment. Aquest engany arriba al clímax quan el suposat pare Benito es presenta davant Luz, per a acabar de convèncer-la. L'obra s'encamina ja cap al seu final i és de nou un tema del preludi, en aquest cas el tema segon que reapareix i tanca el cicle musical d'*El Tambor de Granaderos*, en una aparent connexió interna molt destacable entre les obres de Chapí, que no es van distingir precisament per la seua acurada partitura, sinó pel fàcil melodisme i l'encertada orquestració dels moments més crucials del drama.

En *El Tambor de Granaderos* tot és habitual en el gènere, tant els ritmes sincopats i alegres propis per al ball i la gatzara, com els temes de fàcil melodia i de simple orquestració, l'èxit segur en el moment de la seua estrena; però, a més, és destacable la reaparició de temes ja anunciats en el preludi, així com el nexa temàtic basat en el motiu militar.

El mateix any que es va estrenar *El Tambor de Granaderos*, també ho va ser una altra obra de Chapí, la titulada *El Duque de Gandía*. Una sarsuela en tres actes amb llibret de Joaquín Dicenta.

1934. Banda de tambors del Tio de la Porra formant esquadra en els arcs de la façana de l'Ajuntament. Any en què per primera vegada en la seua desfilada, el Tio de la Porra va entrar en un col·legi, el de titularitat pública, Joaquín Costa, actualment denominat Sant Francesc de Borja.

Uniforme de granaders de 1808, el mateix de la sarsuela *El Tambor de Granaderos*, llogat a la guarda-roba Insa de València. En 1929 es va llogar per primera vegada i, des d'aquell any, es va convertir en la indumentària militar definitiva del Tio de la Porra.

Col·lecció Josep J. Coll.

El Tio de la Porra i la seua banda de tambors

Síntesi de dades i cronologia explicada de fets rellevants

Les tradicions festives de la comarca de la Safor es consoliden al llarg del segle XIX i principi del XX, i arriben fins als nostres dies per a un nou procés de preservació com a valor de patrimoni cultural.

A Gandia, la festa major és la Fira en honor de sant Francesc de Borja. La Fira, en la segona meitat del segle XIX, encara continua sent d'intercanvi comercial, però ja es dóna bastant importància a les atraccions i als actes festius de diversió. Hi participava tot l'entramat tradicional de la societat, a més dels gremis de la ciutat amb les seues comparses i grups de danses. En la Fira era quan els majorals o clavaris rivalitzaven entre si per a reafirmar els seus valors festius d'identitat associativa.

Una de les moltes comparses que hi havia era la “Banda de Tambors a l'antiga usança”, una reconversió del Tambor Major de les milícies per a satiritzar la rivalitat entre les bandes militars de música i les bandes civils, que volien aconseguir notorietat i el reconeixement social. També és cert que, quan els tambors van perdre valor funcional, va rebre en 1871 el nom de *Figurón* i que, de totes les comparses que va tenir la ciutat, és l'única que perdura. Sens dubte, perquè va saber adaptar-se a les exigències i a les orientacions festives que es marcaven des de l'autoritat municipal. En el ritual festiu va tenir assignat en la seua desfilada la missió de fer la

diana d'anunci del començament de la Fira en els primers dies de festa i, acompanyat d'heralds, el repartiment dels programes d'actes.

A la fi del segle XIX i principis del XX la Fira, basada en la participació conjunta de comissions festeres, entra en crisi a l'adoptar l'Ajuntament de Gandia el model festiu de la Fira de Juliol de València. A poc a poc les desfilades de comparses i la seua cavalcada general seran substituïdes per la *Batalla de Flores* o bé pel *Coso de Colores*, en el qual participen la burgesia local, les classes acomodades i de bon gust. Les comparses populars, que tenien caràcter local propi, seran titllades de grolleres i entraran en crisi fins a la seua desaparició. El buit que deixaran serà ocupat per les comissions de falla a partir de 1928.

95

D'aquella Fira de sempre, va quedar la comparsa amb el seu personatge més popular d'aquell univers festiu gandià, el Tio de la Porra, al qual se li va donar una definició i una missió a complir. Una banda de tambors amb esperit grotesc, que recorre els carrers i visita els col·legis de la ciutat el primer dia de Fira, anunciant el començament de les festes, com un homenatge a la memòria i l'ànima de les antigues comparses.

Així ens ho demostra la crònica històrica. En 1929 l'Ajuntament llogava a Miguel Insa set uniformes de granaders amb tambor per 70 pessetes, són els mateixos que també proporcionava a la Setmana Santa del Grau de València.

A partir d'ara l'uniforme de granaders serà l' indument militar definitori del Tio de la Porra. En 1934 entra en la seua desfilada en un col·legi públic, el Joaquín Costa, el primer de titularitat municipal. Però abans, en 1931, per primera vegada el nom popular de la Banda de Tambors figura amb reconeixement oficial en el paper escrit del programa festiu:

A las diez de la mañana, varios Heraldos saldrán de la Casa Consistorial para repartir el programa de festejos, seguidos de la tradicional Banda de Tambores (Tío de la Porra) que recorrerá las principales calles de la ciudad.

Com es pot comprovar, encara que entre parèntesi i amb intencionalitat explicativa, la banda ha estat batejada amb el seu nom propi, i en anys posteriors quan se li reconega el protagonisme simbòlic, utilitzarà només el nominatiu, Tio de la Porra.

Primer la República li va ampliar la seua missió, però després el franquisme s'encarregarà d'elucubrar, a partir de l'uniforme de granaders, una singularitat al gust del seu ideari castellanista, basat sobre una mentida fabulosa.

Durant els anys de la dictadura del general Franco, el caràcter del Tio de la Porra franquista va pervertir la història en la seua acció de redefinir els costums tradicionals:

Satíric transgressor que es mofava de l'exèrcit francès, plantava cara als governants municipals de Gandia per a demanar festa i treia amb anàrquic desassossec els xiquets i les xiquetes de les escoles. I en la seua acció vulneradora confonia la vara de l'alcalde amb el bastó o la porra pròpia que l'identifica.

1944. Banda del Tio de la Porra desfilant pel passeig de les Germanies. Foto Col·lecció Josep J. Coll.

Per contra, el sentit tradicional autèntic, que no li va interessar al franquisme, era un altre:

Anunciador de les llibertats cíviques, tot convocant els ciutadans a viure-les en temps de festa, democràtic, transmissor d'il·lusions festives al començament d'un nou dia. Espectacular exhibidor del distintiu de dignitat i símbol de la sobirania popular, alegre, excitador amb la porra i satíric amb el ritme militar.

A la fi del segle xx, el Tio de la Porra de la Banda de Tambors ha sofert una nova perversió resultat de confondre la vara de l'alcalde amb el bastó o porra que li és propi. En aquesta ocasió justificada, a partir de 1990, en el simbòlic acte de transmissió del poder de les autoritats locals al poble

perquè gaudisca de les festes. Aquesta transferència s'escenifica quan l'alcalde lliura la seua vara transformada en bastó amb bola al Tio de la Porra i desfila, a continuació, amb ella i seguit dels seus tambors pel centre de la ciutat. Més recentment, des del 2002, la recreació de l'antiga cavalcada de l'ajuntament de farsa encarregada de fer el pregó, utilitza el nominatiu de Tio de la Porra, el qual no és l'adequat propi i s'arriba a una més gran embrollada distorsió en confondre el valor simbòlic i el ritual de la Banda de Tambors, ja que són dos elements festius, actors diferents i a la vegada d'origen distints. Dos aspectes gens encertats per a la veracitat històrica i etnològica del personatge.

La declaració del Tio de la Porra com a BIC

Tot el discurs, més la síntesi que acabem d'exposar, ara ens ajudarà a crear la fitxa del Bé d'Interès Cultural (BIC), que la legislació reclama com a necessària per a la seua declaració patrimonial.

Les lleis 4/1998 del Patrimoni Cultural Valencià i 7/2004 de Modificació de l'anterior fan un esment especial dels anomenats béns immaterials o intangibles i permet la declaració de BIC en aquesta modalitat, per a les manifestacions culturals, etnològiques i festives que siguen genuïnament valencianes. Referent a això, la llei, en un dels seus paràgrafs precisa: “com l'expressió de les tradicions del poble valencià en les seues manifestacions musicals,

artístiques, gastronòmiques o d'oci". D'aquesta manera preveu la llei valenciana de patrimoni la declaració de BIC i la seua inclusió en la secció 5a de l'Inventari General del Patrimoni Cultural Valencià.

Però abans cal la declaració de Bé de Rellevància Local (BRL), condició obligatòria per a aconseguir iniciar els tràmits de la protecció definitiva de la Banda de Tambors del Tio de la Porra.

En el mes de novembre de 2007 l'Ajuntament de Gandia, a través del regidor de polítiques culturals, Antoni Durà Melis, em va encarregar la redacció d'un informe amb la corresponent fitxa, perquè tinguera utilitat en tots els tràmits de declaració de la Banda de Tambors del Tio de la Porra com a Bé d'Interès Cultural (BIC), en la categoria Immaterial.

La responsabilitat de tot el procés recau en l'Ajuntament de Gandia, que ja en l'any 2000 va decidir registrar el nom, el disseny i la marca del Tio de la Porra. Això a la vegada l'obliga a realitzar qualsevol acció necessària per a protegir al màxim la seua singularitat i fer coincidir la tradició amb la realitat històrica que va originar el personatge i la seua banda de tambors.

És en aquest camí cap a on s'ha dirigit l'estudi realitzat per a l'informe de declaració BIC, el de restablir la memòria històrica on s'ha produït una perversió o desenfocament d'autenticitat.

La fitxa, como totes les patrimonials, consisteix en una sèrie de definicions i descripcions científiques del bé amb singularitat. Aquesta fitxa patrimonial creada per al Tio de la Porra, és d'elaboració rigorosa i les conclusions, suggeridores per a la seua protecció definitiva.

***

Per a la Fitxa del Bé d'Interès Cultural (BIC) i per a tot el discurs de l'informe s'acompanya un vocabulari temàtic documentat amb altres definicions i explicacions que ajudaran a entendre millor el conjunt de paraules utilitzades; fins i tot, en algunes, la seua relació amb la història. La finalitat d'aquest vocabulari és la de servir de consulta tècnica i alhora té la intencionalitat d'il·lustració didàctica.

FITXA DEL BÉ D'INTERÉS CULTURAL

.....

IDENTIFICACIÓ

Nominatiu propi: Tio de la Porra

Nominatiu formació en grup: Banda de Tambors del Tio de la Porra

Municipi: Gandia

Definició: Una banda de tambors amb esperit grotesc, que recorre els carrers i visita els col·legis de la ciutat el primer dia de Fira, anunciant el començament de les festes, com un homenatge a la memòria i l'ànima de les antigues comparses.

Origen: El Tambor Major de la Milícia Nacional del segle XIX, hereu dels tambors i pífols que van tenir els terços espanyols i les ciutats emmurallades.

Formació: Conjunt de tambors dirigits per un Tambor Major, anomenat a Gandia amb nom popular de Tio de la Porra, en esquadra de 8 redoblants, o bé en grup de 16 a 24 soldats tamborers.

Personatge protagonista de figurant: El Tambor Major, amb nominatiu Tio de la Porra.

Element característic: El bastó de comandament, també anomenat *porra*, que és propi del Tambor Major i és símbol de la soberania popular. Els tambors amb les seues baquetes. Les carasses (màscares de grans nassos amb ulleres) que li serveixen de caracterització festiva.

Missió i ritual d'actuació: Fer la diana i l'anunci del començament de les festes a tambor batent. Complimentar, en qualitat de correu, l'antiga universitat. Transmetre en la seua desfilada alegria a la població. Des de 1934, en visitar els col·legis, allibera els escolars de les seues tasques perquè visquen amb il·lusió la celebració festiva. Acompanyat d'heralds, repartir el programa de festes. En la cavalcada de general parada, iniciar la desfilada.

Indumentària: Fins a l'any 1929 uniforme militar indeterminat; des de l'any assenyalat, el de granaders "a l'antiga usança".

Uniforme i útils: El de militar de granaders de 1808.

Bastó de comandament o porra (v. pàg 110).

Tambor de corda i bordons (v. pàg 111).

DESCRIPCIÓ I PECES DE L'UNIFORME

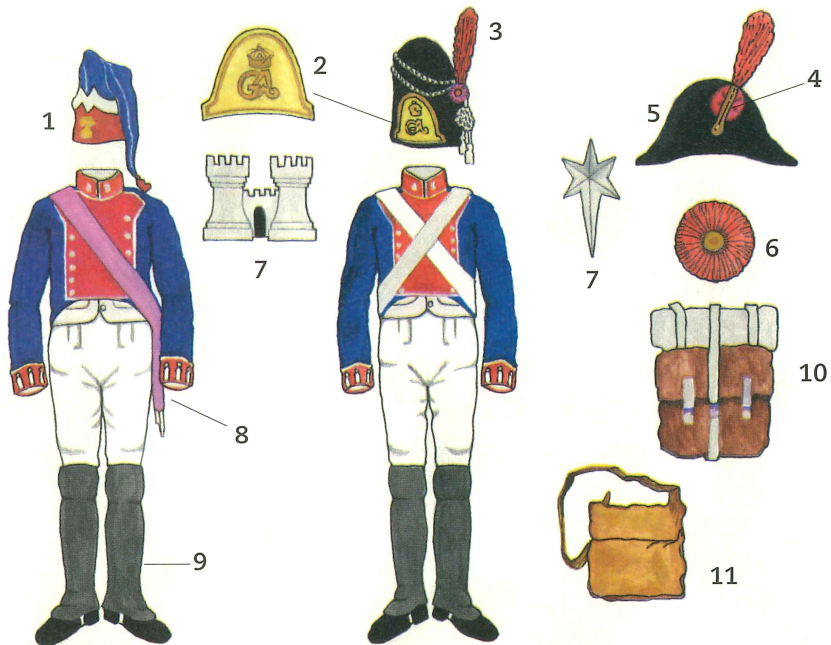

102

La casaca blava, amb coll, solapa corba i bocamàniga en roig; jupetí i pantalons calçó blancs; banda roja amb serrell plata, que descendeix del muscle dret al maluc esquerre. Camisa blanca, mocador al coll negre i, per calçat, botes o sabata amb polaines. En cada casaca s'empren 14 botons, 7 a cada costat de la solapa. Per cobrecap, morrió amb màniga; en el costat esquerre pot utilitzar plomall rogenic.

El Tambor Major pot utilitzar cobrecaps diferent de la resta de tambors de la formació.

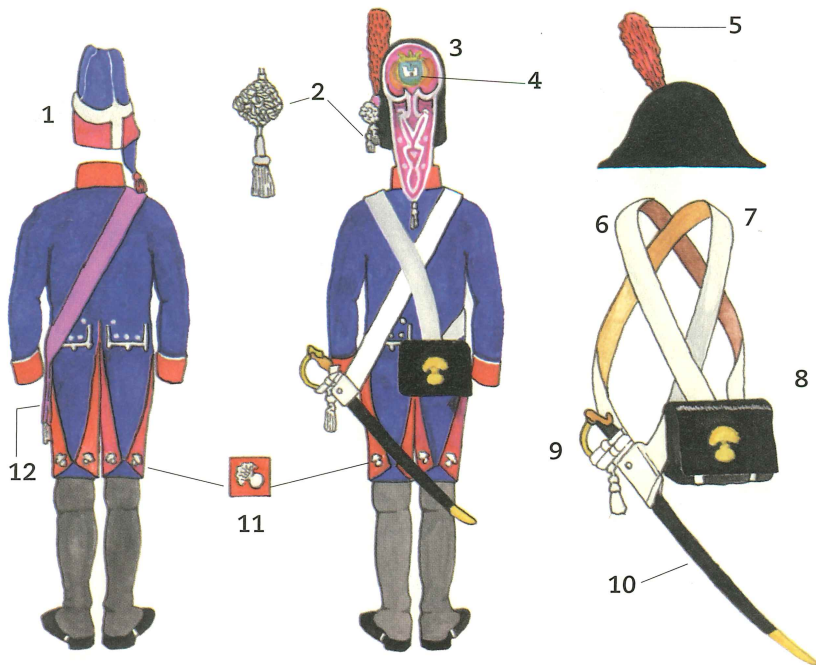
Cobrecaps Morrió de feltre i vellut amb màniga. Xapa frontal de bronze platejat amb les inicials GA de Gandia, coronades, cordons, *galápago* i borles platejades del costat esquerre. L'alçària del morrió és de 32 cm, mentre que la màniga té 47 cm de llarg i 18 cm d'ample a la seua copa. La màniga en la part de la copa

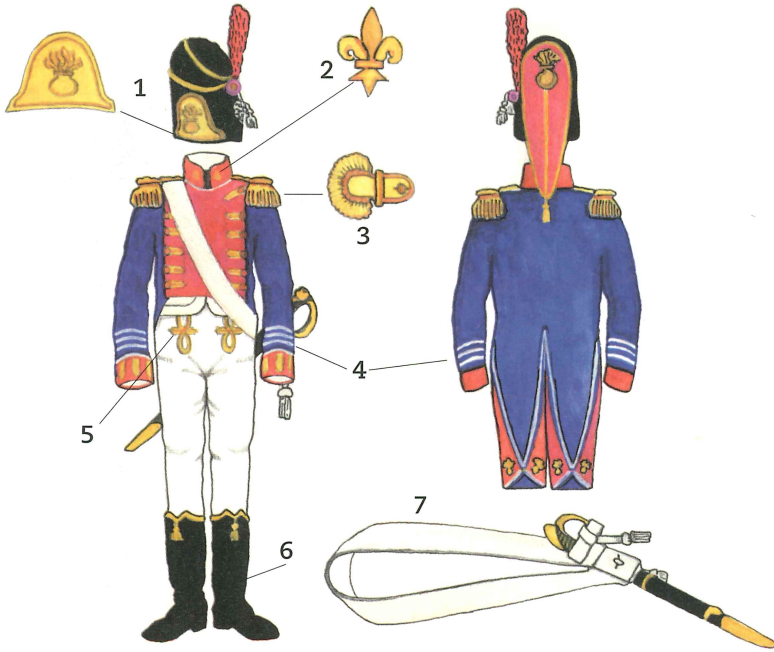
Dibuixos: Josep J. Coll

1. Gorra de caserna o quartelera.
2. Xapa frontal de bronze del morrió.
3. Plomall rogenic.
4. Bagueta de fil daurat i plomall.
5. Bicorn del Tambor Major.
6. Escarapella.
7. Torre brodada de color plata, costat dret del coll.
En el costat esquerre del coll,
estrella cometa brodada de color plata.
8. Banda de color carmesí amb serrells blancs.
9. Polaina de color negre.
10. Motxilla.
11. Sarró de morral.

1. Gorra de caserna o *cuartelera*.
2. Borla i *galápago*.
3. Màniga del morrió.
4. Escut d'armes de Gandia, brodat sobre la màniga.
5. Plomall del bicorn del Tambor Major.
6. Corretja de cartutxera.
7. Taalí/baldric.
8. Cartutxera.
9. Mànec de sabre amb fiador o *dragonera*.
10. Sabre amb beina.
11. Granades brodades en els faldons de l'uniforme.
12. Banda de color carmesí amb serrells blancs.

Model 2 de l'uniforme del Tambor Major, Tio de la Porra.

1. Frontal de bronze del morrió.	
2. Flor de lis.	5. Nusos hongaresos al pantaló.
3. Xarretera.	6. Botes de muntar amb borles.
4. Distintiu del Tambor Major.	7. Corretja del sabre amb beina.

.....

duu l'escut d'armes de la ciutat: quadrilong de punta redona; en camp d'atzur i sobre ones de plata i atzur, un llenç de muralla de plata amb dues torres en els extrems maçonades i porta aclarida de sabre; dalt, una estrella cometa de sis puntes de plata, i en el timbre, corona reial oberta. La màniga de color roig morat, identificatiu de la ciutat. La greca —el fil d'adorn que envolta la màniga— és platejada. La màniga acaba amb una borla de fil també platejada.

Botons de l'uniforme

Els botons són de dues grandàries, de 2 cm i d' 1,5 cm. En el Tambor Major, Tio de la Porra, daurats. Utilitza una flor de lis amb la llegenda *Tambor Mayor Tio de la Porra*. Si el botó és de lletres, les inicials T M Als faldons, els brodat's poden ser substituïts per dos botons de 2 cm.

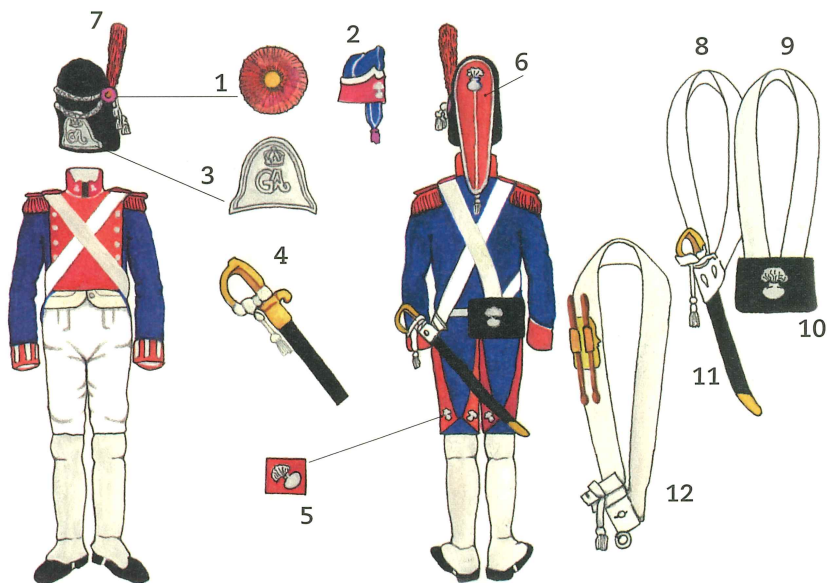

Els botons dels tamborers soldats de la banda són platejats i duen una granada flamejant, també en dues mides de 2 cm i d'1,5 cm. Si s'utilitza botó de lletres, les inicials B T i la llegenda *Banda del Tio de la Porra*.

Corretjams Són de cuir tenyit de color blanc. El denominat portacaixa o del tambor té d' 11 a 12 cm d'amplària. Creua del muscle dret cap al maluc esquerre. Posseeix en el seu extrem una anella que permet enganxar el tambor. Duu un portabaquetes de metall. A l'esquena disposa d'una sivella doble que permet ajustar l'alçada a què ha de quedar el tambor.

El taalí/baldric és el corretjam que porta el sabre amb beina. Té 10 cm d'amplària, creua del muscle dret cap al maluc esquerre i es queda en la part de l'esquena. Es col·loca primer i queda sota la corretja del tambor.

La tercera corretja creua del muscle esquerre al maluc dret i posseeix, en el seu extrem, una cartutxera de color negre. L'amplària d'aquesta corretja també és de 10 cm. S'adequa a cada tamborer per mitjà d'una sivella que ha de quedar en l'esquena.

Uniforme de Tambor de Granaders amb polaines blanques

107

1. Escarapel·la.
2. Gorra de caserna o *cuartelera*.
3. Frontal de bronze del morrió.
4. Màneg del sabre amb fiador o *dragonera*.
5. Granades brodades del faldó.
6. Màniga del morrió.
7. Plomall.
8. Taalí/baldric.
9. Corretja porta cartutxera.
10. Cartutxera.
11. Sabre amb beina.
12. Corretja portacaixa o del tambor amb portabaquetes de metall.

Cobrecaps Tambor Major, possibles dos models:

- 1.- Bicorn de feltre negre; ensenya en la part frontal una escarapel·la amb plomall rogenç, subjecta per una sardine-
ta de fil daurat, que es corda al bicorn per un botó igual als
de la casaca.

2.- Morrió de feltre i vellut amb màniga morada, escarapella roja, un plomall en la seua part superior esquerra, igualment roig de pèls de gall. Cordons, *galápago* i borles daurades del costat esquerre. Xapa frontal de bronze daurat amb les inicials GA de Gandia en relleu. A la màniga, l'escut d'armes de la ciutat, igual que el soldat tamborer, però la greca de fil daurat.

Cuartelera Gorra amb màniga de drap roig amb vius i borla groga, banda blava amb galó groc i, al seu front, una granada blanca flamejant brodada.

Casaca Feta de drap blau amb coll obert, pitrera, punys i voltes de faldons rojos. En les voltes del faldó granades flamejant platejades, dos a cada faldó. Són de color blanc, els vius (el fil que voreja el coll, les mànigues, la pitrera i els faldons). Al coll també porta, brodades de fil platejat, una torre en el costat dret i una estrella cometa en l'esquerre. En els muscles, dues sardinetes cordades amb botó d'1,5 cm; també pot utilitzar xarretes de color roig.

108

En la cintura/cossatge de l'esquena, té dos botons de 2 cm, i a cada faldó té una butxaca horitzontal i també la possibilitat en vertical amb vius blancs i tres botons d' 1,5 cm. Els faldons són llargs, arriben fins a l'altura del genoll.

Si la pitrera es talla pel mig i forma dues solapes, s'uneixen per una tira de menuts ganxos anomenats claudàtors i, en cadascuna d'elles, set botons de 2 cm. En l'obertura de la boca-màniga, tres botons d' 1,5 cm i tres galons.

Casaca Tambor Major, possibles dos models:

1.- Feta de drap roig amb coll obert, pitrera i punys blaus. En les voltes del faldó, igualment blaves, granades flamejant daurades, dues a cada faldó. Són de color groc, els vius (el fil que voreja el coll, mànigues, la pitrera i faldons). En els muscles, xarretes d'or amb serrell d'un dècim de llarg. Al coll també porta un brodat de fil groc amb una torre del costat dret i una estrella cometa de l'esquerre. En la cintura/cossatge

de l'esquena, té dos botons de 2 cm i, a cada faldó, posseeix una butxaca horitzontal amb vius grocs i tres botons d' 1,5 cm. Els faldons són llargs i arriben fins a l'altura del genoll. Si la pitrera es converteix a dues solapes, s'uneixen per mitjà d'una tira de menuts ganxos anomenats claudàtors i, en cadascuna d'elles, té set botons de 2 cm. Tres galons grocs en la bocamàniga i en l'obertura, tres botons d' 1,5 cm.

- 2.- Feta de drap blau amb coll, pitrera i punys rojos. El faldó és partit i es gira cap a la seua part central, on queda subjecte per dues granades daurades i brodades, que deixen veure el folre de color roig. Els faldons són llargs, arriben fins a l'altura del genoll. Són daurats, els vius (el fil que voreja el coll, mànigues i la pitrera). En els muscles, xarretes d'or amb serrell d'un dècim de llarg. El coll de la casaca pot ser llis, o bé dur dos brodats amb la flor de lis. Les mànigues tindran tres distintius, a les bocamànigues, uns altres 3 galons daurats, i en les obertures, 3 botons d' 1,5 cm. Els botons de la pitrera són daurats amb flors de lis de 2 cm, o bé amb les inicials T M de Tambor Major i els traus són amb sardinetes.

Altres accessoris Banda de drap roja; també pot ser de color tafetà morat, el color de la bandera de la ciutat de Gandia, en el Tambor Major. Al soldat tamborer, el blanc des del muscle dret a la cintura del costat esquerre amb serrells grisos i daurats per al Tambor Major.

Camisa Blanca i llisa de màniga llarga.

Camisa del Tambor Major Blanca i llisa amb coll alt i de mànigues llargues.

Corbatí Negre nuat al coll, habitualment un simple mocador negre.

Corbatí del Tambor Major Un simple mocador blanc o bé duent puntes, nuat al coll i, si porta puntes, fent-les visibles.

Jupetí De drap blanc amb butxaques i 12 menuts botons platejats d' 1,5 cm en la seua davantera i sense mànigues.

Jupetí del Tambor Major De drap blanc amb butxaques i menuts botons daurats d' 1,5 cm (amb 6 botons i amb coll obert, serà no reglamentari; amb 12 botons i coll tancat serà reglamentari) en la seua davantera; l'esquena, de tela, sense mànigues.

Pantaló De drap blanc.

Pantaló del Tambor Major Podrà dur nusos hongaresos d'ornament.

Polaines Les de color negre són les característiques dels granaders. Fetes de drap, entallades per a ajustar-se a la forma del panxell; duen entre 18 i 22 botons platejats d' 1,5 cm i s'ajusten mitjançant una cinta negra amb sivella platejada per sota del genoll. Opcionalment també poden dur una cinta ajustada en el taló.

Calçat Sabates negres llises, cordades amb cordons de cuir o de fil.

Calçat del Tambor Major Botes de muntar.

El Bastó de Comandament o Porra Una vara d'un metre trenta cm. de llarg i 45 mm. de gressor amb una motlura al capdavant i bola en la part superior on es lliguen cordons distintius.

La porra era l'enssenya jeràrquica d'autoritat dels tambors majors. Era el seu utensili propi de marcialitat i en acte de servei feia complir la missió encomanada o assumida. En atenció això, és el bastó insígnia que identifica i dóna nom al nostre personatge de la Fira de Gandia.

Aquest bastó simbolitza l'autoritat que exerceixen els oficials comissaris, homes justos i ètics que presten el seu servei a la societat amb abnegació i valor.

El puny podia estar treballat amb motius fantàstics o dedicats a la simbologia i lemes del regiment al qual pertanyia el Tambor Major. Col·lecció Josep J. Coll.

Representa, a més, el comandament, que ha de ser exercit amb fermesa per aquells que l'ostenten. Així com l'honestedat i la dació plena a la causa institucional.

En els períodes constituents del segle XIX simbolitza la representació de la sobirania ciutadana en una convocatòria popular. La porra és diferent de la vara d'alcalde, que simbolitza el poder per a l'autoritat. Per això, els bastons de comandament no es transfereixen i són de propietat de qui assumeix el càrrec amb responsabilitat. Només les vares d'alcalde són les que es traspassen als seus successors en el càrrec.

Tambor tradicional El tambor tradicional està compost bàsicament per tres peces cilíndriques buidades i de fusta. Una d'elles, la de major altura/alçària, serà la que conformarà la forma del tambor; aquesta peça és el bastidor, i sobre ella reposen la resta de peces.

Aquest bastidor serà, per regla general, una làmina de fusta corbada al vapor o conformada per una sèrie de llistons.

Els altres dos cilindres menors o cèrcols aniran encaixats en els extrems del bastidor i seran els que oprimisquen els pegats contra ell. Són de vital importància en el tambor asturià, que segueix el model dels tambors d'època.

Són denominats *parches* les pells on es percut. Aquestes pells de corder, ovella o cabrit prenen la forma circular a l'estar embotides en un menut cèrcol que quedarà pressionat sota els cèrcols del tambor.

La tensió del tambor s'aconsegueix gràcies al cordatge que cobreix i lliga totes les peces d'una manera especial i que, a la vegada, es veu tensat per una sèrie d'anells de cuir denominats tensors.

Tambor de cordes Un tambor de corda està tensat per unes claus individuals que uneixen cada cèrcol a la caixa del tambor de forma independent. La corda passa a través d'aquestes claus situades als cèrcols superior i inferior alternativament. Antigament la corda servia per a tensar el tambor, actualment només és un ornament per a recordar la forma d'aquests tambors. Els *parches* superior i inferior es tensen individualment. Les baquetes són les varetes de fusta amb punta en forma de bola que serveixen per a tocar el tambor.

Banda de tambors del Tio de la Porra. Actuant en el paper protagonista, Tomàs Femenia, president de la Junta Local Fallera. Col·lecció Josep J. Coll.

La Junta Local Fallera des de 1946 s'ha ocupat de la seua organització sota la tutela municipal. Ja el 1935 el primer organisme rector de les falles, el Comité Central Faller, la va adoptar com a banda pròpia del seu quefer festiu, i li va donar un caràcter més grotesc i burlesc. En la dècada dels anys noranta es van incorporar dues dolçaines que ocupen el lloc dels pífols. Un aspecte que ha estat criticat com a manipulador del patró rítmic.

VOCABULARI TEMÀTIC DOCUMENTAT

.....

Agutzil Oficial municipal que executa els mandats de l'alcalde.

Durant el regnat de Felip III, és quan als agutzils se'ls encomanen funcions que hui entenem de seguretat ciutadana.

Les funcions dels agutzils de Madrid serviran de guia i orientació a les altres ciutats. Les funcions del seu càrrec eren les de vigilar el compliment dels bans, de policia urbana, salubritat i seguretat.

La referència dels agutzils en la història divergeix al llarg del segle XIX i XX, fins a la seua reestructuració en el funcionariat específic.

En les representacions d'*ajuntaments de farsa* és el personatge que té un moment protagonista amb la lectura del *ban* o el *pregó* satíric de caràcter festiu.

Ajuntament de farsa Sàtira grotesca de la constel·lació de poder municipal compost per l'alcalde, diversos regidors i els seus funcionaris més característics com els macers, els veguers, el secretari i l'*agutzil*. En el *Ball de Torrent* és aquesta corporació política la protagonista de la representació teatral i parateatral de la seua cavalcada.

Ball de Torrent Pantomima d'un *ajuntament de farsa*, acompanyat de balls i música de la dolçaina i tabalet, que rep el virrei en la seua visita a la població en festes. Va tenir diverses versions i adaptacions de conveniència, però en totes és l'*ajuntament de farsa* el protagonista.

Vicent Boix diu que aquesta representació estava constituïda per una sèrie d'episodis còmics units que feien referència

a un temps antic, on tenia lloc l'escenificació “mig grotesca, d'un casament, celebrat en el poble de Torrent, al qual assistien el Virrei i la Virreina”. Comenta que els personatges que actuaven anaven coberts amb ridícules caretes de cartó i vestits amb curiosos vestits de colors molt vistosos.

Teodor Llorente el descriu com un gran ball pantomímic de molta varietat i extremament burlesc i festiu.

L'assunt tracta de parodiar una boda de ricots, en la qual assistia el Virrei i la Virreina, l'Alcalde, els regidors, l'escrivà, el rector, tots en caricatura, i comparses de diferents oficis i distints punts d'Espanya.

Blasco Ibáñez, sobre la popularitat d'aquesta representació de la tradició valenciana en el seu article *Alma Valenciana* de 17 de gener de 1904, diu:

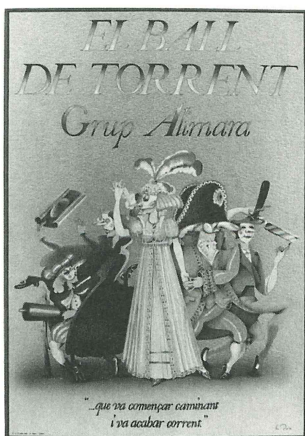
Tiene un teatro tradicional y grotesco, el *Ball de Torrent*, que arma su tablado en la plazas de los pueblos, o entre dos barracas.

Francesc Almela i Vives descriu l'espectacle com les peripècies ocorregudes en la visita realitzada a un poble pel virrei i la virreina. En aquest cas es representen una sèrie de grotesques escenes en les quals s'intercalen determinats balls pròpiament dits. Comença l'avalot al matí amb la comparsa del Repés, que recorria carrers i places, fingint compulsar peces i mesures, fins i tot simulant pesar a les persones que es trobaven per davant. Al migdia, eixia de la casa consistorial en cavalcada un *ajuntament de farsa* per a convidar el veïnat, en la qual, a més dels virreis i els alcaldes, figuraven altres personatges còmics que feien moixigangues al so de la dolçaina i el tabalet. A la vesprada tenia lloc la representació sobre un escenari a l'aire lliure. L'espectacle finalitzava en formar-se un gran tumult provocat per la *comparsa de contrabandistes* amb què finalitzava la festa.

En la versió que ens relata Vidal Corella, la festa començava eixint una humorística cavalcada que recorria carrers i places per a convidar els veïns. En una carrossa adornada o a cavall anaven el virrei i la virreina, seguits per un acompanyament

integrat pels edils amb l'alcalde, un escrivà de llarga levita i una olla de tinter, macers de llargues gramalles i figurants ballant ridículament al so de la dolçaina i el tabalet. A la vesprada tots actuaven en la representació, que començava quan l'alcalde, personatge grotesc que dirigia la pantomima, donava el senyal, tocant un enorme esquellot.

L'origen d'aquesta pantomima teatral es remunta al segle XVI, encara que hi ha estudiosos que la fan molt més antiga, i sembla que procedeix d'aquesta mateixa població de la qual pren nom.

Cartell de Manuel Boix per a la representació del Ball de Torrent realitzada pel grup de teatre Alimara l'any 1986.

L'alcaldessa o virreina ocupa el centre de la figuració pintada.

Proposta escenificada en el claustre de la Universitat de València.

El protagonista del Ball de Torrent és el poble, els personatges més populars són: una gallinera fa de virreina, el virrei és un sabater, un llaurador serà l'alcalde i, fins i tot, el rector pot ser representat pel femater del poble; ací la disfressa, la simulació, l'engany, la burla i la subversió. Ningú no és allò que sembla ser: l'home no sempre ho és, el ric molt menys per unes hores; el poble "juga" a la llibertat. Jugant i jugant l'ordre s'afluixa, les contradiccions es fan evidents i la festa acaba "com el Ball de Torrent" ...que començà caminant i acabà corrent... o a garrotades.

La seua representació era molt freqüent fins a ben entrat el segle XIX a tot el territori valencià, on moltes de les seues danses i comparses van ser adoptades com a pròpies. A Gandia es van acomodar dins de l'univers fester de la Fira, l'ajuntament de farsa per a fer el pregó, les danses comparses de contrabandistes, de gitanos i l'estudiantina. Després, a poc a poc, va desaparèixer del repertori popular ja que el seu muntatge exigia la participació d'un elevat nombre de comparses.

El *Ball de Torrent* tenia dos moments de desenvolupament d'acció: la representació escènica i la representació en desfilada parateatral de cavalcada pels carrers. La representació escènica es realitzava sobre un entaulat en una plaça, adossat a una paret o façana d'alguna casa. Com a fons es col·locava un teló que simbolitzava la casa del Consell de la Vila (l'ajuntament). Era una posada en escena senzilla, que anava acompanyada per un grup musical.

En la representació de cavalcada prenia importància un carruatge on anaven les autoritats de farsa, els virreis i els alcaldes i actuaven donant gran animació, els números de danses i les músiques que acompanyaven aquests grups.

D'una de les moltes versions que es van fer, el *Ball* començava amb l'eixida a escena de la virreina, encara que en moltes altres vegades representava realment la dona de l'alcalde, la qual arribava per a assistir a les festes locals, acompanyada per un nodrit seguici. Saludaven reverentement el senyor alcalde i el capellà i, després, participaven en un ball general, en què acabaven tots cansats i suesos, fent grans escarafalls per a demostrar-ho.

Aquesta part, en la cavalcada, es decideix de recórrer pels carrers de la població muntats en un carruatge.

Després la virreina convidava els assistents amb vins, pastissos i una gran *tortada* de l'interior de la qual, per a sorpresa dels presents, sorgia un xiquet vestit de dimoni. A açò seguia una gran confusió ja que, en anar a menjar-se els pastissos, resultaven ser de suro, mentre que de dins d'unes altres

brollaven ocellets vius que es llançaven a volar. A partir d'ací el desconcert de la representació anava en augment.

En la cavalcada, l'alcalde, amb el permís del virrei, mana publicar el *pregó* de les festes. I en tota la desfilada se succeïxen les danses per a convocar la població a la festa i al convit de l'escenificació posterior sobre l'entaulat, a una hora que anuncia el *pregó*.

A Gandia, el *Ball de Torrent* era un dels números destacats del programa de Fira, que es va representar fins a finals de la dècada dels anys setanta del segle XIX. A més, va influenciar poderosament en la formació de moltes de les comparses de l'univers festiu de les desfilades de cavalcada, com ja hem dit un poc més amunt. És una de les seues adaptacions l'*Ajuntament de Farsa* en la Cavalcada del *Pregó*, que s'encarregaven d'organitzar els estudiants de l'Escola Pia. (v. pàgs. 43-53 i 54-60).

Banda

1.- Distinció honorífica que consisteix en una tira o cinta llarga i ampla de tela, usada pels qui estan en possessió de certes ordres o recompenses superiors de la milícia. En general, es porta del muscle dret al costat esquerre.

2.- Conjunt de músics, tambors i cornetes d'una unitat militar.

Banda de música Cos o conjunt d'executants que, en els regiments i algunes altres unitats militars, toquen instruments de vent i percussió, sota la direcció d'un músic major, assimilat comunament a oficial subaltern.

En temps de pau, la *banda de música* actua en les desfilades militars, que encapçala, per a assegurar el ritme de marxa i donar-li caràcter més marcial a l'acte. Intervé així mateix en concerts i celebracions cíviques, patriòtiques i religioses. S'utilitza també, durant el període d'instrucció dels reclutes, per a alligonar-los en l'exercici de marcar el pas i altres evolucions rítmiques.

En època de guerra, a més d'amenitzar la vida de les tropes en guarnicions i destacaments més o menys pròxims al front, el personal de la *banda de música* es destina a serveis d'enllaç (v. **Tambor**).

Banda de músics Denominació sinònima de *banda de música*, però que sembla tenir un caràcter civil i artístic predominant sobre el de conjunt musical propi d'unitats militars.

Banda de tambors Formació on el *tambor* és l'instrument principal, la qual és dirigida pel *Tambor Major* amb *bastó de comandament* també anomenat *porra*.

Banda de tambors del Tio de la Porra El nom sarcàstic que rep a Gandia durant la celebració festiva de la Fira, la *banda de tambors* de farsa dirigida pel seu *tambor major*. Va adoptar aquest nom amb reconeixement oficial en 1931. La formació característica era la d'*esquadra* amb cinc o set soldats tamborers, també anomenats redoblants, més el *tambor major*. En la dècada dels anys quaranta va passar a ésser de *pelotón*.

Ban Mandat publicat per l'alcalde d'obligatòria i general observança, que és llegit per l'*agutzil*. Normalment es distingeix dels edictes que es dicten per a promoure l'audiència de tots o només d'una part del veïnat en relació amb certs actes o resolucions municipals.

El *ban* sol ser solemne en la forma de publicar-se i, fins i tot, en la de redactar-se. El *ban* festiu té la mateixa singularitat, però amb to i caràcter satíric (v. **Pregó**).

Bastó Vara de fusta en general, amb puny a l'altura de la cintura i amb violla en l'extrem oposat, emprada per a suport, i que constituïx, en certs casos, insígnia de comandament o autoritat en qui ocupa diverses funcions o càrrecs públics. D'aquí el sentit figurat de govern, comandament, facultats o autoritat, que ha dut l'emblema dels generals, en el qual creuen un *bastó* i una espasa.

Bastó de comandament Distintiu de l'exercici d'autoritat superior o símbol d'alta jerarquia de l'exèrcit, consistent en una vara de fusta amb diversos ornaments.

1.- En l'exèrcit espanyol, l'ús del *bastó de comandament* correspon a la dinastia borbònica, el 1706, com a record del distintiu, a manera de ceptre, usat pels mariscals francesos. Dintre de la infanteria, cada grau posseïa un *bastó* distint,

que diferenciava així a coronels, tinent coronels, sergents majors, capitans, ajudants, tinent, furriers majors, subtenents, sergents i tambors majors. En 1767 es va restringir l'ús del *bastó* als caps i ajudants efectius. En el segle XIX van ser introduïdes diverses supressions, fins a decretar la prohibició de l'ús del *bastó de comandament* a caps i oficials, una R. O. de 1861.

Ulteriorment, el 1867, va ser restablert el *bastó de comandament* per als generals, coronels i primers caps de les forces armades. El dels generals és una canya blanca d'Índia, amb puny d'or, cordons de seda carmesina i glans d'or. El dels caps presenta cordons, amb glans de seda negra.

A Espanya l'ús del *bastó* en diferents cossos va ser reglamentat per reials ordres i decrets. De 14 de novembre de 1853 és el reglament que imposava el seu ús a jutges i magistrats així com als fiscals del Suprem i de les audiències. Posteriorment, es va decretar el seu ús per Reial Ordre de 24 de maig de 1854 per als ministres de la Corona. Per als caps superiors i els de primera classe de l'Administració va ser decretat el seu ús per reials decrets de 13 de març de 1844 i de 23 de desembre de 1850, on es definien les seues característiques: "debe ser de caña de indias con puño de oro, trençilla y borla...". També en d'altres fustes com la noguera.

- 2.- El *bastó* dels antics tambors majors, denominat també *porra*, era una vara llarga rematada amb una bola gran. Tals tambors majors feien gala de mostrar la seua destresa; mentre desfilaven al capdavant de la *banda*, llançaven a l'aire el *bastó* i l'arreglegaven amb natural posat acompanyat amb la marxa (v. *Porra*).

Bastó del Tambor Major Rep també el nom de *porra*, és el distintiu propi d'ús exclusiu del *tambor major*. Representa l'autoritat absoluta per a tots i cadascun dels integrants d'una banda militar. El comandament que exerceix el *tambor major* en empuñar i disposar del *bastó* comprén també indicacions, direcció de desplaçament i interpretació musical.

Casaca Antiga peça d'uniforme militar, relegada ja als museus, amb alguna resurrecció en vestits de gala.

En la descripció de Covarrubia, feta el 1612, es diu que és un gènere de roba oberta pels costats, que se suposa de nom i origen grec. Va haver de ser al principi de dos cuirs, un que penjava davant i un altre darrere. Uns altres creuen que pren origen a Còrsega i, alguns de l'hebreu *casah*, com a cobertura del cos. El llatí es travessa amb quasi *casula*, diminutiu de casa, cobertura.

Segons la descripció de Clonard, era una peça de mànigues àmplies, doblades pel seu extrem fins al colze, així com ambdós davanters, de la qual cosa resultava una espècie de solapa que baixava des del coll fins a l'extrem de la part inferior. Tenia, a més, als seus dos costats, butxaques amb tres traus i botons, la corbata de llenç morlés havia reemplaçat la gola, però continuaven els *gregüescos*, les calces i les sabates enllaçades (v. la descripció que figura en la Fitxa del Bé d'Interès Cultural, pàg. 108).

Comparsa Conjunt de persones que en els dies de carnaval o en alegries públiques van vestides amb robes d'una mateixa classe o disfressades igual.

Contrabandistes La *comparsa* que escenifica l'apoteosi final de l'escàndol i desconcert general amb què acaba la representació del *Ball de Torrent*. Va ser la *comparsa*, juntament amb l'atractiu exercici del contraban, més popular durant el segle XIX, tant que la festa de Moros i Cristians la va incorporar anacrònicament a les seues desfilades. A Ontinyent, l'any 1861, i en algunes poblacions més, fins i tot compta amb acte d'entrada propi.

També era una *comparsa* del repertori festiu de la Fira de Gandia. La seua organització anava a càrrec del gremi de pellers. Durant els anys que les comissions falleres es van ocupar de recuperar tradicions festives, va ser *comparsa* de la falla carrer Major i Passeig i de la falla del Mercat. En tots els llocs utilitza indument característic a l'estil andalús.

Dalmàtica Túnica oberta pels costats, usada antigament per la gent de guerra, pels reis d'armes i ara pels macers.

Fins a arribar al segle XI la *dalmàtica* era sempre de color blanc. En el segle XIII s'empren galons, franges i altres peces brodades; i en el segle XV se li afegeixen grans borles, arracades de cordons que, amb menor grandària, ja s'utilitzaven durant els segles VIII al XII.

La *dalmàtica* va ser primer nom de les túniques utilitzades pels romans des del segle II, fins que la van adaptar a indumentària religiosa a partir del segle IV, primer, a Roma i, des del V i VI, en altres llocs. Després aquesta indumentària també va ser d'ús militar.

El material de fabricació de les dalmàtiques va ser al principi el lli i molt més tard les teles de seda o llana i sovint les riques estofes.

La forma d'aquesta vestidura, que al principi era de túnica folgada quasi talar i amb mànigues, es va estrényer i escurçar amb posterioritat i es va modificar en practicar-li obertures laterals i inferiors per a poder vestir-la còmodament.

Diana Toc reglamentari al trencar el dia perquè la tropa deixi el llit, s'alce i inicii els serveis o activitats. En les ordenances espanyoles de 1728 es va adoptar el nom de *diana*, ja que anteriorment s'utilitzava el clàssic d' *alborada*. En el segle XVIII deriva de *dia* per tocar-se al vindre o nàixer amb la claredat solar.

La *diana*, contraposada a la *retreta*, perquè tanca el període de descans i son que aquesta inicia, va seguida de vestir-se la tropa, abans de rentar-se, fer els llits i desdejunar; després d'això s'inicien les activitats del servei. En celebracions festives, és el **mateix**, aplicat a la vida civil: predisposa la preparació per a viure la festa. És la primera missió encomanada al *Tambor Major* de la *banda de tambors del Tio de la Porra*.

Diana festiva A Gandia és la primera missió que va tenir encomanada el *Tambor Mayor* o el *Figurón con tambor* i després la *banda de tambors del Tio de la Porra*.

Esquadra En la milícia, designació d'unitats i formacions molt diverses considerades a banda en cadascun dels tres exèrcits. Segons el mitjà sòlid o líquid on aquesta veu és utilitzada, *esquadra* és la mínima formació, en terra, i la màxima, en la mar.

En l'exèrcit de terra, les unitats orgàniques, formades per cinc, sis o set soldats i manades per un caporal. La reunió de dues o tres esquadres constitueix un *pelotón*. A Catalunya, tropa de cadascuna de les fraccions de la policia alçada i sostinguda en l'antic Principat des de 1719 i; el 1817 va ser reformada. En la Milícia Nacional, la formació de set milicians i un caporal. En la seua banda de tambors, un *tambor major* i set redoblants, que és la formació en la qual va derivar el *figurón* amb tambor a la fi del segle XIX en la celebració de la Fira de Gandia.

En l'antiga organització de la infanteria, vigent en açò fins a la meitat del segle XIX, la quarta part d'una companyia. La Milícia Nacional va seguir aquest mateix sistema organitzatiu. A Gandia, es van formar quatre esquadres que constituïen una companyia; a la Safor, unes altres sis més, amb els seus corresponents tambors/tamborers. El de Gandia, pagat per l'Ajuntament, era el *Tambor Major* (v. *Pelotón*).

Figurón Home fantàstic i entonat, que aparenta més del que és. Protagonista de les anomenades comèdies de *figurón*. Un dels subgèneres dramàtics generats en el Segle d'Or espanyol a partir de la comèdia de capa i espasa, molt propera al gènere dramàtic de la farsa amb figurants o personatges còmics d'un grotesc i ridícul orgull en la línia del teatre de Plaute, que té el seu millor exemple en la seua peça *Miles gloriosus* (*El soldat fanfarró*).

Les comèdies de *figurón* espanyoles del Segle d'Or sempre van girar entorn d'un personatge ridícul central. Aquests personatges ridículs eren fruit d'unes circumstàncies historicosocials concretes. Durant el Trienni Liberal (1820-1823) es van idear i va existir el *figurón* polític, un personatge de farsa que ridiculitzava els representants del poble. La traducció de *figurón* en la nostra llengua és *figurant*.

Figurón con tambor El personatge, així denominat, que en 1871 va fer la *diana* d'anunci del començament de les festes commemoratives del segon centenari de la canonització de sant Francesc de Borja. Aquest nom, utilitzat del vocabulari de l'època per Pascual Sanz i Forés, es correspon amb el *tambor major* que d'antic tenia la ciutat, una de les comeses del qual era convocar els ciutadans al so del *tambor*.

Segons Arturo Masriera i també Martín Alonso, en la seua *Enciclopedia del Idioma*, un *figurón*, en els segles XVIII i XIX, era el personatge ridícul de certes comèdies anomenades de *figurón*. Un home d'humor i extravagant que representa un personatge real caricaturitzat. Per tot açò, podem dir que el *figurón con tambor*, així anomenat per Pascual Sanz i Forés, és el *tambor major* de farsa representant el seu paper i missió amb indumentària ridícula d'aspecte festiu. El mateix que, després, a partir de 1890, en assignar-li una *esquadra* de redoblants, es convertirà en "banda de tambors a l'antiga usança". I el mateix que després rebrà el nom popular de *Tio de la Porra*.

Filà Forma col·loquial corresponent a la veu *filada*. *Esquadra* de festers d'una de les comparses de Moros i Cristians. Reben aquest nom perquè marxen en fila, muscle amb muscle. El nombre de filades d'una *comparsa* varia segons la localitat; normalment està composta per deu individus, el caporal a banda.

El caporal precedeix l'*esquadra* en la desfilada, brandint una arma i dirigint el ritme dels seus companys.

Granadera

- 1.- Bossa de vaqueta en la qual l'antic *granader* portava les granades.
- 2.- Marxa preferent del *tambor*. És la marxa que sempre ha interpretat de manera burlesca a Gandia la *banda de tambors del Tio de la Porra*.

Granader Soldat escollit per la seua elevada estatura i destinat a llançar granades de mà. El que, amb igual corpulència com requisit de marcialitat, formava al capdavant del regiment.

A Espanya es van adoptar els granaders, oficialment, per R. O. de Carlos II en 1685. Es constituïen de 4 companyies en cadascun dels exèrcits de Catalunya, Flandes i Milà, de 50 homes cadascuna, les quals havien d'anar armades amb fusells i baïonetes; a més de tenir sempre en els llocs, guàrdies i portes, per al que poguera ocórrer, granades, que havien de lliurar el capità i sergent sortint als entrants. Per a encoratjar-los en el servei, tenien avantatges en doblar-los la ració de pa, millor remuneració i alleugeriment de fatiga. El segle XVIII va ser l'edat d'or dels granaders, però ja no llançaven granades. Constituïen companyies i, fins i tot, batallons sencers, i es va concedir al capità el privilegi de lleva: poder completar o formar la seua companyia amb els soldats de més talla i millors de totes les altres del batalló.

En el segle XIX eren tan populars que van engrossir pàgines de la literatura com a personatges de novel·les, obres de teatre, òperes i sarsueles. A Gandia, des que el 1929 s'adopta el seu uniforme del segle XIX en la *banda de tambors del Tio de la Porra*, és un *tambor/tamborer* d'aquesta formació festiva.

124

Granader del Tio de la Porra Des de 1929 un *tambor/tamborer* que integra amb caràcter festiu una *banda de tambors*, que a Gandia té nom propi popular.

Grupa Terme recollit pel Diccionari d'Alcover-Moll en el sentit de "Parella d'home i dona que van encavalcats en un mateix cavall formant part d'una cavalcada en certes festes populars del País Valencià".

Herald Era un oficial o cavaller que actuava com a missatger o encarregat d'anunciar les notícies importants i ocupava funcions específiques en les cerimònies públiques. En l'Edat Mitjana s'ocupaven d'organitzar justes i torneigs. Els heralds tenien l'obligació de blasonar les armeries dels nobles que es presentaven en els torneigs. Registraven aquestes armeries en

els llibres. Portaven un vestit singular; en cada màniga, brodat, el nom de la seua ciutat o comarca. El rei d'armes era el cap dels heraldis.

Macer

1.- Home que duu la *maça* davant de les corporacions o persones autoritzades que usen aquest senyal de dignitat. Es tracta d'un funcionari de la corporació a la qual representa. En número parell, vestit de *dalmàtica* i portant *maça*, acompanya les autoritats i/o corporacions en algunes processons.

Les maces d'aquests dos personatges mesuren 1,20 metres de llarg. El mànec d'aquesta antiga peça està llaurat amb profusió d'ornaments vegetals i florals, mentre que els caps, de forma arrodonida, es troben adornats de volutes que sobresurten. Remata la *maça* un menut pinacle envoltat per una corona reial. Una d'elles era buida i podia obrir-se per a permetre que en el seu interior es guardaren enrotllades les ordenances principals de la legislació municipal per a ser consultades en cas de necessitat en algun desplaçament de la corporació.

2.- Personatge simbòlic que representa el poder i l'autoritat.

Maça

1.- Arma antiga de pal guarnit de ferro, o tota de ferro, amb el cap gruixut.

2.- Utensili semblat a la *maça* antiga de combat que serveix d'insígnia i la duen els macers davant de certes autoritats. Si bé té un origen bèl·lic, a partir del segle XII, va començar a usar-se com a signe de poder i/o de respecte. Aquesta és la finalitat actual, el de símbol de l'autoritat. En les processons que compten amb la presidència d'alcaldes o altres autoritats, o de corporacions autoritzades, s'acompanyen dels seus macers abillats amb els seus vestits i les seues maces respectives.

La *maça* és una arma ofensiva contundent utilitzada amb una mà, generalment; posseeix un "cap d'armes" de pedra

o metall, depenent de l'època, una asta de quasi mig metre, sempre de fusta en els seus primers temps, la qual va passar a ser metàl·lica, com tota la peça, a partir de l'Edat Mitjana. Al principi era una simple vara o garrot amb un extrem més ample en el qual s'encastava la roca que constituïa la part pesada i contundent; amb el pas dels segles va evolucionar cap a les típiques armes totalment metàl·liques, el cap d'armes del qual disposava de trinxadores, *fulles* o *aletes* repartides geomètricament, a la qual es va denominar *maça* d'armes per la seua finalitat militar. En l'Edat Mitjana la *maça* es va transformar en insígnia de cerimònia i símbol de poder (per a la qual cosa ja havia servit també en èpoques passades) i arriba a transformar-se en arma de *parada*. Tant els reis, els emperadors, com l'alta jerarquia eclesiàstica usaven maces com objecte de representació del poder. La seua forma tradicional en aquesta època consistia en una senzilla bola o batall de cor de bronze o ferro, amb fulles i/o puntes, col·locades en l'extrem d'un curt mànec totalment metàl·lic. No obstant això, en els segles xv i xvi es va fabricar a manera de molinet crespant i també en ferro.

Maça d'armes És simplement una *maça* per a la guerra. No obstant això, l'apel·latiu *d'armes* ve de França, perquè en aquell país eren completament metàl·liques en l'Edat Mitjana. I a Espanya, per a designar qualsevol *maça* o garrot militar.

Per tant és una *maça* metàl·lica medieval especialitzada amb fulles o aletes, que, disposades regularment sobre el cap, mostren talls o costats punxeguts.

La *maça d'armes* és una evolució lògica de les armes contundents que s'empraven en guerres i batalles, gràcies a la seua fàcil i econòmica construcció. Aquestes armes comencen a ésser de nou populars de manera generalitzada, a l'Europa de l'Alta Edat Mitjana, mentre que a d'altres llocs, com a la zona musulmana, van perdurar molts segles més.

Maça de cerimònia És un instrument o utensili cerimonial a manera de ceptre de plata o de bronze platejat que acaba en un

esferoide amb més o menys adorns de crestes i relleus. Les maces daten de principis de l'Edat Moderna i les porten els macers davant d'ajuntaments i corporacions municipals o legislatives. Trauen el seu origen de les maces de combat que es van usar en l'Edat Antiga i Mitjana i evoquen el record de les *fascas* romanes, que eren feixos de varetes envoltant un destrial i lligades amb una corretja, que duïen els lictors o executors de justícia davant dels pretors, cònsols i altres autoritats de l'antiga Roma.

Les maces són dues i cadascuna és portada per un *macer*, revestit amb el seu vestit de cerimònia. Els macers se situen darrere de la taula presidencial, un a cada costat. Romanen dempeus durant el desenvolupament d'un acte, poden canviar la posició de la *maça* en cada muscle durant la cerimònia, sempre els dos macers al mateix temps. Al formar-se un seguici en dues files, les encapçalen els dos macers. El seguici continua amb els components de la corporació municipal i presideix, en el centre, l'alcalde.

Màniga

- 1.- Part del vestit, de l'uniforme que cobreix el braç, on solen dur-se les divises de la graduació i alguns distintius d'especialitat.
- 2.- En el *morrió* acaba en borla i en la part superior es broda l'escut d'armes de la ciutat i l'acompanya una greca.

Morral El sac de llenç que integra l'equip del soldat i on duu els seus efectes particulars: roba, útils de neteja personal, cartes i altres coses necessàries i algunes vegades inversemblants.

Morrió Deriva de la paraula *morra* o part alta del cap, o també de morro, que vol dir cosa rodona. En el glossari de la Reial Armèria, Martínez del Romaní assenyala que el seu origen és oriental i africà, molt usat pels àrabs en les seues lluites a Espanya i en altres llocs. La forma era semicònica amb cresta quasi tallant, ala ampla i alçada, enrotllada, i en punta per davant i per darrere. En la cimera o cim, quasi sempre corba. El *morrió*

era usat principalment pels peons o infants, sens dubte per a suportar els cops que des de la major altura els assestavien amb sabres o espases els genets. Però també aquests lluien morrió, foren cavallers o personatges més encastellats, per ser més lleuger que l'elm i deixar el rostre descobert i la respiració més lliure. Llavors, en lloc de ser llisos, tenien elegants adorns gravats i daurats.

Pífol [de l'al. *Pfeifer* i aquest der. de *pfeifen*, xiular i xiulet. En català es conegut com a *pifre* al vocabulari general, del qual deriva la variant *pífol* i *pifoler* 'flauteta'].

És una menuda flauta travessera construïda amb un tub de canya de 27 cm de longitud i 1,5 cm de diàmetre.

En el llenguatge militar va rebre aquest nom l'individu, generalment un jove, que tocava l'esmentat instrument i que acompanyava la caixa des de 1505. L'Ordenança de 1768 va donar un caràcter oficial a la veu, que abans rebia el nom de xiulet o *pifano* en castellà. Solien figurar durant els segles *xvi* i *xvii* en nombre de dos o quatre en cada companyia per a tocar acompanyant el tambor, sempre que es posava al capdavant de la tropa el capità; però no quan el cap era un oficial subaltern, d'on va vindre la frase "ese no toca pito", per a donar a entendre que una persona té poca significació.

Es tracta doncs d'un instrument musical d'aplicació militar. Els pifolers van ser suprimits en els cossos d'infanteria per R. D. d'organització de 31 de maig de 1828. Els conservà solament la Guàrdia Reial d'Infanteria fins a la seua extinció en 1841. Posteriorment només els van tenir el cos d'Albarders, fins a la seua desaparició.

Finalment, direm del *pífol* que és d'origen germànic i que va entrar en els exèrcits espanyols per les bandes dels soldats suïssos que van vindre a lluitar en la guerra de Granada i que després van continuar amb el Gran Capità en les campanyes d'Itàlia.

Parada

- 1.- Formació de tropes per passar revista i, a continuació, desfil·lar amb solemnitat.
- 2.- Ostentació, desplegament, mostra o desfilada militar. Quan es tracta d'una desfilada militar gran i solemne, s'anomena *parada*.

Parlota Era una gorra plana confeccionada en gerga negra de cotó. L'ús d'aquest tocat masculí es va generalitzar en el segle XVI. La *parlota* era el típic cobrecaps renaixentista per a l'home d'armes o el gentilhome, moltes vegades complementat amb un plomall de color rogenc.

Pelotón

- 1.- És la unitat d'instrucció i mínima de combat. Està format per dues esquadres de 4 a 6 homes i manades per un caporal primer, caporal major o sergent. Tres o quatre *pelotons* formen una secció.
- 2.- Menuda unitat d'infanteria que sol hi haver a les ordres d'un sergent o un caporal, per exemple: *pelotón* d'afusellament. La traducció del terme al vocabulari general és *escamot*. (v. **Esquadra**).

Pífol Instrument musical de vent consistent en una menuda flauta molt aguda que es toca travessada. Flautí de to molt agut, usat en bandes militars.

S'anomena també així la persona que toca l'instrument.

Instrument militar conegut, que va servir en la infanteria, acompanyat pel *tambor*.

L'instrument principal de la *banda de pífols i tambors* actual es el flautí, en si bemol; flauta en fa; la flauta baixa en mi bemol. En la *banda de tambors del Tio de la Porra* actual, el seu lloc l'ocupa, la dolçaina.

El *pífol* és un instrument que s'esmenta en la Bíblia (Daniel 3,5): "En el moment que escolteu la banya, el *pífol*, la cítara, la sambuca, el salteri, la carmella i tota classe de música, us

postrareu i adorareu l'estàtua d'or que ha erigit el rei Nabucodonosor”.

El terme al vocabulari general és *pifre*. No obstant això, la veu *pífol* i, el seu derivat, *pifoler* figuren al DCVB com a termes propis de les illes de Mallorca i Menorca amb la mateixa significació.

Porra *Bastó de comandament* dels antics tambors majors. També rep el nom sinònim de garrot. Qui utilitza la *porra* militar en una *banda* festiva de tambors, a Gandia, rep el nom sarcàstic de *Tio de la Porra*.

Porrista Militar o legionari que desfila al capdavant de la *banda* de cornetes i tambors, marcant el compàs amb la *porra* i llançant-la a l'aire amb mestratge per a arregar-la sobre la marxa i sense perdre el pas. Aquest mateix a Gandia rep el nom popular de *Tio de la Porra*.

Pregó Publicació que en veu alta i lloc públic fa l'agutzil d'alguna cosa que convé que tots sàpiguen o que es requereix donar a conèixer.

El *pregó* amb caràcter festiu té dos formats: l' historicista i laudatori dedicat a un poble o ciutat, i el satíric, amb burla de l'esdevingut en un poble o ciutat. En els dos s'acaba amb una invitació a gaudir i viure la festa.

Redoblat Referit a la marxa o pas de les tropes, el dut o marcat al ritme del *redoblament* del *tambor*.

Redoblant

- 1.- *Tambor* de caixa sense bordons en la cara inferior, usat en orquestres i bandes militars, i l'ofici de les quals és acompanyar redoblant i marcar el ritme.
- 2.- Músic o persona que toca tal caixa.

Redoblar Tocar *redoble* / *redoblament*. *Redoblar* tambors anuncia la festa major i convoca els ciutadans a viure-la.

Redoble / **Redoblament** Toc viu i sostingut, que consisteix a colpejar ràpidament el *tambor* amb les baquetes. S'utilitza per a marcar el pas, imposar silenci i ordenar alt.

Els *redobles* / redoblaments de *tambor* són una manera d'anunciar el començament de les festes.

Regiment Unitat militar integrada per batallons en infanteria, esquadrans en cavalleria o bateries en artilleria, a les ordres d'un coronel. Antigament, cos de regidors. Càrrec i funcions de regidor. L'accepció militar és l'única en vigor o la més usual en l'actualitat.

Quan els regiments comencen a prendre cos, es produeix, a Espanya, el canvi dinàstic dels Àustries pels Borbons, s'encén la Guerra de Successió i triomfa Felip V. D'ací, i com un vocable més en el torrent grat al monarca que no sabia bé l'idioma del país que governava, va vindre el de *regiment*. El vocable va adquirir caràcter oficial en l'Ordenança del 28 de setembre de 1704, després confirmada per una altra del 28 de febrer de 1709, que donava nom a cada *regiment* i llevava el dels coronels, pel qual es coneixien fins a aquell moment, o el del color del vestuari, que havien adoptat els terços.

131

Els regiments s'agrupen en batallons o companyies, compten amb una *banda de música* i disposen d'una caserna independent a les guarnicions de pau.

Retreta Del francès *retraite*, retirada. Toc molt antic de retirar-se la tropa a les casernes o a l'allotjament per reposar.

Taalí/Baldric. Peça o tira de cuir, destinada a suspendre una arma blanca al costat del portador.

Tafetà Drap o tela amb què es confeccionen les banderes o els estendards dels cossos i acadèmies militars.

Tambor Instrument musical de percussió format per una caixa de forma cilíndrica, tancada d'una banda o per les dues amb un pegat de cuir tibet; es toca amb baquetes, amb una *porra* o amb les mans. Atenent la definició de la Real Academia. Instrument musical de percussió, de fusta o metall, de forma cilíndrica, buit, cobert per les seues dues bases amb pell estirada, el qual es toca amb una *porra* o bé amb dues varetes o baquetes. Com succeeix en tants altres instruments musicals,

aquest dóna també el seu nom a qui el toca. Músic o persona que toca el *tambor*.

El *tambor* (l'*atambor*, com també se l'anomena), la caixa o el pegat, d'aquest sorollós instrument, que s'anticipa a l'anunci de l'*herald*, que marca amb el seu *redoblament* el compàs del pas i que convoca al poble per a l'acte de fixar els bans marcial, com el d'estat de setge, i, fins i tot, el de declaració de guerra, ha estat conegut per tots els pobles amb formes molt variades, però sempre com una superfície per a colpejar sobre ella amb *porra* o dues baquetes.

El *tambor* militar típic, el definit per l'Acadèmia, aconsegueix la seua sonoritat al transmetre la percussió del pegat superior a l'inferior per mitjà de dues cordes de tripa, unides d'un extrem a un altre i que passen pel centre, per a augmentar el valor sonor de les vibracions, donat que sense elles serien molt tènues.

Els valors rítmics del *tambor* són molt limitats: s'expressen amb el ta o colp senzill; el fla, colp d'ambdues baquetes, el tra, colp de càrrega; i el ra-ra, per al *redoble* senzill, i que reitera el *redoblament* continu. Cada colp del *redoble* es diu bateria.

A l'*Enciclopedia* de Mellado es defensa l'antiguitat del *tambor* a Espanya: "Ya en tiempos de los romanos, en España, un pueblo celtibero, enemigo de ellos, tuvo según citan algunas crónicas, un *atambor*, cuyo parche se había hecho de la piel de su jefe, muerto en pelea contra los romanos, para excitar más con su sonido a la venganza del combate".

A *tambor* batent Amb ostentació estrepitosa, amb gran pompa, triomfalment.

Tambor Major Cap de la *banda* de tambors d'una unitat, batalló o *regiment* militar. Entre les seues comeses estava advertir, donar el seu encàrrec i esperar la resposta, recórrer la muralla i inspeccionar el fossat d'aigua. Aquest càrrec militar va tenir cert relleu en l'antiguitat, com es comprova en el text de Gallo (1639): "Este *tambor* mayor, para ser perfecto, ha de ser diestro en tocar muchas cosas y de buena razón no le ha de faltar

pieza alguna. Sepa tocar bando y echarlo claro y bien entendido, tocar a recoger, marchar, llamada para los demás tambores y para desafío de batalla; para ir con recado a alguna tierra o castillo, ha de ser hábil para dar el recado que llevare y para entender la respuesta que le dieren y saberlo explicar después. Ha de advertir, en cuanto da su recado y aguardar la respuesta, de reconocer la muralla, si tiene foso de agua o si es con troneras altas o bajas, y de todo lo demás que viere dificultoso, que para eso va. Este ha de ser español entre ellos, y no de otra nación; que así conviene y ha de conocer y saber tocar todos los toques de todas las naciones, que son franceses, esguízanos, gascones, escoceses, turcos, italianos y holandeses. Ha de saber hablar y entender todas estas lenguas, siendo posible. Ha de saber tocar arma furiosa, batalla soberbia, retirada suave para se rehacer”.

A Gandia, en la seua participació festiva, rep amb sarcasme el nom popular de *Tio de la Porra*.

Tambor Mayor General “Antiguo personaje ilustrado que, a más de unificar e inspeccionar las bandas de tambores, era empleado en los ejércitos como enlace entre las propias unidades o como mensajero ante las fuerzas enemigas”.

Tambor de Granaderos, El Sarsuela amb una acció d’orgull espanyolista i acompanyada de multitud d’escenes còmiques, té un caràcter militar molt marcat.

El seu argument patriòtic en la dècada dels anys quaranta va ajudar al franquisme a explicar l’origen francès i burlesc de la *banda de tambors del Tio de la Porra*, ja que aquesta utilitzava des de 1929 l’*uniforme de granader*, però sense parar a analitzar que a Gandia s’havia adoptat d’una manera casual i sense tenir cap punt de relació amb la realitat i la veracitat històrica. La perversió i el desenfocament històric va estar a més reafirmat pel caràcter antifrancès de la *Tamborrada* de Sant Sebastià i el *Tambor del Bruc* de Catalunya, situació de la memòria històrica que no es va donar a Gandia. La popularitat de la sarsuela de Chapí va contribuir encara més a reforçar l’explicació franquista (v. pàg 85).

Tambor del Bruc El 14 de juny de 1808 es va lliurar la segona i decisiva batalla del Bruc contra els francesos de Napoleó. Una història entre la realitat i la llegenda explica que un jove pastor català va fer fugir les tropes napoleòniques amb la col·laboració de l'eco de les muntanyes de Montserrat. Isidret Lluçà, el xiquet de la història, no podia combatre per la seua edat, però va voler ajudar el seu poble contra els francesos, així que va agafar el *tambor* que hi havia a l'ajuntament i va començar a tocar. L'eco de les muntanyes va produir l'efecte que eren milers els tambors que s'acostaven i provocà en l'exèrcit francès el fet de batre's en retirada. En el lloc, existeix un monument i una inscripció que diu: "Viajero, para aquí, que el francés también paró, el que por todo pasó no pudo pasar de aquí". Aquesta mateixa història traslladada al cinema en 1981 va dur per títol: *El niño del tambor*.

La historiografia romàntica catalana el coneix amb el nom "el timbaler del Bruc".

Tambor de Milícia Nacional La persona que s'encarregava amb els seus redoblaments de *tambor* de convocar els ciutadans armats, marcava la vigilància de les portes de la ciutat, la *retreta* i les rondes nocturnes. A trenc d'alba, realitzava la *diana* per a preparar els militars i els ciutadans a l'inici de les activitats del nou dia. En temps de festes, el mateix, però amb caràcter alegre i transmetent ànim il·lusionat. L'uniforme que utilitzava, segons l'article 86 del Reglament de la *Milícia Nacional* de 1822 revalidat en 1836, era el d'infanteria del color blau amb coll i volta carmesí i botó blanc. *Morrió, casaca* o *jaqueta*, pantalons o calçons amb botí, segons siga més conforme a l'ús del país (v. pàg. 37).

Tamborejar Acció i efecte de tocar el *tambor* per a anunciar el començament d'una festa.

Tamboreig Aquest terme, en la parla local de Gandia, és conegut com l'acció o l'efecte de *tamborejar*.

Tamborer Persona que toca el *tambor* durant la celebració d'una festa.

Tio de la Porra Nom popular de caràcter festiu que a Gandia es va donar al *Tambor Major*.

Uniforme D'igual forma. El semblant, de característiques constants, sense variacions en la seua estructura o aparença. Com a substantiu, el vestit peculiar d'un càrrec, cos, establiment o institució. De manera peculiar, la roba exterior dels militars, que es va unificar degudament a partir del segle XVIII, encara que en tots els exèrcits hi ha hagut algunes peces característiques de la milícia.

Uniforme de granader Els granaders usaven un cobrecaps anomenat *morrió*, alt de sola negra folrat en l'exterior de tela o pell. Tenia forma de mitra, rematada en la part posterior per una *màniga* de seda cosida al *morrió*, en la qual es brodava l'escut del regiment al qual pertanyien. En el que s'utilitza a Gandia ha de figurar l'escut d'armes de la ciutat. Aquesta *màniga* distingia els granaders espanyols de la resta de les altres nacions. El *morrió* portava un frontal (en forma d'arc) de bronze amb una granada. El completava una cordoneria blanca (daurada per als oficials) amb llaçada i rematada en dues borles cap al costat esquerre i plomall de color roig en aquest mateix costat.

Com a peça de vestir el cos, *casaca* de drap blau, amb coll, voltes, barres, solapes i folre roig, amb botons platejats, 7 en cada solapa i 3 en cada volta, granada platejada al coll i flor de lis daurada per als oficials. Els faldons de la *casaca* són llargs i porten una menuda granada platejada cada un. La dels oficials és daurada.

Jupetí de drap blanc sota la *casaca*, sobre una camisa del mateix color, amb corbatí negre nuat al coll que el tanca. La tropa duu calçons blancs, amb polaines llargues fetes de drap també blanc o negre, entallada per a ajustar-se a la forma del panxell, cordades mitjançant botons llisos daurats, i ajustats mitjançant una cinta blanca amb sivella. Els oficials vestien calçons blancs amb galons i nusos hongaresos daurats i mitges botes estil húsar.

Uniforme de Tio de la Porra Des de 1929 utilitza el de militar de granaders amb els distintius dels oficials. Dos anys després,

en ser-li reconegut el nom popular de *Tio de la Porra*, l'uniforme de granaders es va convertir en el definitiu que determinà la seua imatge personal. Però, molts anys abans, el seu uniforme propi era el de la Milícia Nacional del segle XIX i, en entrar en desús aquest cos, va rebre el nom de *figurón*.

A final del XIX és conegut que va vestir el reglamentari de la infanteria del segle XVIII i es va guanyar d'aquesta manera l'apel·latiu a l'antiga usança. Després, fins a l'assenyalat any de 1929, un de militar indeterminat.

Uniforme de gala El més elegant o vistós de les tropes, per a les festes nacionals o per a les desfilades públiques solemnes. En l'oficialitat es caracteritza per peces de cap especials, més decorades, més daurades, ús de condecoracions i altres detalls reglamentaris, com l'ús del guant blanc.

Vara d'alcalde És el *bastó de comandament* que ostenta la primera autoritat municipal. Hi ha una curiosa definició, datada en 1796, de la *vara d'alcalde*: “un bastón de caña con su puño de plata que sirve para que le tengan los Señores Alcaldes el día de San Miguel al tiempo que se haze muestra y reseña de Armas”.

Xarreteres Divisa militar d'or, plata, seda o una altra matèria, en forma de pala, que se subjecta al muscle per una bagueta i de la qual penja un serrell com d'un decímetre de llarg. Actua en el muscle com a sivella per a subjectar bandes i corretges.

CONCLUSIÓ I RECOMANACIONS

.....

Després de tot l'exposat considerem necessari restituir la memòria històrica on s'ha produït un desenfocament, començant per ser convenient redefinir l'acte preliminar de les festes, a més de ser un acte de recent invenció i poc encertat.

1. L'alcalde i el Tambor Major, "Tio de la Porra", haurien de baixar de l'Ajuntament junts o un primer i darrere l'altre.

No és apropiat, ni correcte que l'alcalde done la porra.

La porra és la representació de la sobirania ciutadana. No s'ha de confondre porra amb vara d'alcalde i porra amb maça. Són utensilis o instruments de dignitat i autoritat diferents i tenen atributs distints. La porra és pròpia dels tambors majors. La vara d'alcalde de la primera autoritat municipal i la maça li pertany al macer. Cap no representa la transmissió del poder de les autoritats locals al poble. El Tambor Major, "Tio de la Porra", posseeix en propietat la porra, atribut de la sobirania popular.

El Tio de la Porra, en representació dels ciutadans, hauria de demanar a la autoritat iniciar el cerimonial de celebració de les festes: "Senyor Alcalde el poble vol festa", prerrogativa que li serà concedida. És la situació escènica més apropiada.

Després l'alcalde, la primera autoritat municipal, li hauria d'imposar la banda i els cordons distintius anuals de la festa en la porra. A continuació també li lliurarà de la maça del macer, el decret o ban que regula els dies de festa. És missió reconeguda en la història del Tambor Major que siga ell qui transmeta i duga el document en qualitat de correu.

A partir d'aquell moment el Tio de la Porra amb la seua banda de tambors, convoca els ciutadans, xiquets i adults, a viure i gaudir de les festes amb il·lusió i alegria.

2. El Tambor Major, “Tio de la Porra”, hauria de complir la missió de dur, a la vesprada, el document municipal al col·legi de l’Escola Pia, on es decidirà realitzar una humorada festiva imitant un Ajuntament de Farsa, que és el veritable sentit de participació col·legial de l’antiga universitat en les festes de la Fira de Gandia. El Tio de la Porra acabada la seua missió de correu continuarà en desfilada acompanyat d’heralds i amb l’ajuda d’aquests es repartiran els programes d’actes de les festes.
3. No s’ha de confondre el Tio de la Porra i, per extensió, la Banda de Tambors, amb l’Ajuntament de Farsa, que és un altre element diferent del patrimoni festiu. Per tant, s’hauria de canviar el nom, per ser inadequat, de Cavalcada del Tio de la Porra pel de Cavalcada del Pregó de Gandia, com s’explica en aquest mateix llibre. El nom propi adequat que correspon a la Cavalcada, és el de Pregó de Gandia, ajustant-se a la realitat històrica d’aquest acte. Així com en la Banda de Tambors el protagonista és el Tio de la Porra, en la Cavalcada del Pregó ho és l’Ajuntament de Farsa que decideix fer el pregó en to satíric i burlesc, i dona un moment per al seu lluïment a l’agutzil després de fer sonar la seua trompeta.
4. Proposem la recuperació de dos pífols perquè desfilen juntament amb la Banda de Tambors del Tio de la Porra.
5. L’Ajuntament hauria de fomentar, entre l’associacionisme de la ciutat, la creació de comparses perquè es pugui realitzar una reconstrucció o recreació de la Cavalcada de General Parada que existia en la Fira del segle XIX. El context on va sorgir i va evolucionar el Tio de la Porra.
6. Campanya de difusió del veritable sentit tradicional del Tio de la Porra.

Seria convenient que l’Ajuntament promoguera una sèrie de xarrades en els mitjans de comunicació explicatives de l’origen, història, missió i comesa del nostre singular personatge en les festes de Gandia i la seua adopció en altres poblacions de la comarca. També la realització d’un documental amb guió didàctic, un *tebeo* còmic i un retallable amb els dibuixos de tota la banda de tambors del Tio de la Porra.

Aquest cicle hauria de finalitzar amb una exposició amb dibuixos, representacions figuratives i tot tipus de documents.

BIBLIOGRAFIA

.....

- AGUADO, A. "Milicia Nacional y poder local en el municipio de Sueca durante la Revolución Burguesa, 1834-1843". En *Recerques*. Barcelona, 1986.
- AMADES, Joan. *Costumari català*. Vol. III. Salvat i Edicions 62. Barcelona, 1983.
- Apuntes de la Historia de la Milicia Nacional en 1823*. Imp. Orga. València, 1855.
- ARDIT, M. *Revolución Liberal y revuelta campesina*. Ariel. Barcelona, 1977.
- ARTOLA, M. *Antiguo Régimen y Revolución Liberal*. Ariel. Barcelona, 1981.
- *La Burguesía revolucionaria (1808-1874)*. Alfaguara. Madrid, 1981.
- *Programas y Partidos Políticos (1808-1936)*. Vol. II. Aguilar. Madrid, 1974.
- AZAGRA, J. *El Bienio progresista en Valencia*. Universitat de València. València, 1978.
- BALDÓ, M. "Mendizábal y la disolución del feudalismo". En *Crisis del antiguo régimen e industrialización en la España del siglo XIX*. Cuadernos para el diálogo. Madrid, 1977.
- BARADO, Francisco. *Museo Militar. Historia del Ejército Español*. Viuda e Hijos de E. Ullastres y Compañía. Barcelona, 1889.
- BELLBÉ, M. *Orden público y militarismo en la España Constitucional (1812-1893)*. Alianza. Madrid, 1983.
- BERMÚDEZ DE CASTRO, Luis. *Mosaico Militar. Historias, historietas, anécdotas, episodios, alegrías, tipos y costumbres de la vida militar de antaño*. Aldus, s.a., Artes Gráficas. Madrid, 1951.
- BOIX, V. *Historia de la ciudad y del Reino de Valencia*. Benito Monfort. València, 1845.
- BOUCHER, François. *Historia del traje en Occidente desde la Antigüedad hasta nuestros días*. Montaner y Simón, Barcelona, 1967.
- BRINES, J. "La revolució d'Agost del 1835 a València". En *I Congrés d'Història del País Valencià*. Vol. IV. València: Universitat de València. València, 1974.
- CABANELLAS DE TORRES, G. *Diccionario Militar*. Bibliográfica Omeba. Buenos Aires, 1961.
- CAJAL VALERO, A. *El Gobernador Civil y el estado centralizado del siglo XIX*. Ministerio de Administraciones Públicas. Madrid, 1999.
- CATALÀ, LUIS, *Feria y fiestas en la ciudad de Gandia, desde el 8 al 17 de octubre de 1904*. Imp. Luis Català. Gandia, 1904.
- CLAVERO, B. *Para un concepto de Revolución Burguesa*. En Sistema núm. 13. Madrid, 1976.
- *Política sobre la revolución burguesa*. Siglo XXI. Madrid, 1979.
- CLEMENTE BALAGUER, J.C. "El ejército español en la primera mitad del ochocientos". En *Revista de Historia Militar*, núm. 55. Madrid, 1983.
- Colección Legislativa del Ejército, 1875 a 1931*.
- CHRISTIANSEN, E. *Los orígenes del poder militar en España, 1800-1854*. Aguilar. Madrid, 1974.

- CHUST CALERO, M. *Ciudadanos en armas: la milicia nacional en el País Valenciano (1834-1840)*. Alfons el Magnànim, colección Politécnica / Institució Valenciana d'Estudis i Investigació, núm. 34. València, 1987.
- COLL FORNÉS, J.J. "Les Festes de la Ciutat". En *Les Falles fundacionals de Gandia*. CEIC Alfons el Vell. Gandia, 2001.
- "La comparsa y la cabalgata del pregón de la Fira de Gandia". En *Fira i Festes de Gandia 2002*. Cartellera Safor Guía. Gandia, 2002.
- "El Comité Faller i el Programa de Festes". En *Les Falles de la República a Gandia*. CEIC Alfons el Vell. Gandia, 2003.
- "Una Feria del siglo XIX, la de 1875. Organización y gastos". En *Fira i Festes*. Cartellera Safor Guía. Gandia, 2003.
- COLOMER VIADEL A. "El enfrentamiento de intereses en la división del movimiento Liberal español: 1833-1836". En *Revista de Estudios Políticos*, núm. 185. Centro de Estudios Constitucionales. Madrid, 1972.
- COMBA, Manuel. "Historia del traje Real y Cortesano desde los Reyes Católicos hasta Alfonso XIII". En revista *Reales Sitios*, any VIII, núm 29. Madrid, 1971.
- CORONA BARRATECH, C.E. y ARMILLAS VICENTE, J. A. *La España de las reformas: Hasta el final del reinado de Carlos IV*. Rialp. Madrid, 1989.
- DALMAU, R. y SOLER JANER, J. M^a. *Historia del Traje*. Amb dibuixos de C.Mestres i J. Villarubias. Librería Dalmau. Barcelona, 1946.
- DÁVILA Y OREJÓN, FRANCISCO. *Política y mecánica militar para Sargento Mayor de Tercio*. Brussel-les, 1684.
- DE CASTRO, C. *La Revolución Liberal y los municipios españoles*. Alianza, Madrid, 1974.
- DE MELO, FRANCISCO MANUEL. *Política Militar en avisos generales*. 1638. Colección Cisneros. Atlas. Madrid, 1944.
- DE SOTTO, Serafin María (Conde de Clonard). *Memoria histórica de las tropas de la Casa Real de España. Por un Oficial de la Antigua Guardia Real*. Madrid, 1828.
- *Historia Orgánica de las Armas de Infantería y Caballería Españolas desde la creación del ejército permanente hasta el día*. Madrid, 1855.
- *Album de la Infantería española desde sus primitivos tiempos hasta el día*. Madrid, 1861.
- DE VALDÉS, FRANCISCO. *Espejo y Disciplina Militar. Dialogo militar en que se trata del oficio del Sargento Mayor*. 1578. Ministerio de Defensa. Madrid, 1989.
- DIEZ DEL CORRAL, L. *El Liberalismo Doctrinario*. Instituto Estudios Políticos, Madrid, 1956.
- DOMÍNGUEZ ORTIZ, A. "El fin del Régimen Señorial en España". En *Abolición del Feudalismo en el Mundo Occidental*. Siglo XXI. Madrid, 1979.
- Enciclopedia Universal Ilustrada Europeo-Americana*. Espasa-Calpe. Bilbao, Madrid, Barcelona, 1927.
- Estado Militar de España en 1835*. Imp. Orga. València, 1840.
- FERNÁNDEZ BASTARRECHA, F. "La cuestión de las quintas en el Sexenio Revolucionario". En *Revista de Historia Militar*, núm. 43. Madrid, 1977.
- FONTANA, J. *La crisis del Antiguo Régimen*. Crítica. Barcelona, 1983.

- “Els successos de novembre del 1842 a València”. En *I Congrés del País Valencià*. Vol. IV. València, 1974.
- FORREST, John. *The History of Morris Dancing 1483-1750*. James Clarke & Co Ltd. Cambridge, 1999.
- FUSTER, Joan. “Memoria del Ball de Torrent”. En suplement del diari *Levante*, núm 90-92. València, 1955.
- GARCIA FRASQUET, G. *El teatre al País Valencià: el cas de la Safor (1800-1936)*. Edicions La Xara. Simat de la Valldigna, 1997.
- GARCIA FERNÁNDEZ, J. *El origen del municipio constitucional, Autonomía y centralización en Francia y en España*. Instituto de la Administración Local. Madrid, 1983.
- GARCÍA RAMÓN, J. *Bendición de banderas y estandartes de la Milicia Nacional*, s.l. 1835.
- GIL NOVALES, A. *El Trienio Liberal*. Madrid, Siglo XXI. Madrid, 1980.
- “El problema de la revolución en el liberalismo español (1808-1868)”. En *Revista de Estudios Sociales*, núm.12-13, 1980.
- GÓMEZ RUIZ, M. y ALONSO JUANOLA, V. *Estado Militar Gráfico de 1791*. Ed. Ministerio Defensa, Subsecretaría General Técnica. Madrid, 1997.
- Grup de Ball l'ú i dos de Torrent del Llar Antonià. *El Ball de Torrent per els de Torrent*. Torrent, 2002.
- Guía de naturales y forasteros en Valencia y su estado Militar*. Benito Monfort. València, 1830.
- HERMANN SCHMID. “Capítulo: Música militar”. En *Enciclopedia de la Música*. Cumbre. Madrid, 1955.
- HILTON, R. *La transición del feudalismo al capitalismo*. Crítica. Barcelona, 1980.
- JANKE, P. *Mendizábal y la instauración de la Monarquía Constitucional en España (1790-1953)*. Siglo XXI, Madrid, 1974.
- KENWORTHY SCHOFIELD. *The evolution of the morris dance*. ED&S, II. Londres, 1938.
- LLEIXA, J. *Cien años de militarismo en España*. Anagrama. Barcelona, 1986.
- Manifiesto de los trabajos de la Diputación Provincial de Valencia en el año 1837*. Publicado por acuerdo de la misma. J. Talamantes, València, 1837.
- MANZANO LAHOZ, A. y GRÁVALOS GONZÁLEZ, L. *Los uniformes del Estado Militar de España de 1815*. Ed. Aldaba. Madrid, 1992.
- MARICHAL, C. *La revolución liberal y los primeros partidos políticos en España, 1834-1844*. Cátedra. Madrid, 1980.
- MARTÍ I MORA, E. *El Ball de Torrent*. Caja Rural de Torrent. Torrent, 1995.
- MASRIERA COLOMER, A. *Diccionario de Diccionarios*. Montaner y Simón. Barcelona, 1917.
- MINGUET ALBORS, L. *Organización militar foral. Casas de la escopetería, de las armas y ciudadela*. Compañía de Ballesteros o Centenar de la Ploma, s.l., 1897.
- Ordenanzas del Buen Gobierno de la Armada del Mar Oceano de 24 de Henero de 1633*. CSIC-Instituto Histórico de Marina. Madrid, 1974.
- ORTIZ, Fernando. “La transculturación blanca de los tambores de los negros”. En *Archivos venezolanos, folklore* any 1, juliol-desembre, núm. 2. Universidad Central de Venezuela. Caracas, 1952.

- PÉREZ GARZÓN, J.S. *Milicia Nacional y revolución burguesa*. C.S.I.C. Madrid, 1978.
- “Ejército nacional y milicia nacional”. En *Zona Abierta* núm. 31. Madrid, 1984.
- QUATREFAGES, René. *Los Tercios*. Ejército. Madrid, 1983.
- QUEROL Y ROSO, LUIS. *Las milicias valencianas desde el siglo XIII al XV: contribución al estudio de la organización militar del antiguo Reino de Valencia*. Societat Castellonenca de Cultura. Castelló de la Plana, 1935.
- REAL ACADEMIA ESPAÑOLA. *Diccionario de Autoridades*. Edición facsimil. Gredos. Madrid, 1963.
- RUIZ LIHORY, J. “La música en Valencia”. En *Diccionario biográfico y crítico*. Imp. Doménech. València, 1903.
- RUSSEL WORTLEY. “The Cotwold morris: hey-day, decline an revival”. En *Ethnic*, 1,2. 1959.
- SÁNCHEZ AGESTA, L. *Historia del Constitucionalismo Español (1808-1936)*. Centro de Estudios Constitucionales. Madrid, 1983.
- SANZ Y FORÉS, P. *Fiestas Religiosas y Seglares en el II Centenario de S. Francisco de Borja*. Associació Cultural La Safor. Gandia, 1984.
- SEBASTIÀ DOMINGO, E. *La transición de la cuestión señorial a la cuestión social en el País Valenciano*. Tesis doctoral, inédita. Universitat de València. València, 1973.
- “Crisis de los factores mediatizantes del régimen feudal”. En *La Cuestión Agraria de la España Contemporánea*. Edicusa. Madrid, 1976.
- SOLÉ TURA, J. y AJA, E. *Constituciones y periodos constituyentes en España, 1808-1936*. Siglo XXI. Madrid, 1982.
- SOLER CARNICER, J. *Valencia Pintoresca y Tradicional*. Vol. I. Carena Editors. València, 1997.
- TOMAS Y VALIENTE, M. *El marco político de la desamortización*. Ariel. Barcelona, 1971.
- TOMÁS VILLARROYA, J.F. *El sistema político del Estatuto Real, 1834-1836*. Instituto de Estudios Políticos. Madrid, 1968.
- TRIAS, J. J. y ELORZA, A. *Federalismo y reforma social en España entre (1840-1870)*. Seminarios y ediciones. Madrid, 1975.
- TUÑÓN DE LARA, M. *La España del siglo XIX*. Laia. Barcelona, 1972.
- “Sociedad señorial, revolución burguesa, sociedad capitalista”. En *Crisis del antiguo régimen e industrialización en la España del siglo XIX*, Madrid.
- VALERO MONTERO, G. “Coreografía Valenciana retrospectiva, El baile de Torrente”. En *El Archivo*. Vol. VII. València, 1893.
- VALLECILLO, ANTONIO. *Legislación Militar de España Antigua y Moderna, recogida, ordenada y recopilada por D. Antonio Vallecillo*. 13 tomos. T. Fortanet. Madrid, 1853 y siguientes.
- VÍCENS VIVES, J. *Coyuntura económica y reformismo burgués*. Ariel. Barcelona, 1968.
- VIDAL CORELLA, V. *Valencia antigua y pintoresca*. Círculo de Bellas Artes. València, 1971.
- VILAR, P. *Introducción al vocabulario del análisis histórico*. Crítica. Barcelona, 1982.
- VILLACORTA BAÑOS, F. *Burguesía y cultura. Los intelectuales españoles en la sociedad liberal: 1808-1931*. Siglo XXI. Madrid, 1977.

